

TIZENHATODIK KORSZAK.

Az Apaffiak kora.

(1661–1691.)

A Rákócziak és Apaffiak kora közt két fejedelem szerepelt, Barcsai Ákos és Kemény János; de sajátlag mindkettő a Rákócziak korába esik, mennyiben Barcsait a török II. Rákóczi György ellenében, Keményt pedig a II. Rákóczi György menekült pártja Barcsai ellen állítá fel.

Egyik se birt a trónon megállani, mindkettő erőszakkal táaszított le. E szerint II. Rákóczit is ide számítva, három év alatt, (1660–62) három fejedelem bukott meg s esett a II. Rákóczi lengyel expedíciójából keletkezett zavar áldozatául, mignem beállt az Apaffiak kora.

Apa-nagyfalvi Apaffi Mihály egy családot hozott trónra, mely a Bethlenekkel egy törzsből ered s azzal osztályos atyafi. E család két fejedelmet adott, az apát és fiut, I. és II. Apaffi Mihályt, kik közé Tököli Imre fejedelemsége szövődik, mielőtt II. Apaffi M. Erdélyt I. Leopold császár és király kezébe ejté.

Az Apaffiak kora helyreállítása akart volna lenni a megrogált erdélyi fejedelemségnek, mit a török az ujonnan felállított váradi és jenei basák által a hódoltság terjesztése útján elnyeléssel fenyegetett. Jenő és Várad török kézbe esvén, a fejedelemség többé nem volt a régi, a török nem respectálta többé; mignem Bécsnéli megveretése, Buda elvesztése által magyarhoni uralmának végórája ütött, s Erdély nem támaszkodhatván reá, visszament, honnan elszakadt, a magyar koronához.

Mi az erdélyi fejedelemségre a zárpontot feltevé.

I. Apaffi Mihály, fejedelem.

(1660 nov. 20 – 1690 apr. 15)

I.

Uralkodni kezd. Kemény János serget hoz ellene. A török segílyt küld, Keményt megveri, elejti.

Mint fennebb látók, I. Apaffi Mihályt Kemény János kiverése után, Ali basa bosniai vezér tétette fejedelemnek, a vásárhelyi táborban rögtönzött gyűlésben 1661 sept. 15-én; mire Apaffi nov. 20-ára, Kis-Selykre gyűlést hirdetett, magát formászerint megválasztatá, conditiókat iratott maga elé, melyekre az esküt letévén, ünnepélyesen beigtattatott. ¹⁾

Apaffi, mikor fellépett, még fiatal ember, s nem valami lángész, nem valami hadvezér és diplomata: mindazáltal mégsem lehet minden képességet tőle megtagadni, s különösen nem a szívjóságot, miáltal elleneit lefegyverzé.

Nem volt elég bajnak az, hogy Kemény, mint ellenfejedelem sereg élén állt vele szemben; hozzájárult még az is, hogy, három év óta török, tatár és némettől dult, kipusztított haza, szétszórt nemesség, fegyverrel meghajtott székelység, üres fejedelmi pénztár, s pártoskodásban szétzilált fegyveres erő volt az, mivel egyelőre rendelkezhetett; vagyis egy szétmállani indult országot kapott, melyet már csak a beavatkozni akaró szomszéd hatalmak egymástóli féltékenysége tart még fenn, melynek szervezésére oly talentum kivántatott volna, mely Erdélyt, mint egy második Svájcot semleges helyzetben tartotta volna.

Apaffi a kisselyki gyűlést nov. 23-án bezárván, Szebenbe ment; de a helyett, hogy a szervezésben segítenék: a kis országokra oly üdvös semlegesség elvét felfogni nem bíró, határozott politikát erőltető, idegenektől inspirált párt, tovább folytatá tusáit.

Kemény János kiveretése után Máramarosban Bikszádra, Montecuccilli Tokajba ment, téli szállást vettek. ²⁾ Azonban Ke-

¹⁾ Chronic. Fuchsio II. 128. ²⁾ Joan. Bethlen 265.

mény János, ki sem sergét tartani, sem vágyairól lemondani nem birt, s mint egy II. Rákóczi György uralkodni vagy meghalni, csak e kettő között kivánt választani: a mint Ali basa elvonulását meghallá, vissza akart térni, Montecucculitól és gr. Wallis szathmári várparancsnoktól segítséget kért, hogy beronthasson. S bár vele volt tanácsosai, Haller Gábor és János, Bánfi Dénes, Bethlen János és Farkas, Petki István, Szentpáli János nem helyeslék, 1662. jan. 3-án beindult.

A hideg esőre válván, az utak megbomlottak, mintha a természet is időt akart volna adni a gondolkodásra, a vesztére rohanó Keménynek. Nejét Nagy-Bánya közelében Dobraviczán elhagyja, nem sejtve, hogy utolszor bucsuzik tőle az életben. Szentpáli Jánost 2000 lovassal előre küldé, hogy Kolozsvár parancsnokával Ébeni Istvánnal egyesülve, siessenek előre, Apaffit, ki dec. 16-án Szebenből Medgyesre jött vala, ¹⁾ fogják körül.

Apaffi e váratlan hír hallattára, összehívá híveit, s követséget küldött Keményhez, mely biztosítsa jószágait s kérje fel, kimélje a hazafiúi vért, ne idézze be újra a törökség duló ostorát, s végül ígérje meg, hogy ha a törökkel kibékül, Apafi kész lemondani. ²⁾ Kemény, ki egész éltét honának szentelé, mint egy Coriolán, ki szeretett hazájára idegen sergeket vezérelt, s kinek szívében az elébe jött Róma a legfájdalmasabb hurokat pendíté meg – aként állt a követséggel szemben: nem birván coriolani lelki erővel, ki magát szeretett hazájáért a hódításra vágyó idegenek boszuságának odaveté – a követeket hidegen fogadta, letartoztatá. Az oly hosszasan dicsőített hadvezér lelkét e percztől végtelen habozás homálya árnyalá be, mi végül is vesztét okozá.

Apaffi helyzetét belátva, mert Szentpáli közeledett, s Medgyes falaiban nem bizhatott, jan. 12-én Segesvár alatt megjelent, bebocsátást kért; de a polgárság nem akarván magát ostromnak kitenni, félt, hogy úgy jár mint Szeben, mikor Barcsait befogadta – ellenmondott, s a tanácsnak nagy nehezen sikerült kivinni, hogy legalább az alsó várba bebocsáttassék. ³⁾

Apafi helyzete nem tartozott a kellemesek közé, szorult-

¹⁾ Fundgruben II. 129. 1. ²⁾ Joan Bethlen 271. ³⁾ Kurz, Magazin II. 488. Fundgruben II. 129.

ságát még az is sulyosbitá, hogy a védelmére hagyott 18 század oláhthoni katonaság odahagyta. Váradai János, kit Kemény szintén előre küldött, január 14-én már Holdvilágra, Szentpáli pedig Segesvár alá érkezett, s jan. 16-án a tanácsot felszólítá, hogy Apaffit adják ki, de ez a levelet felbontatlan Apaffi kezébe szolgáltatá, a törökség pedig a támadást visszaverte.

Szentpáli az ellen csekély voltát látva, gyors-futárt indita Kemény elébe, hogy siessen: azonban ez természeténél fogva is késedelmes ember lévén, tiz tizenegy órakor indult meg s kis állomásokot vett, e miatt Szásznádas felől jöve, csak is jan. 19-én érkezett meg. Sergét Segesvár körül raká el, maga Fejéregyházán, a vele volt Hallerek kastélyában vett szállást. Másnap Apaffit találkozásra szólítá fel, mit ez nem fogadott el; ¹⁾ Segesvárt felkérésté, de a tanács kitérőleg válaszolt. Jan. 21-én a várost körüllovagolja, ostromhoz készül. Azonban meghozzák a leverő hirt, hogy Kucsuk jenei basa, kit Ali Apaffi sürgetésére segítségül küldött 2000 törökkel, s az utjából visszatérített oláhthoniakkal Medgyesre érkezett. Haditanácsot tart, a vele volt német tábornokoknak a volt tanácsuk, hogy Kucsuk elébe menjenek, verjék meg, mielőtt Apaffi táborával egyesülne; egyedül Kemény volt ellene, bár jól tudta, hogy Segesvár az ostromot ki nem állja. Jan. 22-n, vasárnapon napon sergeit összehuzza, az ágyuk már készen állnak, midőn érkezik egymásra a tudósítás, hogy Kucsuk a Segesvártól néhány órára fekvő Medgyesről megindult. A harci sorban álló sereg Keményt újra unszolni kezdé, hogy a szándékolt ostrom helyett, Kucsuk elé menjen, de ő mintha a végzet kötötte volna le, sergét ott hagyá állani a havon, Apaffi letartoztatott követeit Segesvárra bocsátá, lovagolt és gondolkozott; ²⁾ mire délután három órakor sergét a helyett hogy a csekély erővel érkező Kucsuk kifáradt népe ellen vezesse, mintegy visszaindította, Hétúr felé. Itt haditanácsot tartott, mely alatt Segesvárról ágyudörgés jelenté, hogy a két kis sereg magát, Kemény 10,000 hadedzett tábora szemeláttára, szerencsésen összekötötte. ³⁾ A német tábornokok erre teljes visszahuzódást javasoltak, Kemény pedig, tán hogy Apaffi

¹⁾ Fundgruben II. 129. 31. ²⁾ Joan Bethlen 228. ³⁾ Fundgruben I. 132.

ebesfalvi kastélyát koprédáltassa, estvefelé, egy kis patak völgyén Nagy-Szöllősre ereszkedett le.

Másnap, jan. 23-án, Kemény abban bizva, hogy Kucsuk fáradt sergét nyugtatni fogja, a papilakban egész nyugodtsággal Montecucculihoz, Wallis szathmári parancsnokhoz segílyt kérő leveleket irata. Serge pedig pihent.

Azonban ebédajt, azon idő számlálása szerint 9–10 óraker jelenték, hogy Kucsuk hegyről völgybe tartó tábora feltűnt, s közöttök csak félóra tér fekszik már. Kemény trombitát fuvat, táborát a falu szélén felállítja. A kis völgy, melyet egy kis patak hasít, s melynek déli részén erdő, északin lankás hegy, a két tábor lovasságának igen szűk pályatért ígért. Kucsuk, ki csak 5000 embert hozott, meglátva ellensége két akkora táborát, megcsokolá a földet, fővegéből egy kerecsen tollat nyomván fia fővegébe, e szavakkal: jobb ellenség fegyvere által elesned, mintsem futót atyád kardja verjen keresztül, a balszárny élére állítá; akkor a törökökhez fordult, figyelmezteti, hogy Erdély közepén állnak, s ha futnak, a hon széléig a nép veri agyon, s az oláhoniaknak pedig tudtokra adá, hogy ha csak hátra tekintenek, mint kutyákat fogják a törökök lesújtatni. Ez eljárás után repül a parancs, hogy mindenki lovára feküdve, minden lövés nélkül nyilsebes rohammal kardra vegye az ellenséget. Ily fanatikus intézkedés ellenében, Kemény tábora, mely előcsatákat remélt, vontatva sorakozott. Egy hófejérbe öltözött magyarhoni lovas Keményhez tart, s figyelmezteti, tartsa távol az erdélyi urakat, mert éltere leselkednek: erre főbb embereit, kik közt Haller Gábor és Pál, Bethlen János és Farkas, Bánfi Dénes, Huszár Péter, Rhédei Ferencz és Ugron András, a német lovasság közzé rendelé, mellette csak fia, Simon és hive Ébeni István maradott. ¹⁾ Más lóra ült, azon végzetes lóra, melyet második bejövetelekör az Örményesen legyilkoltatott Barcsai Gáspártól hoztak vala neki.

Készen voltak, kezdődött a csata. Kucsuk tábora a parancsot betüszierint teljesíté, mint böszült áradat rontott Kemény táborára, melynek balszárnya csakhamar megbomlott, mi a többit is maga után vonta. Futottak, hogy a falun átmeneküljenek, de a törökség

¹⁾ Joan Bethlen 219–86.

körül fogta. Kemény, kinek gyanusan nyergeltek, futtában lováról lefordult, Gyulai István étékfogója a bizonyos halál előtt lováról lepattant átájánlta neki; de hiába áldozta fel magát, mert mindketten eltiportának. ¹⁾ Kucsuk győzelme teljes volt, 18 győzelmi zászlóval s 448 kópjára tűzött német fejjel tért vissza Segesvárra. ²⁾ Így bukott el Kemény János, ki fejedelemiségét annyi erőszakos halál, annyi honfivéren építé. Barcsainál, kit átlövetett, alig talált szebb halált, még holttestét se találhatták meg. ³⁾ Hihetőleg ő is ott fekszik Nagy-Szöllős faluvégén, azon sirdombok alatt, melyek egy részére a falu káposztás kertjében a kegyeletes nép virágokat ültet, a melyekkel szemben az ut mellett, e csatát szerény emlék-oszlop jeleli. ⁴⁾

II.

Apaffi Kemény hiveit notáztatja. A várak meghajolnak. Kolozsvárt ostromolja. A török a Kemény melletti beavatkozásért fegyvert fog a császár ellen. Apaffi is kimegy. Lesz a vasvári béke.

Kemény János eleste mindenesetre jelentékeny lendület, de azért Apaffi tróna nem volt tul minden veszélyen. Mivel Kemény Erdélyt osztrák pártfogás alá bocsátotta, s az országgyűlés a pártfogást törvénybe igtatta: I. Leopold mint magyar király s illetőleg a magyarhoni rendek Erdélyről le mondani nem akartak, mi két évi hadjáratot vont maga után.

A nagy-szöllősi csata után, Kemény János és fia Simon bukott pártja egyrészével Magyarhonba, Aranyos-Medgyesre futott mostoha anyjához, a másik rész, mint Bánffi Dénes, Beth-

¹⁾ Joan Bethlen 284. Cserei Histor. 8. l. ²⁾ Fundgruben II. 132. Kucsuk Segesvárt helyt febr. 20-ig mulat. Fundgr. II. 134 l. ³⁾ Bethlen Jánosként (288 l.) testét korán nem keresték, nem tudák, elesett-e vagy menekült, s így nem kapák meg. Csereiként (10 l.) köntösét másnap Apaffihoz vitték, holttestét keresteté, de nem kapták meg. A mondaként megkapták, s soga Bethlen Ferencz, ki Kata nevű testvérét tartá, Keresdre viteté titkon, nehogy gunytárgya legyen; de Keresden most is földön heverő sirköve el-lenkezőre mutat. ⁴⁾ Az emlékoszlop téglából épült, mintegy 3–4 öl magas, mit Nagy-Szöllős 1851-ben megújított. Leírását Magy. Hirlap 1851. L. Erdély Régiségei 278–9 l.

len Farkas, Bethlen-várába, Hallerék, Rhédei Ferencz, Görgénybe, Ébeni István Kórod-Szent-Márton ura Szamosujvárra, mások Fogaras, Déva, Kóvár, s más magokat tartó várakba vonultak. Bár le voltak verve, de hogy le lennének győzve, azt nem hitték; azon gondolatra jöttek, hogy Kemény Simont kísértés meg fejdelemmé tenni, s hogy erre támogatást nyerjenek, Macskási Boldizsárt Bécsbe küldék. ¹⁾ Reményükben nem is csatlakoztak, mert I. Leopold febr. 28-ról több Kemény párti főember részére leveleket jegyzett alá, ²⁾ s azokkal az erdélyi születésű Szentgyörgyi Ferencz váci püspököt Aranyos-Medgyesre küldé: hol pártgyűlést rögtönzöttek, s Kemény Simont a fejdelemséggel nyíltan megkinálták.

Az akarat és terv megvolt, csak a kiviteli tehetség hiányzik, mert Apaffi sem sokat habozott: Sárosi Gergelyt, később Daniel Istvánt szintén Bécsbe küldé, s hathatósan sürgeté, hogy a császár a Keménypárt támogatásával hagyjon fel, Kolozsvárról a németőrséget parancsolja ki. ³⁾ Mig ezek fenmulatnak, Görgényvárat a belemenekült főemberek, Fogarast Bethlen Gergely, Dévát Keresztesi Ferencz feladá. Mire Apaffi, hogy a habozókat felébressze, Nagysinkről, febr. 23-án Görgényszentimrére országgyűlést hirdetett, ⁴⁾ mely mart. 10-én megnyilván, a Keménypárt ellen hatalmasan fellépett: Kémény János donatióit, mivel fegyverrel s a török begyezése nélkül lett fejdelem, eltörölteté; hiveit, mint testvérét Kemény Pétert, fiát Simont, Bánfi Dénest, Kapi Györgyöt, Kornis Gáspárt, Torma Istvánt és Jánost, Teleki Mihályt, Bethlen Farkast, Domokos Jánost, Macskási Boldizsárt, Henter Pált, Alvinczi Istvánt, Székely Istvánt, mint pártosokat notáztatá. ⁵⁾ Zolyomi Miklóst – később – mert a fejdelemséget kereste, Fogarasba záratá. Mely erélyes fellépése által, ha az osztrák pártot nem semmisíti is meg, de Erdélyt kormánypálczája alá kapá.

De még sem teljesen, mert Kolozsvár, Szamosujvár, Kóvár s Biharmegyében a Székelyhidi erőd még mind német őrség kezé-

¹⁾ Joan Bethlen 291. Cserei M. Hist. 10. ²⁾ Okl. Joan Bethlen 308. ³⁾ Joan Bethlen 292. ⁴⁾ J. Kemény, Appa. Epist. X. 254 ⁵⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 341. Azonban az 1663 százszkzdi febr. 22-ki 12-ik, sept. 24-ki 9-ik t. cz. feloldozá őket.

ben van: mi annyival inkább aggasztá Apaffit, mert a bécsi udvarral ellenségeskedő porta megírta, hogy siessen visszavenni, mert ha ő veszi vissza, törököket rak beléjük.

A mint tehát a tavasz annyira nyílt, Apaffi hadjáráthoz fogott. A támogatására bennhagyott Kucsuk basával apr. elején felkelt, Kolozsvárnak tartott, de ágyuk nélkül, s oly lassan, hogy tizenkét mértföldet husz nap hagyott hátra; mert várta Daniel Istvánt Bécsből, s miután ez apr. 15-éről azon szóbeli választ hozta, hogy a császár őrségét csak akkor fogja kihuzni, mikor Erdélyt veszélyen tul látja: ¹⁾ Apaffi a vele volt Kucsuk basával, a Görvényből hozott hét ágyuval, Szamosujvár alól Kolozsvár alá jött, apr. 25-én ostrom alá vette. Redan ezredes feladásról hallani sem akart. Majd Fogarasból három nagy s két kisebb ágyu érkezett, a temetőről a várost lövetni kezdék, de minden erély nélkül, mert attól féltek, hogy Kucsuk basa bele fog ülni. ²⁾

Míg Kolozsvár lassu ostroma foly, Magyarhonban I. Leopold máj. 1-én országgyűlést nyitott meg, felkérte a hont, adjon segítyt, mert a török Erdélybe lett beavatkozásáért fenyegetődzik. Heves hongyülés lett: a nádor Wesselényi Ferencz a segítyt sürgetők élére veté magát; a protestáns követek a jezsuiták befolyása által elszedett templomok visszaadását, a rendek előbb sérelmeik orvoslását sürgették, addig segítyről beszélni nem akartak. Zrinyi „Ne bánts d a magyart” czimü röpirata ekkor jelent volt meg; a protestans vallásnak Erdélybeni teljes szabadsága, mint keserü ellentét hatott az izgatott kedélyekre; a lett belőle, hogy a protestansok a gyűlést odahagyák, s másutt akartak összegyűlni: de a kormány tudván, hogy a török ez évben sikra nem száll, haragjukkal nem sokat törődött.

Azonban a bécsi udvarnak Erdély forrongásban tartása is terveibe vágott: e végre Teleki Mihályhoz jun. 4-éről kegyelmes levél érkezett, mely őt hűségben maradásra intette; hogy a Kolozsvárba szorult német őrsegen is segítve legyen, Szentgyörgyi Ferencz, váczai püspök Apaffihoz jött, jun. 15-én fegyverszünetet kötött; s azon ürügy alatt, hogy Redan ezredessel az átadás felett végezni megy be, kieszközlé, hogy Kolozsvárra bement s az ez-

¹⁾ Cserei M. Hist. 13. Joan Bethlen 295. ²⁾ Okl. Joan Bethlen 317.

redesnek tudtul adá utasítását, hogy csak úgy adja fel, ha tovább nem tarthatja. Kucsuk basa, mert fel nem adák, a püspököt jancsárai őrizete alá vetteté; s mire jul. 5-én, a kiürítés helyett N.-Bányáról új sergeket csempészték be, Kucsuk Szentgyörgyit Ali basához küldé, hol nem soká meghala. ¹⁾ Folytatta még az ostromot, de Daczó János a portáról azon izenetet hozta, hogy szünjen meg minden ellenségeskedése: ²⁾ mire Kolozsvár ostroma félbeszakadt. Appafi táborát Kocsárdra tette át, hol oct. 6-án kiadta rendeletét, hogy az egykor Fejérvárra alapított, s most Kolozsvártt székelő Bethlen Gáborféle tanoda az ellenséges Kolozsvártt hagyja oda, települjön át E ny e d r e, mi meg is történt. ³⁾

Kolozsvár ostromát a porta azon reményben hagyatá félbe, mert azt hitte, hogy a közte és Ausztria közt folyamatban volt egyezkedés Erdélyt a német őrségtől szép uton megtisztítja. Az alkudozás folyt. De azért Kucsuk basa Apaffi mellett maradt. S hogy élelmezhessék, oct. 20-án Medgyesen hongyülést tartottak, s azon időre, míg a török bennelesz, még a székely szabad és jobbágy népet is adó alá veték. ⁴⁾

Hogy ez által nem a székely szabadság megrontása czéloztatott, hanem kényszer volt mi a rendeket erre vitte, fel kell említenünk, hogy ez időben Erdély egyrésze már mint hodoltság a váradi s jenei basáknak adta fele adóját, a más rész a meg nem hajolt s német őrség alatt álló várak nyomása alatt nyögött, s így az állam uradalmi mit sem hajtottak. S hogy a fejedelmi pénztár silány állását, s a kegyetlen Kucsuk basáskodását jelezzük, meg kell említenünk, hogy mindamellett, hogy a rendek a basának M.-Vásárhelyt jelelték téli szállásul, ő Medgyesre szállt be, s 1663 jan. 11-én, a fejdelemmel együtt, a tavaly annyit sanyargatott Segesvárra szállt be. ⁵⁾ Mi febr. 22-én Szászkezdén egy országgyűlést vont maga után, hol most először, a nemesség még magára is adót vetett, minden jobbágy után egy tallért; s hogy a Kemény-pártiakat megnyerjék, az egy Kemény Simonon kívül, másokat a nota alól felszabadítottak. ⁶⁾

¹⁾ Joan Bethlen 340–362. ²⁾ Ugyanott. 337. ³⁾ Okl. J. Kemény Suppl. Dipl. X. 257. ⁴⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 363. Benkő, Inmago Bat. Sic. 82. ⁵⁾ Fundgruben II. 136. ⁶⁾ Törvénycz. Mike, III. 377. Fundgruben II. 137.

És e felszabadítás igen jókor esett, mert a porta és a császár közt az alkudozás még mind folyt, szinte ki voltak egyezve, Erdély németőrségtől kiűritése már csaknem alá volt írva: midőn a fiatal nagyvezér harczvágya a diplomatia majd egy éves munkáját egyszerre keresztül huzta, 200,000 embert fegyverzett fel, s Ausztriát a Kemény János melletti beavatkozásért készült megtámodni. S hogy ez nem pusztá hir, Erdélynek 300 málhahordó teve beérkezése jelenté, mi mart. 8-án jöve meg. ¹⁾

Egyszerre belátták, hogy nehéz napok következnek. Hogy Apaffi is készüljön, a rendelet máj. végén érkezett; szeretnék volna, hogy e pohár elmuljék; Haller Gábort Ali basához futtatták. ²⁾ Azonban a török sergek megindultak: a két oláhoni vajda, a tatár khám fia táborával Erdélyen huzodott keresztül; Kucsuk basa is kiment: Apaffi pedig Szebenbe félre vonult, megígéré, hogy mihelyt egészsége engedi, maga is vezérli népét, huzta halasztotta az indulást; de a mint Achmet nagyvezér roppant táborával Buda felé közeledett: Szebenből kiszállt, a kezei táborban, jul. 20-án, hongyulást tartott, adót vetett; ³⁾ Petki Istvánt, Béli Pált, Literati Fleischer Andrást, szebeni kir. birót helytartóinak nevezvén, Naláczai István alvezérével, táborával megindult. ⁴⁾ S mire a honból kiment, helytartói sept. 24-én Maros-Vásárhelytt országgyűlést tartottak, s Petki István küküllői főispán, s Béli Pál, belső-szolnoki főispán, háromszéki főkirálybiró, s fővezér nevében törvénycikkeket hoztak, melyekben a nota alól Kemény Simont is felmenték; e mellett az aulicus Bánfi Dénesnek Gyalu-várát inscribálák; de hogy Apaffinak is kedvét keressék, megemlítvén, hogy ország javáért a nagyvezér mellé ment, hogyha tán odaveszne, nejjének és családjának Fogaras-várát hozák, 80,000 ftban. ⁵⁾

Ily előzmények után ért ki Apaffi Magyarországra, mely önhibáján kívül két hatalmasság dulakodásának lőn ismét vérmezeje. A mult évi országgyűlésen a katolikusoktól megszavazott insurválást az ellenzéket képező protestansok lehetlenné tevén, a felülés határnapjára, jun. 27-re a nemesség alig volt képviselve. Mire a török közelgett, a nádor Wesselényi Ferencz aug. 29-én véres

¹⁾ Fundgruben II. 137. ²⁾ Jelentés Tud. Gyűjt. 1821. VII. 135 Joan Bethlen 374. ³⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 385. ⁴⁾ Benkő Trans. I. 303. ⁵⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet III. 389.

kardhordást rendelt, hogy ki a 16 évet betöltötte, fegyvert fogjon. ¹⁾ Mít sem használt: a török majdnem csata nélkül nyomult felfelé, mintegy 100,000 rabigába fűzött embert hurczolt maga után.

Apaffi az erdélyi sergekkel szintén kiérkezett, s mert a nagyvezér Magyarhon fejdelmének akarta őt tenni, roppant pompával fogadta, s vele oct. 22-ről Magyarhonhoz kiáltványt bocsátott, melyben felszólítá, hogy magát Erdély példájára török oltalom alá bocsássa; a nádor oct. 31-én ellenkiáltvánnyal, I. Leopold császár pedig nov. 10-ről külföldi segélyek ígéretével felelt. De azért a csaták és várfoglalások folytak. Apaffi is Érsekujvárt bevette s miután benne török és erdélyi őrséget hagyott, téli szállásra visszaindítá táborát. Egyedül a derék Haller Gábor nem láthatá Erdélyt, mert a fővezér az utból visszaviteté, s ismeretlen okból nov. 26-n fejét véteté. ²⁾

Apaffi visszafelé jövetelét a neki meg nem hodlt várak megkapására használta fel: Székelyhid alá jöven, az őrség fejenkénti öt talléért dec. 5-én feladta; Kolozsvár német őrsége 1664 jan. 21-én Székelyhid példáját szintén követte; s mint Apaffi írá Naláczihoz, kit Nándorfejérvárra a nagyvezérhez küldött, Kolozsvár 4572 tallérába került. ³⁾ Azonban Kővár, Szamosujvár és Bethlen német őrségtöli megtisztítása még mind nem sikerült; hogy célját érje, cselhez nyult, a császárnak hűséget ígért, s Székelyhidát visszaigérte, de Vér Györgynek a parancsnoknak ellenkezőt rendelt. I. Leopold mart. 22-ről Apaffinak többek közt azt írá, hogy a várak átadásába beleegyezik, csak azokat, kik a várőrségekből átálltak, szolgáltatassa ki megbüntetés végett; tudtul adá, hogy titokban akarván tartani irásait egyenesen neki irjon, s felkéré, hogy hivsége zálogául tudassa, kik voltak azon magyarhoni urak, kik a töröknél akartak keresni oltalmat. Apaffi a levélre, mely több ily bizalmas pontokat foglalt magában, mert már tavasz volt, s a török hadjáratokhoz kezdett, kissé emelkedettabb hangon felelt: jun. 12-ről tövisi táborából a császárnak az átálltak kiadását megtagadta; azt, hogy egyenesen irjon elfogadta;

¹⁾ Okl. Tud. gyűjt. 1834. X. 83 ²⁾ Cserei 12. 1. Apaffi trónföltését gyanyitja okának. Bethlen János törökellenségét állítja ³⁾ Apaffi levelei F. m. országi Minerva 1829 I. 26 28.

arra pedig, hogy a magyarhoni békétleneket elárulja, csak annyit felelt, hogy írásban senki sem panaszt: de azért igen jó lesz, ha a császár a vallásbeli sérelmeket orvosolni siet. Táborá ismét készen levén, újra neki indult Magyarországnak. Jul. 14-én Gerendnél járt. Mire megjött a hír, hogy a török tábor egy része győzelmesen halad Bécs felé, de a más részen Montecucculi aug. 1-én Szt.-Gothárdnál fényes győzelmet aratott; ¹⁾ s hogy ezek következtében aug. 10-én megkötötték a vasvári-béke, melyben 20 évi fegyverszünet alapján Ausztria Erdélyről a következő pontokban mondott le: először, a császár a még kezén levő fennebb említett három várat kiüriti, de a törökök is elhagyják Erdélyt, s a fejdelemváltás esetére a szabad választás biztosított; a második pont által Szathmár és Szabolcsmegye s így a hajduság a császár kezébe esett; a harmadiknál fogva Székelyhid, hogy egyiké se legyen, tőből kihányatott; a negyedikben Rákóczi Ferenczet és Kemény Simont a fejedelemségből végkép kizárák; végre N.-Várad s az Apaffitól bevett Érsekujvár a töröknek hagyatott. ²⁾

Apaffi, ki aug. 12-én Lonánál táborozott, ³⁾ ezeket hallva, táborát megfordítá, s aug. 18-n már radnóthi kastélyában látjuk.

A fejdelem, s illétőleg a két magyar haza e felette, de nélküle kötött szerződést nem kis megilletődéssel fogadta. Erdély, melynek főleg Várad elvesztése fáj, Teleki Mihályt gr. Rottal János császári parancsnokhoz küldötte; ki éppen a Segesvárt nov. 1-én megnyílt gyűlésre érkezvén vissza, miután vizsgálatát nem hozott, Várad nélkül Erdély tarthatása felől kétségbe esvén, a béke ellen tiltakoztak, s ezt megvinni Telekire bízák. ⁴⁾ A magyarhoniak hasonló szellemben léptek fel, s mire I. Leopold 1665 elején a magyarhoni főrendeket Bécsbe hivatta, ezek a béke nyílt rosszallása mellett, a német sereg kivonását s a korona visszahozását követelték; sürgették, hogy a Konstantinápolyba ratificalás végett menendő követség magyar legyen, de még a kíséretbe se tettek magyart.

¹⁾ Cserei M Hist. 14. ²⁾ Katona, Hist XXXIII. 564. ³⁾ Kemény Suppl. Dipl. X. 285 ⁴⁾ Törvénycz. Mike, III. 433. E gyűlésen Balázsfalvát Apaffinak adták.

III.

Apaffi trónában megerősödik. A Zrinyi-féle összeesküvés szövődik. Apaffi őket támogatja. Zrinyiek vérpadra kerülnek.

A vasvári béke, ha egyebet nem sokat hozott is, annyit minden esetre köszönhetett neki Erdély, hogy Ausztria a Kemény János útján felmentett követeléséről lemondott, Apaffit fejedelemnek ismerte, Kucsuk basa megszálló tábora Erdélyt idehagyá, – s Apaffi békés kormányzáshoz kezdhetett.

Négy hosszú kinos év, s az összes török haderő fellépése kellett, mint látók, arra, hogy Kemény János s fia Simon pártja megbukjék; négy évi küzdelmébe került Apaffinak, hogy a bécsi udvarhoz szító sógorai, Bánfi Dénes és Teleki Mihály ellenében székét fenntarthassa.

A küzdelem lefolyt, Ausztriát a török fegyver visszalépteté: Kemény Simon, Bánfi, Teleki s mások Apaffi hűségébe tértek. Ausztria ez uttal befoglalási tervével felhagyott: de úgy látszik, mind az udvarnak, mind Bánfinak és Telekinek már ekkor kedvök lett volna e politikát tovább folytatni, ha egy fordulat, mi Magyarországon merült fel, vissza nem riasztja őket.

Ugyan is, míg Erdélyben egy Bethlen Gábor, egy I. Rákóczi uralkodott, a magyarhoniak szabadsága meglehetősen kiméletben részesült. De mióta II. Rákóczi György Erdély politikai sulyát tönkretette, a kormány mind mélyebben nyult a hon összabadsága alaposzlopaihoz. Végre a nyomás békétlenséget, s a békétlenség a nyomástól bármi uton való megszabadulást idézett elő: s következése lett, hogy Magyarhon főurai közt hatalmas összeesküvés szövődött, mely a töröknél vagy francziánál akart oltalmat keresni.

A terv az erdélyiek, illetőleg Apaffi előtt se soká maradt titokban. De Apaffi meg akarván tartani a jó szomszédságot, mit sem akart kezdeni: annyit mégis megtett, hogy mielőtt a vasvári békét ratificáltató követség Konstanczinápolyba indult volna, Bánfi Dénest Bécsbe küldé, általa míg egyfelől arra kérte az udvart, hogy a követség által munkáltasson oda, hogy a váradi basa tovább ne terjeszkedjék; s felhitta arra, hogy Rákóczi Ferencz-

nek tiltsa be a fejedelmi czim viselését: másfelől nem mulasztá felkérni, hogy a magyarhoni protestansok elvett alapítványait, a csend fenmaradása érdekében, adassa vissza. ¹⁾

Bánfi e künn jártáról a radnothi sept. 10-ki gyűlésen számolt: Leopoldtól egy levelet hozott, melyben Apaffi biztosított, mikép a követség Erdély ohajtásához képest van utasítva; megizentetett, hogy Rákóczi a rendeletet megkapta; a vallásos kérdésben pedig a mondatott, hogy a panaszt emelő magyarhoni megyék már megkapták a kedvező választ, s csak a van hátra, hogy Apaffinak is Erdélyben legyen gondja a kath. vallásra. Apaffi a császár e feleletével teljességgel nem látta magát megnyugtatta: Paskó Kristófot s Rosnyai Dávidot mint ennek titoknokát Konstantinápolyba inditá, hogy Leopold követségét szemmel tartsák, ha kell támogassák; s jó siker esetére Lesle grófnak, az oda küldött főkövetnek tíz ezer tallért biztosítsanak. És Apaffi ez óvakodása igen okszerű volt, mert a követség nem hogy érdeke mellett működött volna, ²⁾ sőt szóba hozta, hogy helyébe a katholicussá lett Rákóczi Ferencz hozassék Erdély trónára; mi azonban a portánál viszhangra nem talált.

Apaffi tehát e percztől a magyarhoni békétlenek mozgalmát kettőzött figyelemmel kezdé kísérni. Ezek, mert az összeesküvés feje, Zrínyi Miklós, a mult őszön állítólagosan egy vadkan dühe áldozatául esett, ³⁾ a vezérletet nádor Wesselényi Ferenczre bízák. Ausztria beolvasztó politikájának hadat izentek; s septem-berben Rákóczi Ferencz és Zrínyi Ilona közt mátkaság tartatván, ezt összejövételre használták: többek közt határozattá lett, hogy a budai basa belevonását megkísértsék.

A bécsi udvar sejté az elégtelenséget, s tudta, hogy Erdélyre támaszkodnak: miután tehát Apaffi megbuktatása nem sikerült, fenn a lassu aláásás politikájához fordultak. Ausztria a sors láthatlan gondviselésével szokott dicsekedni, azonban ez uttal is meg fogunk győződni, hogy a gondviselés mindig az olygarchia és klerus titkos utain szokott volt segíteni. Hogy e láthatlan kéz Erdélyre is kiterjesszessék, a többször említett csiki születésű jesuita

¹⁾ Engel, Geschichte V. 41. ²⁾ Katona XXXIII. 612. 908. ³⁾ Cserei. M. Histor. 30. l.

Kászoni Márton, kit mint bécsi alumnust a primás 1563-ban küldött volt Erdélybe káplánságra, ¹⁾ s kiszorulván Kemény János-sal, demesi prepostságot kapott: 1666 elején Erdélybe küldetett s a fogarasi febr. 1-én tartott hongyülésen ²⁾ a bécsi udvarnak azon ohajtását terjeszté elé: hogy, miután a császár Erdélyért a portán oly sokat tett, viszonzásul a jesuitákat helyezték vissza Kolosmonostorra. A kérdés a rendek elé nem kerülhetett; de a tanácsosok szabadságot vettek őszintéknek lenni, s kimondák: hogy tudomások szerint a császár a portán Erdély érdekében nem sokat tett, s a jesuiták bebocsátásáról szó sem lehet, miután Magyarhonban a protestansok templomait egyre szedik el. ³⁾

Mig Erdély ily keményen tartja magát, Magyarhon csaknem forradalom szélére sodortatott. A törökkel szövetségben élő francia udvar politikája Magyarhon leghatalmasabb családait, a Rákóczi-, Nádasdi- és Zrinyieket, politikai elvből sogorságba hozta vala: ezek összejövetelök minden alkalmát felhasználták arra, hogy osztrákellenes tervöket létesítsék; s a Rákóczi Ferencz lakadalmán már annyira mentek, hogy Apaffit felszólíták, küldene hozzájuk valakit, mert ők is török oltalom alá akarják Magyarhont bocsátani. Apaffi kapott az alkalmon, tavasz felé Teleki Mihályt és Bethlen Miklóst ki is küldé; Szécsi Mária, nádor Wesselényi Ferenczné várában, Murányon jöttek össze, határozattá ment, hogy Apaffi tervöket adja a portának tudtára, s felhatalmazák, hogy oltalmáért 60,000 tallér évi adót igérjen.

Apaffi tanácsosai kihallgatása után a békétlenek ügyét felvette, s hogy a portán ajánlatukat bejelenti, határozottan vállalkozott. Augustusban Baló Lászlót Konstantinápolyba küldé; de ez decemberben azon kedvetlen hirrel tért meg, hogy a nagyvezér Kréta szigeteni háborujával levén elfoglalva, vele nem találkozhatott. Az elégületlenek sürgetésére, Apaffi 1667 januárjában Balót újra kiküldötte; azonban most is csak jun. 1-én sikerült a nagyvezér elébe juthatni, s jun. 11-én azon kitérő választ kapá, miszerint Apaffi gondoskodását kedvesen veszi; de a jelen háboru, s Ausztriávali békeszerződésök miatt most mit sem tehet. ⁴⁾

¹⁾ Kászonihoz. I. Kemény, App. Epis. I. 147. App. Diplom. XXII. 1663. mart. 17. 1664. febr. 23. jul. 20. 29. 31. ²⁾ Törvénycz. Mike A. Diet. III. 489. ³⁾ Kemény App, Ep X. 331. ⁴⁾ Cserei M. Histor. 33. l.

még azon szerencsétlenség is tetézte, hogy a nagyvezér tolmácsa, osztrák zsoldban állván, ugyanazon hajóval, mely Balót Krétából partra szállítá, egy levélben az ügyet Bécsbe feljelentette: úgy, hogy a békétlenek Apaffi utján az izenetet, s a titkos tanácsban ülő Nádasdi utján az árultatást, ugyanazon egy időben vették; sőt még annak is hozzá kellett járulni, hogy Wesselényi Ferencz nádor (mart. 28-án) meghalván, a békétlenek élére Zrinyi Péter jutott, ki Zrinyi Miklós és Wesselényi mérsékeltbb tervénél még tovább ment, vejét, Rákóczi Ferenczet, mint különben is választott erdélyi fejedelmet állítá fel Magyarhon fejedelme jelöltjéül: mi Rákóczi katholizálásáért a protestansoknál, s Erdély bekapcsolni akarásáért Apaffinál, nagy visszatetszést idézett elő.

Ily bonyolult helyzetbe sodortatott egyszerre az ügy. Csak annyi szerencsénk volt, hogy Baló oly ügyesen járt el, hogy a tolmács névszerint senkit sem tudott megnevezni. De azért a nyomozás titokban megkezdődött, s oly menetet vett, hogy már octoberben azt irták Apaffinak, hogyha a török segély még sem érkezik, el vannak veszve.

Erre a fejdelem Inczédi Pétert még azon hóban újra Krétába indítá. Elfogadást nyervén, tolmács nélküli kihallgatást kért; megkapta ugyan, s bár a tolmács hűtlenségét felfedezé, az áruló Panajot elég ügyes volt a nagyvezér leányát ügyének megnyerni, s Inczédi 35 napi várakozás után sem kapott más választ, mint az előtte benjárt Baló hozott.

A dolgok e kedvezőtlen folyamában a békétlenek ügyét még az a csapás is érte, hogy Apaffinak oka lett ovatosabbá lenni. Zolyomi Miklós, a kővári fogságban elhalt Zolyomi Dávid fia, Hunyadvár ura, ki atyja nyugtalan jellemének csak is árnyoldalait örökölte, ki II. Rákóczi György, Kemény János s Apaffi ellen is fellépett volt mint követelő, s ezért fogságba jutván, jószágait elvesztette; most midőn azokat visszakövetelné, s mert már el voltak adományozva, vissza nem kaphatná ¹⁾ – a portára futott, panaszt emelt, hogy jószágait Apaffi Tökölynek s a szultán más ellenségeinek adá. A porta, ki az ily fejdelemségre vágyakodók támadásában hasznot látott, beirt, hogy Hunyadot Tököli Istvántól,

¹⁾ Cserei M. Histor. 61.

Gyalut Bánffi Dénestől, a hunyadi főispánságot Kapi Györgytől Zolyomi részére vegye vissza.

Apaffinak megsokasodtak tehát gondjai, mert a jóságok hatalmas kezekben valának: Zolyomit tehát az apr. 20-i fejevári hongyülésen a portára futásért perbe ránták; azonban Nemes Jánost 2000 arannyal a portára futtaták; ¹⁾ s hogy kiegyenlitsék 1668 jan. 10-ére Beszterczére hongyülést hirdettek; ²⁾ melyben Bánfit Gyaluért Szamosujvárral akarták kárpótolni; mit azonban a rendek, a fiscalítások el nem idegenítéséhez ragaszkodásból, visszautosítottak. Nemes János is éppen visszaérkezett, Zolyomi felől megnyugató hírt hozott, a rendek az ügyet függőben hagyák.

Erre febr. 23-án Inczédi is hazaérkezett, meghozta az érintett kedvetlen választ; miről a magyarországiakat azonnal értesíték. Ezek már tovább mennén, mintsem visszaléphettek volna, nem tágitottak, reményükkel a francia király, XIV. Lajos felé fordultak. Murányba 30,000 tallért tettek össze, Kende Gábort Apaffihoz küldék: azonban ez arra utasítá őket, hogy kisértsék meg a portát magok, részéről szintén támogatandja. Apaffi ezen visszahuzódása Nádasdyét is maga után vonta. Zrinyi P. ellenben, kit a kormány ezek folyama alatt nevezett vala ki Horvátország bánjává, a bosniai basával összeköttetést szerzett; sogorát a tevékeny fiatal gr. Frangepán Ferenczet és gr. Tatenbachot, Stiria kormányzóját, szintén belevonta, s oly merészen lépett fel, hogy az év vége felé már a portára küldött.

Mindamellet Apaffi is megtett annyit, mennyi hatalmában állt. Mint a magyar protestansok gyámolítója, folyvást sürgette az udvart, hogy biztosokat nevezzen ki, kik a felmerült sérelmeket valahára elenyésztetni igyekezzenek. E biztosság 1669 mart. 14-kén ki is lón nevezve. Az udvar Rottal Jánost, Apaffi lekötelezettjét, a még mind kegyben álló Zrinyi Pétert, püspök és cancellár Szegedit, s Pethő tábornokot; Apaffi Kapi Györgyöt hunyadi főispánt, Teleki Mihályt kövári kapitányt s Nemes Jánost küldé, kiket utjokban a magyarhoni protestansok szintén felkértek, hogy ügyeket támogassák. Az összejövetel határnapja apr. 14-e volt, de az erdélyi követek csak májusban értek ki, előadák 23 pontban az

¹⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 555. ²⁾ Ugyanott.

eligazítás alá eső tárgyakat; de mint képzelhető volt, az értekezlet eredmény nélkül maradt, a protestansok nem nyertek egyebet pusztá ígéretéknél.

Az elégtelenek erre újra tervök tovább forralásához láttak. A francia udvarhoz küldtek, azonban a király juliusban kimondá, hogy az aacheni békekötést felbontani nem akarja, sőt őket is engedelmességre inté. ¹⁾ Ujra Apaffihoz fordultak tehát, s rábírták, hogy oct. elején Rosnyai Dávidot a portára indítá.

Az osztrák érzelmű Bánffi Dénes már máj. 4-én figyelmezteté Apaffit, hogy Rákóczi Ferencz az erdélyi fejedelemséget keresi: ²⁾ nem sok hitelt kapott; mignem Bukowáczi Ferencz Zrinyi udvarmestere, kit a nagyvezér Rosnyaival egy napon fogadott, a portán nem kevesebbet kért, minthogy Zrinyit tegyék Magyarhon, Rákóczit Erdély fejedelmének. Rosnyai ugyan erről nem értesült, de igen a bécsi udvar. A békétlenek ezen törekvését Apaffinak besugni, az udvar 1670 febr. 28-n Kászoni jezsuitát küldé be; szőnyegre hozá egyszersmind a portára futott Zolyomi fenyegetődzéseit is; mi azonban ennek vesztére ütött ki, mert a folyamatban levő országgyűlés, mart. 3-án, őt notázta; ³⁾ Apaffi a terv leleplezését megköszönte ugyan, de mégis tanácslá a bécsi udvarnak, hogy belvillongások lecsendesítésére a szelidebb eszközök sokkal hasznosabbak.

A dolgok ily szerencsétlen fejlése közepette, miután élökről Zrinyi Miklós és Wesselényi elhalt, Apaffi, Nádasdi visszalépett, a török és francia udvar támogatásra nem vállalkozott: Zrinyi Péter, a tüzes Frangepán unszolására mind merészebb lépéseket tett, ismételve a portára küldött s új ajánlatokat tett. ⁴⁾ A mindenről értesült bécsi udvar, hogy a vihart leültesse, még mielőtt Apaffi tanácsa megérkezett volna, a békétlenekkel szemben nagyszerű lépéseket tett. Zrinyinek Forstall Mark áruló udvari papja által kegyelmet ígért, ha fiát kezesül adja, s egy űrlapot küld, melyben eléje reversalist irhassanak. Megtette, de Frangepan fellépésére megbánta... A koczkát elgördíték... Februárban a fegyverre kelés zászlaját kitűzék... Rákóczi Ferencz Kassán hasonlót tett, 8000

¹⁾ Szalay, Magyar. Tört. Tár, V. 119. ²⁾ Okl. Arpadia II. 55. ³⁾ Kemeny, Suppl. Diplom. X, 369. Zolyomi a portán hala el. ⁴⁾ Okl. Tud. gyűjt. 1818. I. 67.

lovast s 4000 gyalogot állita fegyverbe, s midőn a császáriak kérdőre vonák, nyíltan kimondá, hogy határozott szándéka a hont megszabadítani: Bocskai István által Onódot bevétette, Tokajt ostromlatni kezdé; Munkácsot is megkisértette, de anyja népe ágyuval felelt. Ennyi sikerült Rákóczinak, a többinek még ennyi sem. Mert Zrinyi sergeit csak hamar szétszorák, maga Csáktornyába szorult... april közepén gr. Frangepánnal együtt Bécsbe került; Tattenbach grófot is elfogák; Rákóczi apr. 22-én lázadónak lőn hirdetve, anyjához menekült, ki neki egy jezsuita által, néhány vár s néhány százezer firt árán máj. 27-én kegyelmet eszközölt. ¹⁾ Hivei, mint Bocskai István, Petróczi István a Tököly veje, Forgács Miklós, Vay Mihály, Kubinyi László, Wesselényi Pál Erdélybe futottak.

A mint le voltak verve, Apaffi a személye iránti rosztat, jóval fizetendő, fellépett érettek. Az erdélyi indigenává lett siroki Hedri Benedeket Bécsbe, Baló Lászlót a portára küldte; de közbejárása nem sikerült, követei augusztusban mindenünnen csak puszta szép szóval tértek haza. A bebörtönzések megkezdődtek; Murány is be lőn véve, s Szécsi Máriánál, Wesselényi nádor özvegyénél egy hordó összeesküvés okiratra bukkantak. Ennek nyomán sept. 3-án Nádasdit is elfogták; Tököli Istvánt ostrom alá veték, ki azonban meghalt, fiát, a 15 éves Imrét emberei álruhában Lengyelországon át Erdélybe, anyja birtokaiba szöktették. ²⁾ Sept. 20-ikán Lőcsén nyomozó bíróság ült össze, alsó-ausztriai férfiakból: elnökéhez Rottalhoz Apaffi Kovács Istvánt küldé. E bizottmány később megszűnt, de ugyancsak Rottal elnöksége alatt egy más ült össze Pozsonyban: a befogottak legiója ez elé állítatott. A bűnösökre fő- és vagyonvesztés mondatott ki, s a pápa kegyelemkérése se hallgattatván meg, 1671 apr. 30-án Nádasdinak Bécsben, Zrinyinek és Frangepánnak Németujhelyen fejét vevék... a történt később Tattenbachkal is... még pedig a három utolsó mindenikének feje csak három három csapásra hullt el... ³⁾ A lefejezettek és menekültek jószágait elkobzák, elajándékozzák... A nyomor számtalan jelenete következett be;

¹⁾ Cserei M. Histor. 38. I. ²⁾ Övé Hunyad, Csúcs, Krakkó s a Szi-
lágycsehi uradalom. ³⁾ Engel, Geschicht. V, 66.

több protestans templom, s az eperjesi tanoda épülete elvétellett, a sárospataki tanárokat a Rákóczi anyja elűzte; ¹⁾ s nehéz idők nehezkedtek az országra, mi végül is a Rákóczi forradalommal végződött. ²⁾

IV.

A török hódoltatását Kolozsvárig terjeszti. A Zrinyi pártiak Erdélybe jöven, innen invasiót kísértének. Teleki is kiment. A beütés nem sikerült.

E közben, mint egy harapodzó koranyag, a török hódítási vágya mind mélyebben huzódott Erdély életerére. A török vágya már János Zs, halálakor a volt, hogy Erdélyt basasággá csinálja, de folyvást nem sikerült.

Most, mert Barcsai (1658) Lugos és Káránsebes tartományát átengedte, Zarándmegye is tarthatlanná vált; s miután Nagy-Várad is (1660) török kézre került, az oda helyezett Ali basa szintén basaságot szakított ki magának: előbb csak a hajdu városokat és Debreczent, majd Bihart, később a Szilágyot is kormánya alá hajtá, végre csak nem Kolozsvárig, a két Szamos partjáig benyomult, s alapítá az ugynevezett hódoltságot; ³⁾ már – 1664. nov. 1-én Segesvárott tartott hongyülésen e terület ugy jelenik meg, mint a mely a kapunként kirott 10 tallérból csak $\frac{1}{3}$ -addal terhelte, minthogy a váradi basának is pénz és élelem adóval tartozott.

Mennyi erőszakot és időt számítottak volt ki a törökök arra, hogy Erdélyt hódoltsággá, illetőleg basasággá változtassák, nem bírjuk megmondani: de hogy folyvást elébb nyomultak, s hogy az ország a megsemmisítéstől méltán rettegett, mutatja az, hogy Dézset is féltették, s az 1665 máj. 1-én tartott gyűlésen elrendelék, hogy palánkba vétessék; Kolozsvár már szintén véghelylyé lévén, 1665 sept. 10-én Bánfi Dénes személyében főkapitányt tettek

¹⁾ Hogyan jött M.-Vásárhelyre l. Salamon D Statu. Eccl. Ev. ref. 174. ²⁾ Cserei M. Historiája 38–50. Chronic. Fuchs. II. 169. ³⁾ Hódoltsághoz l. Approbata III. R. 2. Tit, 6 art 19. tit. 18. art. 31. tit. 4. art. 47. tit. 4. art. 71. tit. 1. art. V. R. 44 edict. Compilata IV. R. 5. tit. 3. art. V. R. 32. Edict. 46. Edict, Chronic. Fuchsio II. 169.

élére; hogy mennyire kapkodtak, jelzi az, hogy az 1667 jan. 5-ki marosvásárhelyi gyűlés a Zarándmegyébe vett német praesidiumot jóvá hagyta s azoknak élést rendelt; 1667 apr. 20-án Szilágy-Cseh vára, bár magán birtok, hogy praesidiuma magát fenntarthassa, fizetését az adóból rendelék el; mint az 1669 jun. 5-ki gyűlés törvényezikvei mutatják, a Kolos- és Szolnokmegyei birto-kosság Kolozsvárra s más városokba futott, a nép a török előtt fal-vait pusztán hagyá, felhatalmazák tehát a kolozsvári főkapitányt, hogy a megyékről vegyen fel serget s a hódoltalónak fegyverrel is ellentálljon; Ilyevárát, nehogy a török belelopja magát, le-rontatni hatázzák, s elhányattatását Apaffi 1670 sept. 28-án el-rendelte. ¹⁾ Mind ez nem volt elég, hogy a hódoltság elénymu-lásának elébe állhassanak, az 1671 mart. 9-ki fogarasi gyűlésben a nemesekre, a főbbeket névszerint megemlítvén, 100–500 tallér kölcsönt róttak. És ha a somlyói, szilágy-csehi, kővári, sebesvári, szamosujvári, kolozsvári erődök nincsenek, még beljebb, még se-besebben haladtak volna.

Ily viszonyok közt a magyarhoni urak ide menekülése nem kis gondot adott Erdélynek, mert míg egyfelől Leopold kiadatá-sukat követelte; másfelől, mint látók, a török portával csak oly lábon állottak, hogy a szélbeli basák Erdélyt szivesen felfalták volna. S mint Daczó máj. 23-ról Konstantinápolyból írta, Jenő környéke át nem bocsátásáért, mint ebekkel bántak velek a portán. ²⁾

A dolgok ily állásában Apaffi jónak látta fegyveres erő után nézni: a nemességet jun. 18-ára Szamosfálvára rendelé, szemlét tartatott, fővezérré Teleki Mihályt nevezte, s utasításul adá, hogy minden megtámadtásra készen legyen. ³⁾ E seregmozgalmak a menekülteknél magas reményeket költöttek, annyival inkább, mert Petróczi Istvánt és Szepesi Pált magok is a portára küldték volt: onnan is reméltek, mert Apaffi Daczó János portai köve-tének a támogatást elrendelte s oda utasítá, hogy ha szintén had-dali kimenését sürgetnék is, annak se munkáljon ellene; ⁴⁾ mire

¹⁾ Okl. a szászvárosi levéltárban. ²⁾ Arpadia II. 104–8. ³⁾ Arpadia II. 109–12. ⁴⁾ Arpadia III. 83

a nagyvezér Petrócziékat szívélyesen fogadta, s jul. 18-án azon biztató válaszzal bocsátotta el, hogy forduljanak a budai basához, mint a magyarhoni ügyek vezetőjéhez, egyszersmind egy követet adott melléjük, ki Bécsben érettek szót emeljen. A reménytelen jó válasza a menekültek sürgetni kezdék, hogy Apaffi a kész sereggel Magyarországra invasiót kísértsen, azonban a fejedelmi tanács, melyet a fejedelem augustus hóban Radnóthra hívott össze, még nem látta az ügyet megérve. Baló Lászlót tehát újra a portára, Brenkovics Györgyöt pedig a budai basához küldék: kik octoberben azon izenettel tértek meg, hogy a budai basának parancsa még nincs; a nagyvezér pedig szemökre hányta, miért nem léptek fel a kötött béke előtt. Mégis jött annyi vigasztalás, hogy török követ érkezett; ki a fejedelmi tanácsba lépett, s az osztrák udvar sürgetésére felszolitá Erdélyt, hogy a Magyarhonból bemenekült rablókat adják ki; azonban kéz alatt tudtul adá, hogy a porta a magyarhoni menekült urakat ilyeknek nem tekinti.

Két kérdés foglalalatoskodtatá e szerint ez időben Erdélyt, a határszéli foglalások s a menekültek kérdése, mindkettőre nézve a portára követséget határoztak. Az elsőre nézve Szilvási Bálintot, Nemes Jánost és Hirling Jánost indíták utra, kik 1672 februárjában üres szavaknál nem sokkal többel tértek meg, mert a Jenő körüli faluk átengedését követelték. ¹⁾ A menekültek ügyében Cserményi Mihályt küldék ki, elpanaszoltaták, hogy a magyar királyal a békét már alig képesek fenntartani, mert emberei folyvást nyugtalanítják az erdélyi határokat: de martiusban e se hozott több vigasztalást, a nagyvezér neheztelve vette a sürgetést; azonban Szaidi basa biztatólag tudatta, hogy erre is sor kerül. ²⁾

Ennyi biztatásból az illetők végre azon ötletre jöttek, jó lenne egy invasiót kísérteni, hátha ez által egész Magyarországot talpra kelthetik. A beütést Erdély felől tervezték; az eszmének itt kellett tehát utját egyengetni. Ismerték, hogy Erdélyben már is két párt van, egyik a török, melynek élén Béli Pál és Teleki Mihály állt; a más a német, melyet Bánfi Dénes képviselt, kit a mérséklettek, mint a már öreg Bethlen János cancellár, támogattak: ³⁾ kik kimondák, ne bízzék a fejedelem a francziába, mert

¹⁾ J. Bethlen 203–18. ²⁾ J. Bethlen 209. ³⁾ L. tanácsát, Kemény App. Ep. X. 367.

a míg ide dobol, a német elüti a port rajtok, ¹⁾ kiknek sikerült keresztül vinni, hogy a fejevári nov. 25-ki országgyűlésen a rendek az invasiót elveték. ²⁾ De azért a menekültek mégis célhoz jutottak: e végre a fejdelem legbensőbb környezetébe nyomultak, mint a gyanusítók, s köztük Cserei állítja, Telekit a nádorság reményével nyerték meg; a fejdelemné, mint magyarhoni származék, szintén részöken állt, a fejedelmet folyvást ösztönzé, hagyna fel az óraigazítások- s könyvfordításokkal, fogjon fegyvert, kövesse Bethlen Gábor s főleg I. Rákóczi Gy. példáját, kinek unokája, mert Magyarhonban kardjával birtokokat szerzett, most hercegi módra él; ³⁾ Apaffinak, mint tüzes magyarnak s buzgó protestansnak szintén meg voltak sugallatai; az ország s főleg a fiatalság a szabadság és függetlenség eszméjére szintoly fogékony volt – ily körülmények közt a pártalakítás nem volt nagy feladat.

A fejdelem aprilisben Fogaras-várában mulatván, az idejött Petroczival és Szepesivel értekezletbe bocsátkozott, s eredménye a lett, hogy Apaffi a beütés létrehozásába beleegyezett, a hajduk felkeltésére írást adott ki, s e mellett két fejedelmi pecséttel s aláírással ellátott úrlapot, melyeket szükség szerint töltsenek ki – Erre a menekültek magoknak 1672 maj. 5-ére, Beszterczére gyűlést hirdettek. A nagyvezérhez ujjalag két követet indítottak.

Azonban a szép lendületet újra csapás érte. Bánfi, Fogarasban megfordulván, az úrlapok kiadásának nyomára jött, s sikerült a fejedelmi tanács által a fejedelmet oda hangoltatni, hogy azokat visszavette.

A kiküldött követek szintén azon akadályra bukkantak, hogy Ghika havasalföldi vajda tovább mehetésöket nem engedé meg, maga vállalkozott kérelmök megküldésére. De azért a menekültek nem visszakoztak. Tanácskozás végett Tordára gyűltek, Apaffitól legalább annyit kértek, jeleljen ki egy helyet, hol magukat szervezhezzék: mit azonban a tanácsosok az országgyűlés beleegyezése nélkül tanácsosnak nem tartottak.

Megnyílt tehát a menekültek által oly ohajtva várt országgyűlés Radnóthon, jul 26-án. Ügyök szőnyegre jött, meleg pártfogásra talált, mivel Magyarhonban már alig maradt vala templom

¹⁾ Cserei M. Hist. 68 I. ²⁾ Mike, Art. Diet. III. 656. 19. Art. ³⁾ Cserei M. Histor. 65–67.

a protestánsok kezében. ¹⁾ Ehez járult, hogy a szultántól egy kapucsi basa érkezett Radnóthra, tudatá, hogy a porta haddal indult Lengyelországra; ²⁾ sőt jul. elején Nemessányi, a menekültek Ghikáról letartoztatott követe is megjött, meghozá a porta azon ize-
netét, hogyha hiszik, hogy sikerrel szállhatnak sikra, nem ellenzi.

A menekültek erejökben elbizakodva, nem gondoltak reá, hogy a porta általok csak Leopoldot akarta sakkban tartani, hogy ő Lengyelországban háborítatlan csatázhassák. Tordán némileg szervezték magokat. Onnan Kővárvidékre mentek, s ott Teleki Mihály mint kővári főkapitány védelme alatt, Mármarosba megkezdék a becsapásokat. – S mint láthatni, Apaffi már ekkor elveti a kockát, ha Bethlen János cancellárnak nem sikerül őt arra birni, hogy sept. 17-ére a fejedelmi tanácsot hívassa egybe.

De már a menekültekre nézve a megfontolás késő volt. Mert ők aug. végén Petroczi István, Kende Gábor, Szemere Pál s Szuhai Mátyás vezérlete alatt, mintegy nyolczszázan Szöllősnél berohantak, s a forradalom tüzét megyújtották. Mint Cserei írja, francia pénzzel voltak ellátva, s Hasszán váradi aga 500 törökkel támogatá őket... A hajduság csakhamar felkelt: rövid időn 15,000 emberrel rendelkeztek... Spankau tábornoknak előttük a Tiszán vissza kellett huzódnia. Mire a felkeltek Kassát, Regécz, Ónód, Patok, Tokaj, várát ostrom alá vették.

A jó siker Teleki Mihályt is kiindulásra birta. Bár a fejedelmi tanács a kővárbeli ágyuk kivitelét megtiltotta: Teleki sept. 16-án, Wesselényi Pál-, Gyulafi László-, Forgács Miklóssal, mintegy 700 lovas s 500 gyalog élén Kővárvidékéről Szathmár alatt termett. ³⁾ Kevés csatározás után magát Vasváriba huzta, várta hogy erősödjék: azonban a szathmári németőrség sept. 20-n reá-csapott, mintegy 2000 gyalogja csatatéren maradt, Teleki is csak bajjal menekült. ⁴⁾

E ponton találta az ügyet az országgyűlés, mely oct. 10-n Radnóthon nyilék meg. A rendek interpellálták a kormányt, adná elő, hogyan állanak az ügyek a két császárral? Kiderült, hogy a beütésre a szultán beleegyezését nem bírják, s Bánfi Dénes leleplező, hogy a fejedelem Teleki terveibe beleegyezett. Heves vita

¹⁾ Arpadia III. 112. ²⁾ Chronic Fuchsio II. 173. ³⁾ Ugyanott 174. I. ⁵⁾ J. Bethlen II. 240–79.

keletkezett. Mire oct. 15-én Kornis Gáspár azzal bízott meg, miszerint kérje fel a fejedelmet, hogy a két császárral az ügyet egyenlitse ki, ha szintén Teleki bevádlásával is történhetnék. Apaffi a rendek e megrohanását igen zokon vette; Béli Pál, mint ki a menekültek pártján állott, Bánfival szintén keményen összeszólkozott. Végül is, Apaffi Nagy Lászlót 1000 arannyal a porta engesztelésére, Macskási Boldizsárt pedig felvilágosításokkal Bécsbe indítá; s a gyűlés – mely a keleti görög compania Erdélybeni keletkezhetését elhatárá, s ez által az örmények bejövételének utat nyitott – oct. 28-án befejeztetett. ¹⁾ Itt érkezett meg a sejtett hír, hogy a felkeltek oct. 26-n Eperjestől nem messze, Gyirkénél Spankau és Kopp tábornokok által majdnem tönkre verettek. Macskási is megérkezett, kedvező hangulat helyett, csupán a haditanácstól hozott választ, mely nov. 12-ről Apaffit jelezte a megkegyelmezés akadályának, mint a ki menhely helyett, fegyvert ad a menekültek kezébe; sőt a svéd követ Van der Nath s ersek Szelepesényi cancellár is figyelmezteté, hogy pártfogása a mostani körülmények közt a menekülteknek többet árt, mint használ. ²⁾

A menekültek ügye tehát ismét visszaesett régi bajai közé. Szepesi Pált Erdélyen át a portára küldék; Petroczi Istvánt vezérröknek tevék, szintén oda indíták, kit azonban Apaffi, mert az erdélyi fejedelemség elleni törekvések gyanujába hozta magát, le tartoztatott, s 1673 jan. 10-n Fogarasvárába küldött. Szepesi februárban megtért, s meghozta a hirt, hogy a szultán még most a császárral békét nem akarja ugyan megszegni, azonban a magyar királyság helyreállításától nem idegen, s e végre egy tekintélyes küldöttséget kíván a portára.

Szepesi egyelőre Telekit, ez majd a fejedelmet értesité az izetről. A menekültek, miután febr. 27-én Magyarország kormánya Ampringen tábornokra, katonai parancsnokra bízott, s az a templomok elszedését újra napirendre hozta, kétszeresen kaptak az ajánlaton: s a mint a tavasz megnyilt, a menekült főurakból álló küldöttsége a portára indult, kikhez Apaffi Székely Lászlót adá A küldöttség szerencsésen beérkezett: de mert a lengyelekkel a há-

¹⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 667. ²⁾ Joan Bethlen II. 240–79.

boru tovább folyt, ¹⁾ a szultán nem akarván a császárban egy második ellenséget is talpra állítani, csak kéz alatt fogadta őket, tudokra adá, hogy j e l e n l e g mi sem történhetik érettök.

A menekülteket még e sem hangolá le. A fejdelemtől pénzsegélyt és vezért kértek: ki vezérül Teleki Mihályt jelölé ki; azonban a szabadon bocsátott Petroczi, mint választott fővezér ez ellen tiltakozott, miért Várad mellett újra elfogatott, Szamosujváriba lön záratva: mi a váradi basát, mert a hodotságban fogák el, roppant haragra inditá. ²⁾ Mi már csak azért is kellemetlen vala, mert Kopp kassai tábornok a menekültek támogatásáért, jul. 26-án ágyukkal fenyegetődött; s bár Apaffi Koppnak azt válaszolá, hogy Erdélybe a szoros-utak miatt bejönni bajos, de kimenni még bajosabb: mégis midőn a tanácsosok Radnóthon összegyűltek, a fejdelemnek tartozkodást tanácsoltak. A török is Chozimnál nov. 11-én a lengyelekkel szemben csatát vesztett; s mindamellet hogy a nov. 18-i fejjérvári hongyülésre – mely Huszt-várát Apaffinének adományozá – a menekültek követeket küldtek, ³⁾ az országgyűlés pénzsegélyen kívül egyébbe nem bocsátkozott: így ez év minden fellépés nélkül folyt le.

Mire a menekültek főparancsnokukká Wesselényi Pált választák.

V.

Bánfi Dénes tragoediája és indokai.

A bekövetkezett 1674-ik év új olajat öntött a parázsban folyvást égő tüzre, Magyarország izgatott kedélyére. A protestans papok, kik közül már a mult évben egy serget elítéltek, mart. 5-én Pozsonba lőnek idézve, s kik nem katholizáltak, vagy el szökni nem tudtak, azok közül azon feltevésből, mert a forradalmat ők szitják – holott katolikus főurak kezdték – Bethlen Miklóshoz irt és kézre került levelök alapján, apr. 4-én, százhatot számüztek, hatvanegyvet gályarabságra ítéltek, Triesztbe szállítottak, ⁴⁾

Ily körülmények közt, Teleki Mihálynak, hogy ugyszóljak, égett talpa alatt a föld, hogy a menekültek élére nem állhat; de a porta nyílt ellenzése miatt mit sem tehetett. Hogy

¹⁾ Chronich Fuchsio II. 175. ²⁾ Joan Bethlen 403. ³⁾ Törvénycz. Art. Diet. III. 168. ⁴⁾ Neveiket I. Cserei Histor. 57. I. Engel V. 80.

ezen ellenzést elhárítsák, a máj. 10-i fejevári hongyülésen a Lengyelországra ismét hadat viendő szultánnak lisztvitelt szavaztak, Naláczi Istvánt, Domokos Tamást feles ajándékkal Moldvába a török elébe küldték: ¹⁾ mindent megtettek, hogy kedvét keressék; de most is vesztegülést parancsolt. Azonban a császárral nyílt háboruban álló XIV Lajos lengyelországi követe, Beaumont marquis sept. 13-n Erdélybe érkezett, pénzt hozott, Apaffit fegyverfogásra serkenté, s a menekülteknek a francia kormány nevében – királyt ígért. ²⁾

E tény Telekit teljes elhatározottságra birta. Az elnyomott magyar szabadság mellett mindent megakart kísértetni.

Azonban az óriási akadályok folyvást előtte álltak.

A szultán haragjáról legkevesebbet látszott tudni, gondolta, ha eddig kézalatt biztatást nyújtott, a jó siker könnyen kiengeszteli. Nagyobb akadálnak tetszett neki a conservatív nézetekkel saturált fejedelmi tanács, mely az invasio ellen folyvást tiltakozott; azonban legnagyobb akadálykép tünt fel Bánfi Dénes, ki gr. Rottal kassai parancsnokkal magát közlekedésbe tette, az osztrák és katolikus érdekek mellett buzgolkodott, Bécsből bárói czimet fogadott el, s mit titokban régóta táplált, németes érzelmét lekezdé leplezni. ³⁾ Bánfit megbuktatni s ezáltal az ellenzőket terrorizálni, e lőn Teleki vezér gondolata.

Nagy kérdések, mert Bánfi Dénes az ország leghatalmasabb, leggazdagabb főura, e mellett neje, Bornemisza Kata, testvér volt a fejdelemnével. De a két hatalmas nővel Teleki is első unoka volt anyjáról, ész és befolyásra nézve sem vala kisebb Bánfinál; e mellett Bánfi oly egyéniség volt, kit elegen rettegtek, de kevesen szerettek.

Teleki tehát egy ligát tervelt, melyet a főurakkal Bánfi megbuktatására alá akart iratni. Legelőbb is Bodolára ment Bédli Pálhoz, a második hatalmas urhoz, Bánfi legnagyobb ellenéhez, ki mint Cserei beszéli, személyes gyűlölsége mellett még féltékeny is volt szép nejeére. ⁴⁾ Utánna Csáki Lászlót keresé fel, kit Bánfi azzal bántott vala meg, hogy ez Bánfi bonczidai erdejére menván

¹⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 686. ²⁾ Cserei M. Hist. 70. Szalay, V. 167. ³⁾ Archiv d. Vereins IV. F. I. 283. Cserei M. Hist. 70. ⁴⁾ Cserei M. Hist. 72. 77.

vadászni, mint tilalom sértőt udvari népével meglepé, s ebédre hívás ürügye alatt, fogva vitte udvarába. ¹⁾ Miután ezek aláírták, a többi főúr nem sokat vonakodott: mint oly erőszakos ember ellenében, ki az ellene panaszkodni akarókat akasztófával fenyegeté, s Biharmegye követét ez okból Szamosujvárra záratá; ki sogorasszonya Szentpáli Ignáczné házát, Báldon földig rontatá; ²⁾ mint oly kapzsi ember ellenében, ki Zolyomi javaiból Gyalut kapta volt, s midőn a porta Zolyomival mintegy kereskedést üzött az országon, s Gyalut a rendek neki visszaakarák adni, hogy a portáról hazajöhessen, Bánfi Gyaluért a legnagyobb erősséget, Szamosujvárt kivánta az országtól.

Ily ember ellen a nagyokat könnyű volt capacitálni. De végrehajtására egész fegyveres sereg kellett, mert már Magyarhonban hadakat kezdett volt fogadni. Hogy ellene felléphessenek, a székely székek főkapitányjainak, mint Nemes János háromszéki, Daczó János csiki, Bethlen Miklós udvarhelyi, Kornis Gáspár maroszéki főkapitányoknak rendelkeztek, hogy a népet felültessek, s azon ürügy alatt, hogy a váradi basa hodoltatásai ellen szállnak táborba, Kolozsvárra siessenek. ³⁾

Bánfi mit sem sejtve, épen Koppádon volt, Torda és Kolozsvár közt, Vitéz Gábor fia keresztelőjén, midőn veszi a hirt, hogy a márosszékiek Kornis Gáspár alatt Tordára érkeztek, s Bethlen Miklós az udvarhelyiekkal szintén érkezendő.

Megsejtve a dolgot, lóra kapott, Kolozsvárra menekült, azonban, mert neje Koppádon Kornis fogságába esett, a Tolnai Mihály, kolozsvári ref. pap tanácsára, a császárhozi futásról esztétette. ⁴⁾

A koczka tehát Bánfival szemben el vala vetve, és elfogattása nem sikerült, mi Telekiéket nem kis zavarba hozta. Mert mint kolozsvári főkapitány a kolozsvári, szamosujvári, szilágycsehi, semlyói és sebesvári keze alatti hadakkal rendelkezhetett, s rendelkezett is: a mit e várakból hamar összehuzhatott, azokkal Kolozsvár előtt, Ajtonnál, táborba szállt; mire a székelyek Fejérvár elé, Tövisre huzodtak vissza. De a fejdelem, ki azalatt a ligának megnyeretett, kemény rendeletet bocsátott ki, hogy a csikiak is siessenek, s minden hadak fegyvert fogjanak. ⁵⁾

¹⁾ Cserei M. Hist. 73. ²⁾ Ugyanott 75. ³⁾ Ugyanott 79. ⁴⁾ Archiv N. F. I. 283. ⁵⁾ Kovácsoczi Arpadiája II. 93.

Tábor tábor ellenében állott már, s minden a polgárháboru iszonyaitól félt, a midőn Bánfi belátta, hogy az országgal van ügye, hogy alkudozást kezdessen, nejét kiszabadithassa, és a fejedelmet, fejdelemnét megnyerje, néhány tisztjét küldé Fejérvárra: azonban igen rosszul választott, mert e tiszték magok hozzák meg sergének a fejdelem elfogató parancsát, mire Bánfit a szamosujvári vár-őrség elfogta, Kolozsvárra küldötte; hová az összes székelyhadak már kiérkeztek, s felették a főparancsnokságot Béli Pál már által is vette.

Bánfi el nem menekülése, az országot, roppant zavarba, saját személyét pedig a legnagyobb veszedelembé sodorta. A fejdelem rendelkezett: hogy Bánfit és nejét vigyék Bethlen-várába; katonáit eskessék az ország hűségére; Nemes János a székelységgel Bánfi jószágait szállja meg, Béli pedig a többi főurakkal menjen Fejérvárra, hová, nov. 18-ára gyűlés volt hirdetve.

A hongyülés összeült. ¹⁾ Egy rész azon volt, hogy Bánfit oda hozzák; a Teleki-párt pedig kivitte, hogy a vádpontokat Bethlenbe küldjék meg. A vád 31 pontban lön fogalmazva, s a hongyülés dec. 5-én Sárpataki Márton ítélőmester által kiadtván, Macskási Boldizsár, Daniel István táblai ülnökök, s Trainer András beszercei követ azt dec. 7-én Bethlenben – Bánfi elébe tevék, ki a mellette levő kolozsvári tanár Pataki István segélyével érdemleges feleletét megtette; s a vád és mentség már dec. 15-én a ház asztalán feküdt.

E vádak nagy részét fennebb már érintettük: kapzsisággal, erőszakkal, a személy és vagyonbátorság megtámadásával volt legtöbb pontban vádolva: mikre Bánfi, tán mert helyzete sulyát nem ismerte, mellékesen, tagadólag, kitérőleg, mindenesetre igen röviden felelt; magát az ország határozásának alá veté, csak annyit kért, hogy nejének s gyermekeinek Erdélyben engedjenek békés lakást. Hogy Bécsbe levelezett, nem tagadta, de mint mondá, némely jószágai visszakaphatása mellett, a haza ügye jobbra fordítását szem előtt tartá. ²⁾ Egyébiránt is mindegy lett volna, bár mennyit ir: Erdély akkor mondhatni respublica volt, s az ostracismusnak

¹⁾ Cserei M. Hist. 83. Chronicon Fuchsio II. 176 ³⁾ E kéziratban igen elterjedt pontokat legelőbb kiadta Szilágyi S. Bánfi és kora 56–74 l.

az igen kiemelkedettek megbuktatásának, száműzésének már több áldozatát láttuk: Bánfi felett a pálcza el vala törve. Dec. 17-n egy ítélet kelt, mely felemlítvén mennyi vérrel szerezték és tarták meg őseink a hazát, Bánfit mint titkosan traktálót, mint ki a hon békéjét s Apafi fejedelemiségét felforgatással fenyegeti, mint a ki idegen hadakat akart hozni az országra, s annyi erőszakot követett el, hogy csak erőszakkal lehet helyreütni, notázák: ősi javait neje és fia részére meghagyák, de szerzeményeit, minthogy erőszakkal szerezte, elvevék; fiát a még gyermek Bánfi Györgyöt felügyelet alá veték, meghatározzák, hogy anyja csak is magánál vagy Kolozsvártt neveltetheti; s nehogy apja nyomdokait kövesse, törvénybe ígtatták, hogy a fejedelem neki jószágot ne adományozhasson, s Apaffiné után, ne örökölhessen. ¹⁾

E végzés megvitele- és végrehajtásával Csáki László, Bánfi legnagyobb ellenei egyike bizott meg, ki dec. 18-a éjjelén Bethlenben termett, a rab urat alvó neje mellől felkölteté, s mire ez ki lépett, vérpad és bakóra esett tekintete... S pár percz mulva, midőn a fejedelemné által kieszközölt kegyelemmel Bethlenvár kapuját dörgeték, már késő volt – Bánfi feje már ott hevert. ²⁾

VI.

A menekültek fellépése. Béldi P. elfogatása. Apaffi XIV.

Lajossal szövetségre lép. Teleki a császár ellen megy.

Béldi Pál bukása.

A szerencsétlen Bánfi D. sorsát illetőleg Erdélynek a catholicus párt elleni határozott fellépését csak is a magyarhoni események által lehet indokolni. Magyarországon a jezsuiták a protestáns templomok és iskolák elvevését, községek és egyesek áttérítését katonai támogatás mellett folytatták; s mi leginkább lázítá a kedélyeket, hogy a protestáns papokat a trieszti s nápolyi vizekre gályarabságra küldözék. Ettől tartottak Erdélyben, mert a jezsuita missiók titkon Erdélybe is bejöttek vala már, Kolozsvártt és Udvarhelyt már jezsuitákat látunk. ³⁾

A protestánsok e szervezett üldözése, a papok gályarabsága az európai protestáns udvaroknál, igen természetesen, nagy sen-

¹⁾ Törvénycz. Mike, Art Diet. III. 691. ²⁾ Monographiáját megírta Szilágyi Sándor. L. Bethlen Miklós I 394–419. Cserei 71–86. ³⁾ Kemény Adversaria III. 1675.

satiót idézett elő, a svéd, belga udvarok követei Bécsben felléptek, Angliát is csatlakozásra szólíták: azonban az udvar nem mint üldözötteket, hanem mint lázadókat és lázítókat kívánta őket tekintetni.

Az elnyomott nemzet érettök mit sem tehetett. A fájdalmas közvéleményt egyedül az Erdélybe menekültek s az erdélyi magyarság tolmácsolható. Ezek tehát felkeltek, a váradi basától támogatva, guerilla csapatokban kezdtek mutatkozni, sőt Kopp, kassai generalis kegyetlenkedéseit megtorolják, apró csatázásokhoz fogtak, s megkezdődött az ellenségeskedés, melyben a menekültek kurucz az az keresztes, a császárpárti magyarok pedig labancz nevet kaptak; ¹⁾ s különösen a térítők ellen irtó háboru vette kezdetét.

Az erdélyi kormány s a protestans fejdelmek fellépése még se maradt egészen siker nélkül. A bécsi udvar szelidebb rendszabályokhoz nyult: febr. 3-ról elrendelte, hogy a nápolyi gályarabságban sinylő papokat hazabocsássák, mi néhány hónap mulva teljesedésbe ment; a tulbuzgolkodó Kopp kassai tábornokot Spankau, ennek hirtelen halálával Strasaldó generalis váltá fel, kik szelidebb kényszerítő módok alkalmazására lőnek utasítva; hogy a kormány körében is látszassék a magyarokkali kibékülni akarás, magyar urakból Bécsbe nagyszerű értekezletet hívtak össze, hová Apaffi, Csáki László személyében követet küldött s általa a kibékülés alapfeltételül a német katonaság Magyarhonból kivitelét, országgyűlés egybehívását, nádor választást, végre, az országos tisztéségek benszülőttek általi betöltését tűzé. A Csáki által tolmácsolott érzelmeket az értekezletre egybehívottak nagyrészt magokévé tévén az udvar a katonaság kivitelét kereken megtagadta, s bár a többire megfontolást ígért, az értekezlet eredmény nélkül bomlott fel. ²⁾ És hogy a kormánynak engedélyeket hozni nem volt szándékában, csakhamar megmutatá az által, hogy nem sokára, Strasaldó a kalvinista Rómát, Debreczent, bár az erdélyi részekben feküdt

¹⁾ A kurucz név a Dosahad emlékéből veszi eredetét, a császári gyalogok némelyek szerint a lábrol nevezettek labanczoknak. E nevek eredetéről, Uj m. muzeum 1856. VI. 90. Cserei 57. lapján labanczot lobbancsról, puskájáról származtatja. V. ö. Chronic. Fuchsio II. 187.
²⁾ Engel Geschichte V. 83.

mind a váradi basának, mind a fejedelemnek adózott, azon ürügy alatt, hogy a menekülteket támogatja, katonáival kiraboltatá; s I. Leopold, bár Erdély felett hatalma nem volt, mart, 29-éről Mokchay Andrást erdélyi illetőleg gyula-fejérvári püspökké nevezé, s mindamelllett, hogy az erdélyi róm. katolikus püspökség 120 év óta meg volt szüntetve, jószágai el voltak adományozva, azon felhatalmazással nevezte ki, hogy jószágait vegye át, kezdje meg főpapi uralmát, s minél többet lakjék Erdélyben. ¹⁾

Ily erőszakolások azon időben visszatörölés nélkül nem maradhattak. Mielőtt a visszatörölések elbeszélésére térnék, megemlítjük, hogy I. Rákóczi Ferencz, II. Rákóczi György fia, Erdély választott, de nem uralkodhatott fejdeme, jul. 4-én meghalt: hátrahagyta, mint hat hónapos gyermeket II. Rákóczi Ferenczet, ki a keletkező félben levő viszályokat tetőpontra hágtatá.

E közbevetés után, arra térünk át, hogy a fennebb említett politikai s vallásos elnyomásokra, melyeket a bécsi udvar Erdélyre is kiakart már terjeszteni: az erdélyiek se maradhattak tovább is tétlenségben. Belátták, hogy az udvar ha egyebet nem, annyit mindenesetre czélba vett, hogy Erdélyben zavart és szakadást idézzen elő. Teleki, ki Bánfi Dénes buktával a dolgok élére került, s ez időben a legnagyobb hazafi szerepét vitte, igen jól ismerte, hogy Bánfi bukta után is létezik még egy párt, mely a hon függetlenségét, a porta támogatása nélkül, magyarhoni ügyekbe való fegyveres beavatkozás által kockáztatni nem akarja; tudta, hogy ezek élén az elbetegesedett cancellár Bethlen János; ennek fia, a sokat utazott, szép talentumu Bethlen Miklós, s a hatalmas főur Béli Pál állanak, kikhez a katolikus főbbek, mint Csáki László és Apor Lázár tartoznak. Teleki a bécsi udvar vallásteri benyomulásában egy tervnek vélt szálára akadhatni, mely tán ezen urak kezeiben van: hogy nyomára jöhessen, s egyszersmind a menekültek utjából is eltávolíthassa őket: a fejdelemmel Béli Pált és Bethlen Miklóst Fogarasba hivatá, s ott azon ürügy alatt, hogy a fejdelmet megakarják buktatni, 1676 apr. 23-án fogságra vetteté. ²⁾

A mérsékelt közvélemény ezen terrorizálása után, Teleki, ki

¹⁾ J. Kemény, *Adversaria* III. 1676. ²⁾ Bethlen M. önéletr. I. 441–68. Cserei M. 88–96. Chronichon Fuchsio. II. 177.

akkor már kővári és huszti főkapitán, tordamegyei főispán s mondhatni első miniszter, eljöttek látá az időt, hogy vágyainak szabad röptet engedjen. E perctől az általa támogatott békétleneknek teljes reményt nyújthatott, mit el nem is mulatott.

A menekültek ügye tehát Erdélyben ismét előtérbe nyomult. A titkon üzött segélyezés mind nyiltabban intéztetett. Ezek a guerilla harczhoz mind erélyesebben láttak hozzá: s a csapatok, mik még juliusban csak portyázó csapatoknak tetszettek, csakhamar Ónodnál Strasoldot úgy megverék, hogy maga is sebet kapott. Hogy nyiltan sikra szállhassanak, Teleki Mihályra vártak, ki mintegy 12,000 embert gyűjtött vala össze, s indulókészen állott; de a fejdelem miatt mind nem indulhatott. Azonban oct. 13-án megszületett Apaffi fia, Mihály, erre vállalkozóbb lett ugyan; ¹⁾ de hogy még sem birta magát elhatározni, mutatja az, hogy nov. 5-én azt írta Telekinek, mikép a végzés szerint hétfőn indulhat; de más napról rendelete kelt, melyben meghagyja, hogy új rendeletig élete, feje, jószága elvesztése alatt, senki instántiájára meg ne mozduljon. ²⁾ Azért Teleki kiment, Szathmárig nyomult, támogatta a menekülteket, de csak mint egy figyelő hadtest parancsnoka, mely inkább csak is az erdélyi határokat látszott védelmezni.

Azonban Apaffi késedelmezésének is megvoltak saját okai, melyek legnagyobbika volt, hogy Konstantinápoly és Bécs között husz éves béke állt, s míg ki nem telik, Kiuperli Achmet nagyvezér sehogy sem akart beleegyezni, hogy Apaffi magát oly háboruba keverje, melyben nyiltan nem támogathatná. Innen volt, hogy bár Teleki kiment, jónak látta Szathmárról visszahuzódni. De azért a menekültek ügye nem vala elejtve, ha a porta vonakodott a békét megszegni, a bécsi udvarral nyilt harczban álló XIV. Lajosnak utat nyitott, hogy Ausztriát hátmegett a magyarokkal megtámadtassa. Sobieszki, vagyis III. János lengyel király Apaffival s Teleki Mihálylyal magát levelezésbe tette. ³⁾ Bethune marquis, a franczia udvar lengyelhoni követe 1677 martiusában Reverend abbét Apaffihoz küldé, s kinyilatkoztatá, hogy készek a menekülteket Lengyelországból támogatni. ⁴⁾ Ennek következtében Apaffi

¹⁾ Tört. Emlék a m. nép életéből, kiadja Szabó K. és Szilágyi II. 5.
²⁾ J. Kemény, App. Ep. X. 447–455. ³⁾ Leveleit Kemény, Appar. Epist. X.
⁴⁾ Chronic. Fuchsio. II. 197.

is Lengyelországba küldött, s Bethune és Apaffi küldöttei, Absolon Dániel, Macskási Boldizsár, Feigel Péter, Farkasföldi Fábián Varsóban, máj. 27-dikén szerződést irtak alá, melyben XIV. Lajos és Apaffi szövetségre léptek: Apaffi kötelezte magát, hogy a török pártfogása s Teleki Mihály vezérlete mellett 6000 gyalog s 9000 lovassal Ausztriát Magyarországon megtámadja; a francia király pedig ennek ellenében évenként 700,000 tallér hadisegiséget, 19 ágyut ígért. Egyttal a haditervet is megállíták, mi abból állt, hogy 5000 toborzott lengyel jöjjön be s 15,000 erdélyi, 8000 békétlen fegyverfogása mellett a harcot kezdjék meg. E szerződéssel Apaffi részéről a Tökölyek embere, most Apaffi titoknoka Absolon, a békétlenek részéről Sándor Gáspár ment Párisba, hol a menekültek küldöttje, mint egy hatalmasság követe, oly pompával fogadtatott, s XIV. Lajos a szövetséget jul. 13-án ratificálta. ¹⁾

E szövetséghez csakhamar a véletlen is járult: a háborut ellenző nagyvezér meghalt, s helyébe a hadra kész Kara Mustafa lépett; e mellett Sobieszki Leopolddali szövetkezése is hajótörést szenvedett: most már Bethune marquis, mint Sobieszki sogora, mintegy szabad kezet kapott. A szövetség azonnal életbe lépve, Bohamb marquis 6000 lengyel önkényessel oct. elején Szathmár előtt állott, hová a sánta Wesselényi Pál 7000 békétlent vezérelt, kikhez Teleki, kinek a francia 10,000 aranyat küldött, ²⁾ 4000 erdélyivel csatlakozott... A harcz tehát kezdetét vette... Schmidt tábornok szállt velök szembe, de elsőbb Lebenyénél, majd Nyalábnál teljesen megverték, annyira, hogy a szintén oda siető Kopp generalis se volt képes a győzelmeket feltartani.

Ujra kitörtek tehát a kegyetlenkedések, a magyarok és németek közt a gyűlölet soha se fejezte magát ki irtózatosabban, mint éppen ezen időkben. A kerékkel törés, karóba huzatás, akasztás, mind két részről mindennapivá vált. I. Leopold hogy ezeknek véget vessen, dec. 10-ről körlevélben szólítá fel főbjeit, adjanak tanácsot, hogyan lehessen a dolgokon segíteni: a hazafi párt az alkotmány helyreállítását, e mellett a békétlenek vagyis protestansok javai visszaadását ajánlta; a bigottabbak ellenben megmarad-

¹⁾ Tud. gyűjt. 1835. IV. 419. ²⁾ Bethlen Miklós II. 65.

tak nézetükben, hogy a protestansokat ki kell irtani. ¹⁾ A békétlenek pedig Debreczen körül téli szállásra vonultak; a főbbek Sz.-Somlyón haditanácsot ültek, meghatározzák, hogy tavasszal újra sikra szállnak, Telekit teszik fővezérnek, ki mellett egy 12 tagu tanács működjék.

Erre Teleki dec. elején hazajött, a Wesselényi alatt harczolt magyarhoniakat szintén magával hozá, Szeben körül szállásolá el, a főnökök a fejdelem köré gyűltek Fogarasba, ²⁾ készüléteket tettek tavaszra. De hogy szabad kezet nyerhessenek, azon pártra, mely az intervenczióban Erdély s illetőleg a nemzet még fennállt függetlensége kockáztatását láták, egy hatalmas csapást kellett intézni.

Hogyan fogatta volt el Teleki pár év előtt ezek fejt, Béldi Pált és Bethlen Miklóst, fennebb említettük; itt csak azon megjegyzéssel tartozunk, hogy őket, mert elítélni nem lehetett, később (1677 mart. 31-n) kezesség mellett szabadon bocsáták. Bethlen Miklós, miután elfogatásával az udvarhelyszéki főkapitányságot elvesztette, teljesen magányba vonult: Béldi ellenben azon boszus gondolattal hagyta el börtönét, hogy Telekit, megbuktassa: a két leghatalmasabb ember tehát összetűzött:

Tartozunk elismerni, hogy Béldit hazafiság vezérelte, legfeljebb azt hozhatjuk fel ellene, hogy miért nem vette észre, hogy az erdélyi katolikusok által, másoknak is eszközül szolgált; ³⁾ s hogy a más párt több politikával bir, s lesujtóbb erővel rendelkezik. Ezek, hogy a fejdelmet Béldi ellen határozott fellépésre bírják, felkölték benne a fejdelemség féltését; hogy az udvar politikájában szintén nagy szerepet játszó Apaffinét is belevonják, mert nem igen szerette a piperét Béldiné, Vitéz Zsuzsánna ellen: kelték irigységre, szellőztetvén, hogy Béldiné kevésszer, s akkor is mindig fejdelmi fényben jelenik meg nála. ⁴⁾ Béldi Pál az ellene tett intézkedésből mit sem sejtve, rendületlenül követte politikai meggyőződését: az interveniáló politikát, melynek rugóját ő csak Teleki Mihály nagyravágyásában kereste, folyvást ellenzé; s magának mind hatalmasabb pártot alakított. Mint székelyek generalisa szép fegyveres erővel rendelkezett, népszerűségére, gazdagságára

¹⁾ Engel Geschichte 87. ²⁾ Fundgruben III. 357. Kemény, prot Cap. Alb. I 251. ³⁾ Archiv. d. Verein N. F. I. 284. ⁴⁾ Beth. Mikl. önéletir. 441. Cserei M. 88–96. Chronic Fuchsio II. 183.

is adott valamit. Mielőtt fellépne, Kapi György-, Haller János, Csáki Lászlóval s másokkal Teleki jáрма lerázására szövetséget kötött; Apor Lázár-, Daniel István-, Kálnoki Bálint-, Domokos Tamással Háromszéket, Lázár Istvánnal Csikot tervelték felköltetni; s az országgyűlésre oly szándékkal akartak menni, hogy Telekit, mint a haza ellenét, fogságra ejtsék: de nem sikerült. Teleki, kinek éles szemei voltak, minden áron arra törekedett, hogy Béldit megelőzze: nem kevesebbet eszközölt ki a fejedelemnél, mint azt, hogy engedélyt adott neki, hogy Béldit elfogathatja. E terv kivételére a székely székek főkapitányainak, s különösen Bethlen Gergelynek – kit pár év előtt a fogságba vetett Bethlen Miklós helyett tettek vala Udvarhelyszék főkapitányának, – rendeletet adott ki: ez egész buzgalommal a dologhoz látva, az udvarhelyszéki székelyeket felülteté, a marosszékiek s a várőrségek is melléje jöttek; mire szép sereg volt együtt, Béldi egyik ellenét Mikes Kelemen azon ürügy alatt, hogy vele egyezkedni akarnak, hozzá küldék, hogy készületeiben feltartoztassa, a Béldi mellé gyűlt székelységet lebeszélje. Teljesen is sikerült, a háromszéki tábor hazaoszlott, ekkor 1678 januárja közepén a fejedelmi seregek reácsaptak: Béldi, Csáki László, Paskó Kristóf, Apor Lázár, Domokos Tamás s más pártfőnökök csak is a portára futásban találtak menedéket. ¹⁾

Az apr. 19-ki fogarasi országgyűlés az elfutottakat notázá. ²⁾ Majd Bethlen Farkas – kit a gyűlés a február 13-án meghalt Bethlen János helyébe, ³⁾ cancellárnak tett – Mikes Kelemen, Szilvási Bálint fényes követséggel, ajándékokkal a portára mentek, s Béldi Pált portai fogságba ejtették.

¹⁾ Bethlen Miklós önéletírása 475–505. Cserei 97–101. Béldi jószágait eloszták, Bodolát aug. 24–oct. 14-ig földig ronták, ő a portán halt el 1681-ben, Daniel Istvánt, Keresztesi Sámuel, Kálnoki Kristófot, Bialis Olasz Ferenczet 1678 máj. gyűlésen elfogták, Dévára zárák; (Thaly, Tört. kalászkok 113) notázák; Bialist, Keresztesit, Hallert majd elbocsáták, Kálnoki 7000 frttal váltá meg magát; a Béldivel elmenteket Aporon kívül száműzték. Béldiné, Lázár István a szamosujvári, Kapi György a dévai, Haller János a fogarasi várban hala el. A befutottakat a porta Béldi halála után szétbocsátá. Bethlen M. önéletleir. I. 499–502. Cserei M 106–14. ²⁾ E gyűlés nyomait, beczikkelyezést, I. az 1679 máj. 28. t. czikkbe, Mike III. 799. Bethlen M. I. 495. ³⁾ Fundgruben III. 358.

VII.

Apaffi is kimegy. Tököly fellépik. Apaffi másodszer, harmadszor, negyedszer is kimegy. Tököly Magyarhon fejdelme. A török Bécs alá megy, tönkre verik. Apaffi is kün van.

Bánfi Dénes és Béli Pál bukásával minden hang elnémult, a kormány-gyeplő teljesen Teleki kezébe jutott. Csak az egy Kornis Gáspár mert még vele szembeszállni, még a fejdelem is azzal kezdé kifizetni a kérelmezőket: „lássa Teleki uram, a mint ő kegyelmének tetszik.”

Teleki Erdély határa tovább terjeszthetése reményében, a magyarhoni békétlenek ügyét egészen magáévé tette, s Apaffit is reábirta, hogy mellettek, mint egykor Bethlen Gábor és I. Rákóczi, fegyvert fogjon. Hogy élelmet és pénzt teremtsenek, apr. 19-kén Fogarasban országgyűlést tartottak, s azon ürügy alatt, mintha a törököknek a muszkákkal hadjárata kezdődnék, 600 szekér lisztet szavaztatott meg, s jun. 2-án Fejérvártt egy új hongyülésen ropant adót vettek ki, melyet a földesurak előlegezzenek, mire a fejdelem is, hogy lelkesitse őket, 20000 tallért ajánlott. ¹⁾

Igy biztosítván magokat, midőn már benn pártot nem láttak, a hadakat felülteték. Készen levén, Apaffi kiadá nyomtatásban is megjelent, latin nyelven irt drastikus manifestumát, a melyben keserű ékesszólással előadva Magyarország elnyomtatását, elmondja, mint fogott az elnyomott Magyarországért Bocskai, Bethlen Gábor és Rákóczi fegyvert, mennyi vér ömlött már: s kijelenté, hogy ezek nyomdokát követve, ő is, mint magyar, fegyverhez nyult, hogy az elüldözött menekülteket hazájokba visszategye, s a nemzet eltiport szabadságát helyreállítsa. ²⁾ Ezzel júliusban Erdélyből kiindultak. De még mielőtt a sokat ígérő hadjárat kezdetét vette volna: Teleki a szövetséges francziák ohajtására a fővezérséget, az egykor menekült, s Erdélyben nevedett, 21 éves gr. Tököly Imrének engedte át, ki ekkor Teleki Anna nevű leányával, özvegy Apaffi Miklósnéval mátkaságban állott: azonban egyezményre léptek vele, hogy a mit foglalnak, Apaffi fejdelemségéhez csatolandják. ³⁾

¹⁾ Törvcz. Mike Art. Diet. III. 753–57. ²⁾ Cserei M. Hist. 121. I. Okl. Chronic. Fuchsio. II. 190 ³⁾ Chronic. Fuchsio II. 217.

Tököly Imre, a magyar szabadság ez egyik legnagyobb bajnoka, megkezdé tehát tövises pályáját, mely őt husz évi forradalmi harcznak s végül is száműzésnek viszi elébe. Az ifju hős, mint az elégedetlenek felkért fővezére, megnyitá ezennel hadjáratát. – Mindjárt kezdetben Munkács, Kassa s a bányavárosok környékén egy sereg várt, többek közt Besztercebányán 180,000 darab állami aranyat kerített kezére; s mint egy hatalmasság „Vallásért és Szabadságért” felirattal pénzt kezdett veretni.

Már messze lengett lobogójuk, midőn a magyar nemzet ostora, a véletlen, egyszerre közbevágott: XIV. Lajos Hollandiával aug. 10-n fegyverszünetet kötött, a német birodalommal szintén egyezkedett. Tököly, a mint e híreket vette, egyszerre tisztába jött magával, hogy a táborban levő francziákra és lengyelekre nem számíthat, hogy külsegélyben többé nem bizhatik: mert a kormány, mint minden ősszel, a fegyverszünet iránti ajánlatát neki is megtevé, azt elfogadta. S hogy vakmerőség lett volna el nem fogadni, a következés csakhamar megmutatá, mert XIV. Lajos fegyverszünete 1679 febr. 4-én közte, a császár és svéd király közt a nymvegi békeszerződéssé vált, melynek 31-ik pontjában Apaffi s illetőleg a békétlenek is belefoglaltattak ugyan, de azért a jövőre semmi kezesség nem nyújtott; e mellett Bohamb marquis, a beküldött francia vezér bár kedvet mutatott a Tökölynél maradásra, de lengyelei, mivel megvoltak már rakodva, fellázadtak, őt elfogták és hazamentek.¹⁾

Tököly fegyverszünete febr. 28-án járt volna le; de még ki sem tölt, egyezkedés jött közbe, melyben az ürességben hagyott nádori méltóság betöltése, a Magyarhonra behozott ismeretlen adók visszahuzása, a protestans templomok visszaadatása, komoly tárgyalás alá jöttek ugyan; de miután Tököly a trakta titkos pontját Rákóczi Ferenczné, a szép Zrinyi Ilona keze megkaphatását, az ifju özvegy anyósa és a kormány belejátszása miatt keresztül nem viheté, az ellenségeskedést újra megnyitá.

Megnyitá, mert bár a marquis elment, még tekintélyes segédforrásokkal rendelkezett: a békétlen Magyarország, a békétleneket hiven támogató Erdély, még mind mellette vannak; ott ál-

¹⁾ Archiv. d. Vereins N. F. I. 282. I. Kemény, Adversaria III. 1679-dik év.

lott Lengyelország, mely ha nem is segíti, de csatavesztés esetére menhelyet ajánlt; sőt XIV. Lajos sem hiányzott, ki békéje daczára pénzt küldött be, s jun. 8-ról, midőn Apaffinak megírta, hogy a nymvégi béke pontjaiba be van foglalva, nem mulatá el tudtul adni, hogy továbbra is szövetségese marad; végre, hogy a törökre is támaszkodhattak, mutatja az, hogy a midőn a lengyel királylyal (oct. 12-én) békét kötött, a szerződés 4-ik pontjába belé tévé, hogy ha Erdély földén ellenség mutatkoznék, azt a lengyel király se titkon, se nyilván nem fogja segíteni... Ily támogatások mellett Tököly sikra szállása nem volt pusztá vakmerőség.

Annál kevésbé nem, mert Apaffi az idei hadjáratra is készült kiszállani. Táborá, mely a porta elnézése mellett, oláhroni hadakkal volt támogatva, aug. 21-én indult Szamosujvárról; sept. 1-én Aranyezőnél Kővárvidékén járt; a váradi és egri basákkal egyesült, ugy tartott Tököly felé, ki a békétlenek táborával szintén elébe jött; a fővezérséget Apaffinak adá: s támadáshoz fogtak, mit mindjárt azzal nyitottak meg, hogy sept. 18-án a német őrséget Kállóból kiverték.

Azonban a szép kezdetet ismét csapás érte: a békétlenek fejei, Tököly és Wesselényi közt oly nézetkülönbség fejlett ki, hogy Tököly Wesselényit elfogató; ide járult még az is, hogy Apaffi jobb keze, Teleki és Tököly a további haditerv felett szintén meghasonlottak, mi az egész tábor meghasonlását vonta maga után. Mert kiegyeztetni nem lehetett, az erdélyiek és a menekültek hada két felé vált.

Tököly a békétlenek hadával a bányavárosok felé vette útját, hol XIV, Lajos, mint protectora tiszteletére érmet veretett; s honnan sept. 27-én Morvába beütést kísértett. Apaffi pedig megfordította táborát, sept. 3-án Ecsednél, oct. 7-én Szathmárnál járt; harmadnapra a törököket, oct. 18-án a moldvai és havasalföldi hadakat maga mellől haza bocsátá, azzal visszaindult, hazajött. ¹⁾

Tököly tehát, hogy a következő 1680 telét békésen kihuzhassa, az újra megajánlt fegyverszünetet most is elfogadta. Ennek következtében ismét elkezdődtek az alkudozások; de most is azonnal kiderült, hogy a kormány csak időt akart nyerni. Azonban most az egyszer csalatkozott, mert még folyt a trakta, mire a francia udvartól Akakia Roger, mint követ Apaffinál, hogy fegyvert

¹⁾ Tör. Eml. a m. nép életéből II. 5.

foghasson, segélypénzzel, ¹⁾ egy török pedig Tökölynél azon biztatással jelent meg, hogy tartsa magát, mert tavasszal a szultán Ausztria ellen személyesen fog fellépni. Sőt Tököly titkos vágya, Zrinyi Ilonávali frigye is lendületet kapott, a szép özvegy a jesuiták kezébe esett anyósa, II. Rákóczi Györgyné befolyása alól magát emancipálta; mire Tököly mátkájának, Teleki Annának jegygyűrűjét visszaküldte. ²⁾ A francia udvar és a porta biztatása, az anyósa által bár kitagadott, de mégis gazdag Zrinyi Ilona kezéhez kötött remény, Tökölyt új vállalatokra ragadta. Még a fegyverszünet letelése előtt ismét fegyverben állt, három hadtestet szervezett, egyikkel Morvába, másikkal Silésiába akart töretni, míg a harmadikkal benn kívánt működni. E váratlan fordulat az udvart nem kissé lepé meg, Szelepcsényi helytartó Sebestyén András, erdélyi czimzetes püspököt sept. 9-én Tökölyhöz küldé, hogy szándékától elvonja, s következése lett, hogy azon feltét alatt, hogy a kormány, Tököly ohajtásához képest, országgyűlést hív össze, az alkotmányt és nádorságot visszaállítja, s a békétlenek s protestansok javait visszaadja – nov. 15-én a fegyverszünetet hét és fél hónapra ismét megújítják.

Ez egyezmény következtében 1681 apr. 28-ára Sopronba csakugyan összehivatott valahára a magyar országgyűlés. Tököly is meg lőn hiva, de előre látva, hogy kívánt sikerre nem vezet, bár kezest akartak adni, nem jelent meg, hanem a helyett a hongyűléshez máj. 7-ről intő iratot intézett, melyben őket mindenről felelősökké teszi. A gyűlést I. Leopold személyesen nyitá meg, ki ide máj. 22-én érkezett, pár nap mulva a tanácskozás kezdetét vette, s legelsőbb is gr. Eszterházy Pál nádorrá lőn választva; de a menekültek ügye a kormány, a protestansoké a tulnyomó katolikus követek ellenszenvén mindjárt kezdetben kiesett kerékvágásából.

Tököly, a mint erről értesült, a jun. 1-én lejárandó fegyverszünet meghosszabbítását előre felmondta. S mire a fegyverszünet kitölt, azon epedve várt tudósítást kapá, hogy a nagyvezér megrendelte, hogy török és oláhboni segélysergeket kapjon, s hogy Apaffi szintén utasítva van, hogy kiszálljon s a fővezérséget

¹⁾ Chronic. Fuchsio II. 187. ²⁾ Gr. Bethlen Miklós önéletir. I. 519.

vegye át: ¹⁾ mire Tököly jul. 7-én az országgyűlés ellen kemény kifejezésekben tiltakozott.

Mint Cserei írja, Apaffi már ekkor a királyság, Teleki a nádorság elnyerhetése reményében tették a készüléteket. Miként a Rákócziak, mielőtt kiszálltak, úgy Apaffi is Teleki közreműködésével ²⁾ jun. 13-án, a fejevári hongyülésen, öt éves fiát, II. Apaffi Mihályt, nagy hirtelen következőjévé választatá; ³⁾ jun. 20-n Szebennel biztosítottá magát, hogy ha reá szorul, öt falai közé bocsátja, azzal 7000 erdélyi, 3000 moldvai és oláhoni fegyveressel, 5 ágyúval aug. végén újra kiindult. A mint kiért, Wesselényi Pál 1200 lovassal, Tököly 7000 békétlennel, a budai basa 25,000 törökkel mellé csatlakozott. Apaffi lón a fővezér, Teleki M. a főgenerális. Azonban a visszavonás magva el volt vetve: Teleki, mivel Tököly leánya jegygyűrűjét visszaküldte; Apaffi, mert Tökölytől fejedelemségét féltetni kezdé, nem a legbensőbb viszonyban találkoztak; s mire Kállóhoz érkeztek, már oda volt fejlődve az egyet nem értés, hogy itt Tököly tőlök ismét külön vált... a törökök hazamentek... s Apaffi, a nélkül, hogy a kard szerencsáját megpróbálta volna, octoberben Szathmárhoz vonult, ⁴⁾ még azon hóban hazajött; bár Teleki hátramaradt, a fejedelmet novemberben ő is követte.

A magyarhoni országgyűlés tehát komolyan nem levén támogatva, a sérelmek mezején hagyatott, egyezkedett, codificált, de úgy, hogy a menekülteket ki nem elégíté, s a jelen volt protestans követeknek a törvényczikkek ellen tiltakozniok kellett; s bár dec. 30-án I. Leopold egy sereg articulust irt alá, azért a vallásszabadság és alkotmány helyreállítása egy jövő hongyülésre hagyatott. Azonban a kormány e vivmányainak nem sokat örvendhetett, mert ezalatt Tököly a portán a francia udvar által kivitte, hogy a szultán és Leopold közt tervezett békefolytatás füstbe ment, sőt a helyett a diván dec. 30-án, Ausztria ellen a háborut kimondá. ⁵⁾

A mint a hongyülésnek vége volt, Tököly az eredményekkel megelégedetlenségét nem késétt kijelenteni. E mellett I. Leopold, mert a portával 1664-ben 20 évre kötött vasvári békéje le-

¹⁾ Engel V. 97. ²⁾ Kemény Noti. Cap. Alb. I. 252–3. ³⁾ Cserei 124. Bethlen Mikl. önéletir. I. 541. Törvénycz. Mike III. 853 Tud. gyűjt. 1835. IV. 119. ⁴⁾ Oct. 9-n itt van, Thaly, Tört. kalászkok. 117. ⁵⁾ J. Kemény, Adversaria. III. 1682.

járandóban levén, 1682 febr. 3-án követet indított Konstantinápolyba; azonban a Tökölyé is ment, s oda vitte a dolgot, hogy a nagyvezér a béke megújításáért egy millió aranyat követelt. A kormány tehát Tökölyhez fordult, ki apr. 25-én szinleg egyezkedésre is lépett; de azon ürügy alatt, hogy az egyezmény következtében a budai basánál, mint békéltető akar fellépni, Budára ment: honnan egész váratlanul, mint a magyarhoni részek fejedelmi jelöltje távozott. Sőt, hogy feljött szerencsecsillagából egy sugár se hiányozzék, a mint innen visszatért, Zrinyi Ilonát, Magyarhon legszebb asszonyát, jun. 15-én Munkácson oltárhoz vezeté.

Vége levén a násznak, Tökölyt jul. 7-én ismét elemében, a szabadságharcz tüze közt látjuk. A csak most Budán a basával kötött szerződéshez képest, a budai basának és Apaffinak is meg kellett volna a harctéren jelenni: de Apaffi csak nagy nehezen mozdult; de látva, hogy a kiindulást sürgető átiratok egyre jönnek, aug. 1-én Szamosujvártt a táborban hongyulést tartott, a nagyvezérhez mentető követet küldött, ¹⁾ azzal szép lassan megindult. Tábor aug. 10-én Zilahtól nem messze, Czigányinál haladott, s a magával vitt 12,000 embert csak is sept. 1-n vezeté Fülekhez, hol Tökölyvel s a budai basával egyesülvén, a vezényletet, hogy Apaffit meg ne bántsák, a budai basa vette át. ²⁾

Tököly, ki már Apaffi megérkezte előtt, aug. 14-én Kasát bevette volt, több várak és városok mellett, sept. 16-n Füleket is kézre kapá. ³⁾ Másnap, sept. 17-n, a porta Fülek alá fejedelmi jelvényeket küldött s Tököly Magyarország fejedelmének lón kihirdetve. Mire a háttérbe szorított Apaffi és Teleki, ez által a királyság és nádorságtól elesvén, s Fülek lerombolásán kívül más szerepet nem kapván, bosszusan tértek vissza Erdélybe, hová oct. 18-án érkeztek. ⁴⁾ Nov. 21-én hongyulést tartottak, kirótták a lefolyt hadjáratra tett költségeket, s a ligát, melynek Bánfi Dénes és Béli Pál áldozatul esett, eltörlötték. ⁵⁾

Az idei hadjárat szerencséje a portát azon ötletre hozá, hogy a béke kitelését be nem várva, fegyvert fogjon. Bécsben ezt meg-

¹⁾ Törvénycz. Mike Art. Diet. III. 881. ²⁾ Bethlen Mikl. önéletir. I. 530. ³⁾ Chronicon Fuchsio II. 204. ⁴⁾ Bethlen Mikl. önéletir. I. 531. Chronic. Fuchsio II. 204. ⁵⁾ Törvénycz. Mike, Art. D. III. 885.

tudák, s 1683 jan. 24-én új követség ment, hogy a békét megújítsák; azonban béke helyett letartoztaták, de azért módot talált megizenni, hogy Bécs sorsa kockán áll. Az udvar erre ismét Tökölyhez fordult, azon feltét alatt, hogy erdélyi fejedelemségre segíti, maga mellé szólítá, de nem fogadta el.

A bécsi udvar tehát a legkomolyabban készüléthez fogott: a pápa segítségével a török ellen, febr. 10-én Velenczével, mart. 13-án Lengyelországgal szövetséget kötött, s a német udvaroktól azon ígéretet kapta, hogyha Bécs fenyegetve lesz, sergeket fognak küldeni; mart. 28-án Draskovics, horvátországi bán, 200,000 frtot kapott, hogy serget fogadjon; Károly, lotharingeni herczeg pedig fővezérré neveztetett.

Ideje is volt, mert a szultán minden hadait felülteté. Apaffinak is felkelést rendelt, mire apr. 24-én Fogarasban hongyülés lőn, egy sereg aranyat kértek fel kölcsön; a tatárság átbocsátását elhatározták; azonban, ha az ellenséges indulatu oláhországi vajda itt akarna átmenni, Nemes Jánosnak meghagyták, hogy álljon a székelységgel elébe. ¹⁾ Ez alatt a szultán Konstanczinápolyt apr. 16-án elhagyá; a tatár khán negyvenezer tatárral, százezer lóval, négy szekérrel máj. 22-én Erdélybe érkezett, Fogaras, Szeben, Fejérvár, Kolozsvár, Somlyón át, Kabos Gábor élelmezési biztossága mellett, átvonult. ²⁾ A mint a török Magyarhonba ért, a nagyvezér Tökölyt magához hívatta, tervet készítettek: jul. 7-én már Bécsből futnak, I. Leopold Tököly embereitől üzelve, szintén Passauba vonult, s a roppant török tábor a nagyvezér alatt, a szultán Belgrádon maradván, jul. 12-én Bécsset körülfogta.

Apaffinak is ki kellett menni, jun. 10-én Radnóthon értekezletet, ³⁾ jul. 1-én Apahidán tábori hongyulést tartott, s hosszas huzás halasztás után, kiindult. A tábor egy részét székelység tette, kikiről Cserei Teleki, mint fővezér jellemzésére több adomát beszél el. ⁴⁾ Az erdélyi sereg aug. 14-én Győr alá, 19-én a Lajta melletti Bruchhoz érkezett, honnan a fejedelem néhány száz lovas kíséretében, Kara Musztafa nagyvezérhez rándult, ki őt Bécs alatt zeneszóval fogadta; de harmadnap visszaküldé Győr alá, ⁵⁾

¹⁾ Törvez. Mike III. 903 ²⁾ Fundgruben II. 359. Bethlen Miklós I. 536 Chronic. Fuchsio II. 205. ³⁾ Okl. F. magyarországi Minerva. 1829–30. ⁴⁾ Cserei Histor. 138. ⁵⁾ Tört. Eml. a magy. nép életéből II. 7. Chronic. Fuchsio II. 207.

feladatul adván, hogy a hidat oltalmazzák. Az erdélyi tábor folyást itt maradt: innen írja Apaffi sept. 3-ról, hogy jobb szeretné otthon inni a medgyesi bort, mint nyelni ott a port. ¹⁾ Tököly pedig egy basával Pozsont ostromolta.

Bécs ostroma s a tatárság Ausztriábani pusztítása leírását mellőzve, csak annyit említünk, hogy Bécs két hónapi ostrom alatt csaknem az utolsó szükségre jutott: a midőn Szobieszki János, lengyel király, azon szerződésök alapján, mely Bécs vagy Varsó törökötli fenyegetése esetére szólt, Caraffa osztrák követ hosszas unszolására megindult, Bécs alatt termett, s a császári, bajor- és szászországi hadakkal egyesülten harcra készült. A nagyvezér kicsinyelte elleneit, a budai basát küldé elejökbe, de szétverték; azzal a nagyvezérre csaptak, s sept. 12-én a török tábornok merőben tönkre verék: Bécs fel lőn szabadítva. Az üldözőbe vett törökök a Duna mentén le mily eszeveszetten futottak, mutatja az, hogy sept. 14-én maga a fővezér is már Győrnél járt, s csakis az erdélyi tábor itt léte segíté oda, hogy itt magokat rendbe szedheték; mire az erdélyieket utó dandáruul hagyva, sept. 17-én Buda felé vonultak. ²⁾

Apaffi oct, 13-dikán Lippa felé szintén haza indult, ³⁾ szerencsésen hazaérkezett.

Tököly, ki Eszterházy nádor és Lubomirszki lengyeleivel szemben szintén csatát vesztett, ⁴⁾ most már maga fordult a bécsi udvarhoz, Homonnay Zsigmondot és Szepessi Pált Bécsbe küldé, Sobieszky közbenjárásában bizva, egyezkedni akart, azonban fejedelemségül Felső-Magyarországot kívánván, nov. 5-dikén egy osztrák–lengyel haditanácsban kihallgattatott ugyan: de mit se nyert; sőt bekövetkezett, hogy Sobieszky Bécs alóli visszatérő útjában Tököly várait ostrom alá vette.

Igy végződött a bécsi expeditio. A nagyvezér dec. 15-ikén megsinoroztatott, de mindez a dolgok bekövetkezett új rendét fel nem tartoztathatá.

¹⁾ F. M.orsz. Minerva 1829–30. I. ²⁾ Tört. Eml. a magyar nép életéből II. 9. Cserei M. Hist. 144. ³⁾ Bethlen Mikl. önéletir. I. 540. Cserei. 134–44 ⁴⁾ Chronicon Fuchsio II. 211.

VIII.

**A bécsi vesztes visszahatása. Erdély hajolni kezd. P. Duno-
d bejő, szerződési projectumot hoz, de nem fogadják el.
Telekit megnyeri, vele szerződik. A megszállás kezdődik.**

A roppant veszteség, mit a török Bécs alatt szenvedett, valamint Törökország, úgy Erdély történetében is nevezetes forduló pontot képez: kétszer kísértette meg Ausztria Erdélyt a török alól visszavinni a magyar korona alá, egyszer sem sikerült; a harmadik s illetőleg utolsó kísérlet sarkköve itt lőn megvetve. Itt kezdődött egyszersmind, Magyarország törökkeli hosszas küzdelmének utolsó felvonása.

A törököt eddig a győzhetetlenség nymbusa lengé körül, azonban Sobieszky hős elszántsága e nymbust, miként napjainkban a muszkáét Szebasztopol, egyszerre elfujta: s az osztrák hadsereg, mely eddig kellő önézettel soha sem harczolt, e percztől mindenre képesnek érezte magát.

Tököly Imre, a magyarhoni elégületlenek névleges fejedelme, Kara Musztafa nagyvezér megszínoroztatásával, szintén elveszté legfőbb támaszát. Ellenben a magyarhoni fővezér, Károly lotharingeni herczeg, a protestans fejedelmek közbenjárására, 1684 jan. 4-én általános amnestiával érkezett Pozsonyba; Sobieszky lengyel királynál szintén kieszközlék, hogy jan. 10-én az elégületleneknek a támogatást felmondá; a császári sergek sikra szálltak: mindezeknek a lett következménye, hogy február folytán a Pozsonyban felállított purificáló biztosság előtt Tököly pártjából 14 főúr, 17 megye és 12 város jelent meg, s tette le I. Leopoldnak a megtérés és hűség esküjét.

A magyarhoni elégületlenek, s mondhatni Erdély ügyére nézve nem volt elég a bécsi katastropha, annak is oda kellett járulni, hogy a törököt a lengyelek és kozákok febr. folytán Oláhországban s Ukriában megverték; sőt még az is bekövetkezett, hogy mart. 7-én Ausztria, Lengyelország és a velencei köztársaság, a pénzzel járuló pápa közbenjárására, a török ellen véd- és dacszövetséget kötöttek; mit végre az koronázott, hogy a porta szövetségese, XIV. Lajos, francia király aug. 15-én Regensburgban a császár-

ral fegyverszünetet kötött... Oly előzmények, melyek után Ausztria a törököt most már teljes erővel, három felől támadhatja meg.

A török oltalom alatti Erdély belátva mindezek horderejét, menekvési módokról kezdett gondolkodni. Már tavaly, midőn seregink Bécs alá készültek, Apaffiék Vajda Lászlót az udvarhoz küldték vala, hogy a török megveretése esetére, Erdély részére jó véleményt biztosítson; és a míg Győr alatt vesztegeltek, a törökök figyelmét kijátszva, a győri német general által az udvarnak azon ígéretet tették, hogy ha a török Bécs alatt vesz, hajlandók lesznek Ausztria oltalmát keresni. ¹⁾

Felesleges indokolnunk, hogy mihelyt a szerencse a töröktől elhajolt, Erdélyben a török irányábani viszony egyszerre lazulni, s az Ausztriához vonzódás némely körökben erősbülni kezdett. Teleki, ki még egyszer, ifjabb korában, Kemény János mellett az osztrák protectiót fegyverrel kezében kereste, szintén gravitált, de egyelőre elégségesnek látta a magyarhoni békétlenek támogatásának szárnyait szegni. A fejedelmet, kit Tököly fejedelemségre törekvésével ijesztgetett, könnyű volt elnézésre bírni; hogy a Tököly párt főnökeit megrettentse, Tököly barátját, Barcsai Mihályt, Ákos testvérét, fejérmegyei főispánt, mezei s udvari hadak főkapitányát, „mint veszedelmes tanácsost” s e szerint notára érdemest, elfogatta; hogy a fejedelemné tevékenységének elébe álljon, később Vajda László főpostamestert, a fejedelemné benső hívét, szintén elzárata. ²⁾

Ha már ennyit megtett Teleki, mint szívós jellem, következetes maradt. A fogarasi mart. 8-ki országgyűlésen, hogy a székely főbket zabolára vethesse, lustra tartás ürügye alatt a belszékelyföldet saját és az erős katolikus Mikes Kelemen kormánybiztossága alá vetteté; hogy a segítségére lehető Kemény János-féle pártot erősítse, annak özvegyét Lónyai Annát tékozlónak nyilvánítatva, Gerendet Kemény Simon maradékai kezébe adatá; Barcsai Ákos donatióit, minthogy azok az osztrák pártiakat sujtolák, azon ürügy alatt, mert a fejedelmiszékbe a török erőszakolta, eltörölteté; s végre Bánfi Györgyöt, az osztrák érdeknek

¹⁾ Cserei M. Histor. 133. 110. I. ²⁾ Cserei M. Hist. 140–45. Bethlen Miklós I. 148.

álozatul esett Bánfi Dénes fiát, az őt féken tartó törvény alól teljesen felszabadíttatá. ¹⁾

A porta azon izenete, hogy Apaffi a bécsi udvarnál részére békét keressen, csakhamar meghozta az első jó alkalmat a további teendőkre. Apaffi követeket indítva Bécsbe; ezek felmentek, a töröknek kért békére tagadó választ kaptak ugyan: de azon szándék kijelentése, hogy Erdély Ausztriához áttérni hajlandó lett, a legszivesebb fogadtatásban részesült. – Minő utasítással mentek, kik voltak a követek, mit végeztek fenn, fájdalom, nem tudjuk: de hogy szavukra nagy sulyt fektettek, mutatja az, hogy az udvar tervekészítéshez kezdett, s egy követ leküldését tette kilátásba.

A kedélyek előkészítésére sokat tett az, hogy az osztrák sereg e nyár folytán is győzedelemben állt: jun. 18-án Visegrádot, jul 22-én Pestet bevette, s ezáltal a török uralom főtámpontja, Buda alá nyomulhatott; valamint az is, hogy Schulcz tábornok Tökölyt a bányavárosok közt szintén keményen sújtá. Azonban, mint ha sejtette volna a porta, hogy Erdély megtarthatására egy hatalmas sakkhuzást kell most tennie, a fejdelemmé választott, de általa három éven keresztül meg nem erősített ifjabb Apaffi Mihály részére, megerősítő athnamét küldött, s a török fényes küldöttség a fejedelmi jelvényekkel együtt, sept. 18-án Fejérvárra érkezett... ²⁾ Mi a fejedelmi udvar hangulatát egyszerre megváltoztatta.

A bécsi udvar azért, mit elkezdett, tovább folytatá. Pater Dunod Antidius jesuitát, a pápa emberét, az év vége felé Erdélybe indítá, nyílt feladatául tűzvén ki, hogy a fejedelmet az ugynevezett keresztyén, vagyis a pápa, a lengyel udv. és Velenczével kötött, törököt megtámadni akaró szövetségbe leendő lépésre megnyerje; kéz alatti feladata pedig a volt, hogy Erdélyt a töröktől elszakasztva, a bécsi udvar felsősége alá vezesse. E végre fennől egy szerződési projectumot hozott le magával, melynek pontjai kivonatilag adva, a következők:

1. Erdélynek, mint Magyarhon részének, a magyar koronától függése ezennel kimondatik, az erdélyi fejdelem a magyar ki-

¹⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 917, V. ő az 1678. oct. 1. Törv. czikket. Ugyanott 769. Bethlen Mikl. I 545. ²⁾ Fundgruben II. 273 III. 359. Athnamét l. fej. káp. Csicsói Gy. protocolloma 335. Chron. Fuchs. II. 214.

rály nyílt beleegyezése nélkül külhatalmasságokkal többé nem egyezkedhetik, a nélkül békét nem köthet.

2. Az erdélyi fejedelmeket, mint a törökök benyomulása előtt volt, a rendek szabad választása következtében, a magyar király fogja kinevezni.

3. A fejedelmek egész életükre választódnak, s változtatása csak azon esetekben adhatná elő magát, ha a fejedelmek a magyar király ellen fellázadnak; ha a kereszténység elleneivel czimborálnak; ha az országot igen nyomnák; végre, ha arra alkalmatlannokká válnának: akkor is a karok és rendek többségének beleegyezése s a király jóváhagyása mellett.

4. A fejedelemnek és Erdély rendeinek a magyarhoni országgyűlésen, mint régen, ismét helyök és szavazatok lesz.

5. Az erdélyi fejedelemiség régi határai közé visszavitetik.

6. A török által tartott erődök közös erővel fognak visszafoglaltatni.

7. Erdély már megalkotott, irott és szokásos törvényeit a király egy év alatt megerősíti; de új törvények csak is a király jóváhagyása mellett keletkezhetnek.

8. A régi privilegiumok, hiteles diploma alakjában, újra ki fognak adatni; jelesen a fejedelmek szabad választásáról külön diploma fog küldetni.

9. Apaffi Mihály éltéig tartó fejedelemiségéről szintén külön diplomát fog nyerni.

10. Hasonlóan külön diplomával fog fia, ifjabb Apaffi Mihály is atyja következőjének nyilváníttatni.

11. Apaffi halála esetére, ha fia még 25 éves nem lenne, a kormányt választás utján állított helytartó venné át, ki egy kormánytanácsossal fogna kormányozni.

12. A fejedelmek a magyar királynak, mint régen, hűségesküvet fognak letenni.

13. Ugyszintén a lakosok csak is azon tartozásokat és adókat fogják teljesíteni, mit régentén teljesítettek.

14. Ha a török háborúnak vége lesz, az adók és terhek mérsékeltetni fognak.

15. Kik (a nép közül, a Tököly táborából) hazájokba visszatérnek, öt évig semmi, más öt évig csak fél adót fizetnek.

A 16-ik pontban kikötetett, hogy valamint a nemzeti fejedelmek, úgy a magyar királyok minden törvényes kiváltságai kölcsönösen tiszteletben tartassanak.

17. A magyar király és erdélyi fejedelem kötelezik magokat, hogy egymást kül megtámadók ellen egész erejükkel védelmezik.

18. Ha a magyar királyok sergei Magyarhon, vagy a magyarhoni részek védelmére hadi lábbon vannak, Erdély azok hatod-részét téli szállásra tartozzék befogadni.

19. Ha a török ellen akár támadó, akár védelmi háboru foly, az erdélyiek a két előbbi pontban foglalt kötelezettségek teljesítésére szintén kötelesek lesznek.

20. Háboru idején az erdélyi vezérek a királyi vezérektől fognak függeni.

21. Miután az erődök (Jenő, Lippa, Várad stb.) vissza lesznek foglalva, a fejedelmek várórséget vihetnek s várnagyokat tehetnek belé.

22. A jelen trakta kedvezményeül, Erdélyből minden császári hadi fogoly 8 nap alatt bocsáttassék szabadon.

23. A 23-ik pont fennhagyá, hogy ha valamely hasznos kérdés kimaradt volna, egy év alatt utánlehesen pótolni.

24. Végül egy külön czikk a katolikus és nem katolikus vallásfelekezeteknek szabad gyakorlatot kötött ki. ¹⁾

E volt a diploma projectuma rövidbe vonva, mit pater Dunod hozott, s illetőleg, mit Ausztria Erdélynek kezdetben szánt vala. Meglehetősen ildomos szerkezet annyiban, hogy csak is a töröktől birt eddigi souzeránitást kívánta a bécsi udvarra ruháztatni, s a fejedelmi kormányzást meghagyni ígéré. Azonban az, hogy a fejedelmek alatt hozott törvényeket, a régi magyar királyok privilegiumait, I. és II. Apaffi Mihály fejedelemségét a szerződésből kihagyván, külön diplomák tárgyává tette, a szerződést igen gyanusnak tüntette fel épen azon időben, melyet még a szász kronikások is a szabadság és jóllét arany idejének neveznek. ²⁾

Miként és hol jött e szerkezet tárgyalás alá, fájdalommal kell újra kijelentenünk, hogy a történetbuvárlatnak e körül is te-

¹⁾ Okl. Szász Károly, Sylloge Tractatum Diplom. Leopoldini. Claudopol 1833. 3–9. ²⁾ Chronic. Fuchsio II. 216.

endője maradt fenn. Mi a fejdelemnek s e szerint az országnak a keresztény szövetségbe lépését illeti, mint emlékiróink homályos megjegyzéseiből gyanithatni, az az 1685-i febr. 22-ki, Fogarason tartott országgyűlésen merült fel, ¹⁾ hol azt maga pater Dunod terjesztette elő. Mint feljegyezték, képletekben beszélt, s főindokul azt hozta fel, mintha a török kormány bizonyos feltételek alatt Erdélyt Lengyelországnak akarná átengedni; s küldetését úgy mutatá fel, miszerint azért jött, hogy ez átkeblezés ellen a császár védelmét felajánlja. Bár a katolikusok közt magának kemény pártot alakított, s Mikes Kelemen szóvivőségre birta, a rendekkel nem sokra mehetett, s végén is azon maig sem felejtendő szavakra volt kénytelen fakadni: *nolentes volentes protegit vos sua Majestas.* ²⁾ De ez sem használt.

Pater Dunod látva, hogy nyílt uton nem haladhat, mellék utakra csapott át. Az elvből, hogy meg kell nyerni a főt, s azután a többi után megyen: Teleki Mihályhoz fordult, kiről tudta, hogy levéltárában a császártól, már Kemény János idejéből kegyelmes királyi kéziratokat bir: ³⁾ őt körülhálózta, s csakhamar megnyerte az ügynek... Vele apr. 13-n, Fogaras vidékén, Teleki kerceses-sai udvarházánál titkos szerződésre lépett... mely nevezetes okmány kivonata következik:

Dunod, mint a császár Erdély fejdelméhez küldött teljhatalmu követe, császára és királya nevében Teleki Mihály, ⁴⁾ Erdély főtábornokának ígérte:

1) hogy ő flge Telekinek minden eddig ellene elkövetett tetteit feledékenységbe bocsátja;

2) hogy kegyjelül, mihelyt a Tököly magyarhoni uradalmi a császár kezébe esnek, azok jelentékenyebbjei közül egyet neki adand;

3) hogy a töröktől birt Magyarországhoz tartozó földön, a mint a Teleki jószágai a császár kezébe esnek, neki visszaadja;

4) ígére évenként titokban fizetendő nyugpénzt, melynek mekkoraságát a császárra bízák ⁵⁾

¹⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 831. ²⁾ Cserei Histor. 149. Bethlen Mikl. önéletir. I. 551. II. 3. ³⁾ 1662 febr. 28. és jun 4-ről. ⁴⁾ Kemény J. kiadásában grófnak iratik, de a kézirati példányokban e czim nem jön elő. ⁵⁾ Ezer aranyat kapott évenként. Bethlen Mikl. II. 65.

5) ígérte, hogy ha a császárnak teendő szolgálataiért ellenségei támadnának, azok ellen védelmezi, azoknak el nem árulja, személyét ki nem szolgáltatja;

6) hogyha e szolgáltatáért Erdélyből kiszorulna, javaitól megfosztatnék, a császári földön menhelyet s illő tartást talál;

7) ígértetett, hogyha ezért fogságba esnék, a császár kiszabadítja;

8) biztosította, hogy maga és családja (reformatus) vallását szabadon gyakorolhatja;

9) kölcsönös esküt ígértek arra, hogy a szerződést titokban fogják tartani.

Ezzel szemben, az ismételve felemlített titoktartás mellett, Teleki ígéré:

1) hogy céljok kivételére a török háborút, a császárnak kedvezőleg, elémozdítja; erre nézve

2) gondja lesz, hogy az erdélyi és császári seregk érintkezésbe jöjjenek;

3) ígérte, hogy a császári seregeknek évenként bizonyos élelmiszert eszközöl;

4) hogyha az oláhországi vajdának arra szüksége lesz, ki-
eszközli, hogy Erdélyen keresztül mehessen;

5) hogy minden erejével oda fog munkálni, hogy azon két előterjesztett trakta, melynek egyike Erdély és a császár, mint magyar királylyali, a másika Erdély s a keresztény szövetségesekekeli szerződést illeti, teljesedésbe menjen. ¹⁾

Ez okmány kelte perczétől Erdélyben a dolgok egészen új rendbe kezdődött. Teleki gróffá neveztetett, de úgy látszik nem fogadta el, legalább a legmélyebb titokban tartotta, ²⁾ s ma is fenn van az adoma, hogy a kapott diplomát egyelőre az ablakán kivetette volna: de azért egy politikát kezdett követni, mely még az éles szemü Bethlen Miklóst is kijátszá, mennyiben ki tudta vinni, hogy ő folyvást osztrák-ellenesnek tünt fel, s az ellenzék csak-hogy opponáljon, folyvást kezére dolgozott.

¹⁾ Okl. J. Kemény, Notitia Cap. Alb. I. 145. ²⁾ J. Kemény Diplomatar. I. 503.

Czéljának minden, sőt ez évi török-osztrák hadjárat is kívánt szelet hozott: a császáriak jul. 31-én Esztergomot ostrom alá vették, aug. 13-án Eszéknél, aug. 16-án Esztergomnál, sept. 16-án Budánál fényes győzedelmeket vittak. Tököly, illetőleg a magyar elégtelenek sem voltak a császáriak ellenében szerencsésebbek: többek közt sept. 23-án Eperjest is elveszték; mire azon kellemetlenség következett, hogy a midőn a török békeajánlatot tett, a lothringeni herczeg zálogul Tököly kézbeadatását tűzte; mire Tökölyt a hirtelenkedő váradi basa oct. 15-én elfogatta, mi a békétleneket oly zavarba hozá, hogy oct. 25-én főfészüket, Kassát is elveszték; erre a hős Petneházi egész dandárával átállt, s alig maradt együtt 3000 ember: mit aztán az, hogy a nagyvezér a váradi basát a Tököly kezébe adá, hogy megfojtassa, jóvá többé nem tehetett. ¹⁾

A Tököly iránt mutatott e kitüntetés hire még nem jött vala meg Erdélybe, a midőn oct. 24-én Fejérvártt országgyűlés nyílék meg; bár az általam eddig látott törvényczikkekben nem fordul elő, de alkalmasint e gyűlésben kellett lefolyni annak, hogy a bukkottnak vélt Tökölyt azon indokból, mert egyezményökhöz képest az általa elfoglalt megyéket nem engedé Erdélyhez csatoltatni, hanem magának külön fejdelemséget kívánt alapítani: notázák, erdélyi javait, mint a hunyadi, krakkói, küküllővári uradalmakat, elkobzák. ²⁾ E gyűlés végzéseiben csak annyit látunk, hogy Barcsai Mihályt, mert Tökölyvel levelezett, elfogák s e gyűlésben szintén notázák; a Tökölyekhez szökött jobbágyokra, székelyekre büntetést szabtak; de látjuk egyszersmind azt, hogy Görgénybe, fel nem fedezett bünnel vádolt embereket fogdostak össze; hogy nagy tervek voltak indulóban, az itt hozott törvényczikkek nyíltan kimondják; azon ürügy alatt, hogy a végváratat eleséggel kell ellátni, gabona adót vetettek az országra; s kimondván, hogy a török gyengülése az országra veszedelmet hozhat, a fejedelmi tanács mellé: Bánfi György, Gyulafi László, Kemény János, Bethlen Miklós és Pál, Toldalagi János, Daniel István, Alvinczy Péter, Bánfi Farkas, Mikó István, Toroczka István, Gyulai

¹⁾ Cserei M. Histor. 154. ²⁾ Chronic. Fuchsio II. 217. lapon aprilre teszi e végzést, de akkor gyűlés sem volt, sőt maga is említi, hogy fogva volt ekkor Tököly.

Ferencz, Kálnoki Sámuel és Farkas, Kendeffi János, Bálintit Zsigmond, Apor István, Inczédi Pál és Mihály, Kabos Gábor, Hegyesi István, Ugron Ferencz, Alsó János, Rhédei János s mások személyében mintegy 30 tagból álló deputatiót, honvédelmi bizotmányt neveztek, utasításul adván, hogy a haza java s megmaradására mindent elkövessenek; s végül, mi legfontosabb, Haller Jánost, Pernyeszi Zsigmondot, Miles Mátyást és Inczédi Mihályt Bécsbe menendő követeknek választák, felhatalmazással és utasítással látták el, miket azonban nem ismerünk. ¹⁾ E volt az első nyílt követség, mely Erdélyből egyezkedést ment kísérteni.

De ideje is volt már. Mert alkalmasint folyt már az országgyűlés, a midőn I. Leopold Marchisio őrnagyot Apaffihoz küldé, s tudtára adatá, hogy az akkor Erdélyhez tartozott Máramarost télire császári seregök fogják megszállni. ²⁾ Itt van magyarázata a gabnadó előleges kivetésének. Ha feljegyezték volna, hogy az őrnagy mikor érkezett be, s mi választ kapott, sok mindennek nyitjára jöhetnének: így csak annyit látunk, hogy Telekinek Dunoddali egyezkedéséhez képest, Veterani tábornok egy gyalog s négy lovas ezreddel csakugyan Máramarosba jött telelni; Csáki László pedig, ki Béldivel a portára futott volt, annak halála után Lengyelországba, onnan Magyarországra került, hol egy lovas ezredet nyert, – épen Kolozsmegyébe, notán elvesztett jószágába, Bánfi-Hunyad körül szállítá le ezredét. ³⁾

Megkezdődött tehát Erdély tervszerű megszállása. Egyelőre azonban csak is az ugynevezett hódoltság, a Szamoson tuli rész vétetett igénybe. Hogy a fejdelemnek a tervben nem sok része volt, mutatja az, hogy a megszállást ellenséges lépésnek vette, Teleki rémitésére fejedelmi székvárosát oda hagyá, udvarával, tanácsosaival, s hét zászlóalj katonával, nov. 30-ka éjjelén Szeben falai közé futott; ⁴⁾ dec. 18-án Fejérvárról ágyukat vitetett, s Szebent védelmi állapotba tette. A porta pedig, hogy érdekét támogatva lássa, dec. 20-án egy kapucsi basát küldött melléje. ⁵⁾ E mellett, 1686 elején Tökölynek 9000 törököt, hogy magának

¹⁾ Törvez. Mike Art. Diet III. 439. ²⁾ Bethlen Mikl. I. 552. ³⁾ Bethlen Mikl. I. 556. II. 17–21. ⁴⁾ Fundgruben III. 360. Chronic. Fuchsio II. 219. ⁵⁾ Fundgruben III. 360.

Magyarhonban serget fogadjon, 20,000 tallér adatott, s meg lön bizva, hogy az Erdélyt megszállni akaró sereg ellen operáljon.

IX.

Scherffenberg Kolozsvár alá jó. Hadaink felülnek. Sch. Szeben alá nyomul. A bécsi tractatus. Az ország nem fogadja el. Budát a török elveszti.

Végéhez értünk a nemzeti fejedelmi kor aranykorának. A hon, mely oly hosszason békében élt, ellenséget, katonai megszállásokat nem látott: e szerencsáját, az 1685-ik évvel eltemette, óriási erőt kívántató küzdelmeknek indult elébe.

Még nem is tavaszodott, megkezdődött a katonai mozgalom. Február folytán Bethlen Miklóst Máramarosba küldték, hogy a Veterani megszálló hadával számoljon s a népek fizetessen; de bár egy millióra ment fel a helyt felemészített, felcsikart s elvitt pénz és élelmi szer, a nép érette keveset látott. ¹⁾ Teleki is, hogy a Szathmáron telet, s febr. 12-én Szt-Jóbot elfoglalt gr. Caraffával könnyebben értekezessék, martiusban a deputatio és tanács tagjaival Kolozsvárra tette át szállását, itt maradt apr. 14-ig, mely nap, mintegy szinpadi hatást vadászva, mint vihar hajtattott be Szebenbe. ²⁾ Felkelést rendelt. Máj. 12-n itt hongyülést tartott, hol hallatlan adómennyiséget, a kapukra 60 frtot, mi szintén példátlan volt, az egyház helyet bíró nemesekre 2 frt, a székelységre 10,000 frtot vetettek ki; s tán a nemzet bizodalmatlankodása következtében a honvédelmi bizottmányba Rhédei István, Daczó János, Daniel Mihály, Jósika István, Naláczzi András, Buda János, Mikes Pál s mások személyében még tiz tagot neveztek. ³⁾

A helyzet, Szeben és a fejdelem, az ország és nemzet helyzete csakugyan válságos is volt. A császári kormány a kérdések kérdése megoldásához, Buda vára ostromához készült, hol majd másfélszázadja már, hogy basák tanyáztak. Veterani már a fejdelemség határában telet, Csáki pedig éppen Kolozsmegyében. Sőt még az is hozzá járult, hogy Tököly, kapott 9000 törökjével

¹⁾ Gr. Bethlen Miklós II. 16. ²⁾ Bethlen Mikl. II. 20. Fundgruben II. 360. Chron. Fuch. II. 222. ³⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 949.

felindult volt, hogy nejét Munkácsról kiszabadítsa, de Caraffa miatt fel nem hatolhatván, a törököket Jenő körül hagyván, a tőle elvett Hunyad vár alá jött, hogy azt visszavegye.

Igy körül volt fogva fegyveres erővel Erdély, a midőn mind-ezek tetézésére Csáki László Bánfi-Hunyadról, máj. 17-én, s nem soká Scherffenberg tábornok Máramarosból egyszerre csak Kolozsvár mellett Bonczhidánál, a hódoltság határán táborba szállottak. Képzeltetni a benyomást a hazára, mely huszonöt év óta német katonát nem látott. A nép odahagyá házáat; vagyonaát szekerekre rakva, marháját maga előtt hajtva, a hegyekre, erdők-re, havasokra futott. Rémület fogott el mindent: a fejdelem Sze-bent védelmi állásba tette, máj. 18-án a várost és várőrizetet hű-ségére esketteté. Rendeletet bocsátott ki, hogy a nép lándzsára keljen, menjen Szeben alá; ¹⁾ a megyei nemességnek szintén in-surrectiót hirdettek, ez iránt titkos végzéseket hoztak. ²⁾

A vésztsejtető rendeletekre pár hét alatt mintegy 20,000 ember gyült Szeben alá. Teleki, mint ország generálja felettök szem-lét tartott. A tábor zömét, 10,000 embert, Bethlen Gergely alatt Szeben és Medgyes közt a hássági völgybe helyezék; Gyula-fi László udvari főkapitányt a fizetett hadakkal s marosszéki-ekkel Kolozsvár felé a császáriak elébe inditák, oly utasítással, hogy a rablást fékezzék ugyan, de vért ne ontsanak; a harmadik dandárt, Kálnoki Sámuel alatt Déva felé küldék. ³⁾

Ki ellen? mintegy kérdéskép merül fel. Tököly ellen, ki bár Hunyadot nem adák neki át, mint barát lépett fel és fogadta-tott, s vele, mint a porta emberével ajándékokat váltottak; s ki látva Erdély Kolozsvár felőli megrohantatását, táborát Jenőről be-rendelte, Scherffenberg és Szeben közé akart nyomulni. Azonban Kálnoki azon utasítással, hogy Tökölyt elfogja, jun. 5-én Hunyad felé közelgett: mire Tököly éjjel, sergét ott hagyva, menekült, s Kálnoki a vezértelen népre csapván, azt szétszórta, több menekül-tet elfogott, kiknek Teleki orrát levágatá. ⁴⁾

Mialatt ezek folytak, Bécsben, a Haller János vezérlete alatt diplomáért ment követség működött, s egy okmány jött létre,

¹⁾ Chronic. Fuchsio II. 222. ²⁾ Végzéseket I. Mike Gyűjt. ³⁾ Cserei Histor. 157. ⁴⁾ Fundgruhen III. 360. Cserei 157. Bethlen Miklós II. 26. 27. Chronic. Fuchsio II. 224.

melynek párját Szebenbe előre leküldék, s itt egy bizottmány vette vizsgálat alá, melynek elnöke Teleki, tagjai: Bethlen Miklós, Bethlen Elek, Bánfi György és a comes Frank Bálint valának.¹⁾

Ez az az egyezmény, melyet Bécsben, a császári és erdélyi biztosok, jun. 28-án irtak alá, s mi bécsi tractatus czim alatt lőn ismeretes, s melyet, mielőtt tovább mennénk, egész terjedelemben jónak vélünk magyar nyelvre téve ideiglatni, mint következők:

„Tudva legyen minden előtt, a kiket illet, hogy miután a császár ő felségét a magyar és csehországi királyt, a török szultán hitszegő fegyverrel megtámadta, az ebből eredett szent hadakozásnak társaságába tetszett ő felségének közoltalomra meghívni az erdélyi fejedelmet és annak karait és rendeit: kik a kereszténység közjávához buzgó indulatjokat a végre küldött követség által kijelentvén, kinyilatkoztatott kívánságukhoz képest, e következő czikelyekben állittatott meg az egyezés:

1. A cs. és kir. felség Erdély s a hozzá kapcsolt magyarországi részek oltalmát felveszi, és mikor a szükség kívánja, a fejedelem és karok megtalálására hadi segítséget küld; mely a cs. főhadi vezérségtől marad ugyan függésben, de a mig Erdély határi közt marad, ő flge a vezényletet a mostani, ugy a következő fejdelmekre bizza, valamint annak meghatározását is, hogy a segítséget meddig kívánják igénybe venni; a hadi nép hópénzét ő flge fizeti, de szállásról és élelemről az erdélyiek gondoskodnak.

2. A mi török terület az ellenségtől elfoglaltatik, az a hadi törvények értelmében legyen az elfoglalóé, de a mi az erdélyiekhez tartoznék, Erdély annak birtokában meghagyatik.

3. A fejedelemnek és a karoknak a mi jogok volt, fennmarad továbbra is Erdély és a kapcsolt magyarországi részek felett; kijelentvén a császári felség, hogy ottan a fejedelem joga ellen vármokot, harminczadokat, erősségeket nem állittat. Debreczen szintén ide értetvén.

4. A császári felség az erdélyieknek a visszaadandó jószágok iránt a szükséges utasításokat bevevén, az igazságra, és a fejedelem és karok közbenjárására, ugy a kiváltságokra méltó tekintettel leszen.

¹⁾ Bethlen Miklós önéletir. II. 22.

5. Gr. Csáki Lászlóra, mint a ki a fejdelem előtt gyanus, ő felsége a végszéleken hadi vezérséget nem biz; s azt sem fogja megengedni, hogy az erdélyieket valami kártétellel megbántsa.

6. Erdélyben és Magyarország ide kapcsolt részeiben a bevett négy vallást semmi mód és ürügy alatt soha sem fogja megháborítani; és a törvények ellenére nem igyekezend azok templomait iskoláit, jövedelmeit, javait elfoglalni.

7. Erdély törvényes fejedelme Apaffi Mihály, semmiképpen meg nem háboríttatik, úgy fiának, szintén Apaffi Mihálynak már megtörtént megválasztását ő felsége jóváhagyja; ezek halála esetére pedig, Erdély részére a szabad fejdelemválasztás meghagyatik.

8. A mostani és következő erdélyi fejedelmeknek legyen ugyan frigszerző hatalmok, de csak is olyan szövetségekre, melyek ezen örökös szerződéssel nem ellenkeznek; sőt inkább azok, a közellenségek ellen, a kereszténység s főleg a császári felség, úgy háza és birodalma hasznára köttessenek.

9. A fejedelmek czimeit és jelvényeit az erdélyi szokás szerint maradnak, és azokat a cs. felség magának nem veszi.

10. Ő felsége birodalma népének Erdélyben, s az erdélyieknek a birodalommal szemben a kereskedés szabados legyen.

11. Soha sem fog arra működni ő felsége, hogy Erdélyben szentegyházi felsőséget állítson, és e kérdést a karok elébe soha sem hozatja.

12. Ő felsége szökevényei és árulói Erdélybe, úgy az erdélyiek is az ő felsége birodalmába be nem fogadtatnak. Az örökös jobbágyok szintén ide értetnek.

13. Az ő felsége alattvalói Erdélyben, úgy az erdélyiek is ő felsége tartományaiban törvényes kereseteiket és pereiket szabadon folytathatják, és az egyik helyt meglett ügyvédi felhatalmazások s törvényes kellékekkel kelt oklevelek mindkét részen érvényeseknek tartassanak.

14. Jóllehet a fejdelem, Erdély karai a kereszténységnek oltalmáért s öregbitéseért készek a rögtöni fegyverfogásra, mindazáltal, nehogy ellenséges indulatjok idő előtti leleplezése által magokra török vagy tatár zsákmányolást idézzenek elő: ő felsége beleegyezik, hogy Várad és Tömösvár megvétele előtt a császár sergéhez nyilván ne csatlakozzanak; hanem addig is oly erősségek

visszavivásánál, melyek az Erdélyhez kapcsolt részekben fekszenek, élelmiszerral, fuvarozással az ország széléig segítsék, melyre a fejedelem és rendek kötelezik magukat.

15. Erdélyt és Magyarországnak azon kapcsolt részeit, melyek eddig nem hódoltak a töröknek, ő felsége téli katonai szállással nem terheli, haneha a tulajdonképi Erdély oltalma, vagy az ellenség ellen való vigyázatnak szüksége kívánná.

16. Midőn a császári udvarhoz követek mennek, szokás szerinti becsülettel fogadtatnak.

17. Ha területek foglaltatnak vissza a töröktől, azokból az, mi az erdélyieké visszaadatik, fennhagyatván ő felségének azokhoz fensőségi és feudumi joga.

18. Bekövetkezvén a törökkeli fegyverszünet vagy békességkötés, ő felsége részéről, a jelen szerződéssel egyezőleg, Erdély, Moldva és Oláhország beléfooglaltatnak; minden módon azon fog lenni ő felsége, hogy Erdély a török adófizetéstől megszabaduljon.

19. Viszont a fejedelem, az erdélyi karok és rendek kötelezik magukat, hogy nemcsak ő felségének, úgy házának, birodalmának és tartományainak becsületét és hasznát mindenütt jó keresztény hittel, tanácscsal és cselekedettel előmozdítani igyekeznek; s ha vész fenýiti, arról tudósítást tesznek: hanem egyszersmind a fennebb megirt királyi oltalomért és védelemért elismerésül esztendőnként huszonöt ezer aranyat, vagy ötven ezer species tallért fizetnek örök időkig; szorgosabb szükségekben gabonával, élelmekkel és fuvarozással is segítvén ő felségét; továbbra mind ezen szerződés, mind Erdély nagyobb biztosságáért a mostani hadak idejéig két helységet, ugymint Kolozsvárt és a dévai erődöt oly móddal adják át császár ő felségének, hogy azokban kétharmada az őrségnek az ő felsége katonáiból, a más harmad erdélyi katonákból tétessék, mely őrizetnek hópénzét ő felsége fizeti, a kenyeret pedig és körülöttök való szolgálatokat az erdélyiek szolgáltatják ki; de megszünvén a hadakozás, mind a két hely kiüritetik és visszaadatik.

20. Ez a szerződés titokban fog ugyan tartatni, de keresztény hittel kötelezi mind a császár ő felségét, mind a fejedelmet s erdélyi karokat, és azok örökösait s utódait mindörökre, és a töröknek a békességkötés után sem fog tudtára adatni.

21. A ratificált diplomák egy hó alatt, vagy ha lehet, még hamarabb, jó és szokott formában szerkesztve, ki fognak cseréltetni.

Melyek bizonyására ezen szerződés mind a császári biztosok, mind az erdélyi követek neveik aláírásával s pecsétével megerősített. Bécsben, jun. 28. 1686. Herczeg Dietrichstein Ferdinánd, Haller János, Miles Mátyás, Hermán badeni markgróf, Strattman Henrik, Perenyesz Zsigmond, Inczédi Mihály. ¹⁾

Ez volt az ugynevezett bécsi kötés, mely, mint egy tekintet is világosan mutatja, a keresztény szövetségbe lépés elvén alapul, harczi szövetségről szól: azonban belevegyíti mellékesen a felveendő császári oltalmat is, de legkisebb vonatkozás nélkül a belkormányzásbani változtatásra. Ez, a mennyiben csak is kilátásba helyezett későbbi bizonytalan diplomákra mit sem hagyott fenn, a Dunod által lehozott szövegnél is jobb: azonban a vizsgálatára kiküldött bizottmány a 19-ik pont azon tételében, mely Déva és Kolozsvár megszállását jelzi, az általános megszállás első kezdetét látá; Teleki Mihály pedig a 17-ik pont azon hozzáadásában „salvo jure caesarei Majestatis in iisdem jure superioritatis et feudi”, nem kevesebbet látott, mint Erdélynek a német birodalomba leendő keblezése létesítését, ugyanazt, mit most a reichsrathba lépésünk kérdésében látunk: ²⁾ s bár az csak a fegyverrel visszafoglalandó s Erdélyhez tartozó részekre vonatkozott, már akkor a legnagyobb visszatetszéssel találkozott.

Teleki, ki azon tanácsot adta volt, hogy a diplomát a császár sereg élén küldje meg, hogy lássa a fejdelem mellé küldött basa, hogy erőszak forog fenn: ³⁾ megdöbbenve állt saját műve előtt. Ő ki a mult évben római szent birodalombeli grófságot kapott volt, de a czimet soha fel nem vevé: ⁴⁾ hogy Erdély feudum, még ily közbeszurólag sem akarta elismerni. Ő mint conservativ, meggyőződését követte, midőn a török helyett, az osztrák fensőséget kereste; de mint magyar és alkotmányos hazafi, inkább kockára akarta vetni az ügyet, mint hogy Erdélyt császári feudumnak ismerje, s ez által utat nyisson, hogy az örökös tartomá-

¹⁾ Szász, Sylloge Tractatum 11. l. ²⁾ Bethlen Mikl. II. 21. V. ö. Cserei M. Hist. 222. ³⁾ Cserei M. Hist. 155. ⁴⁾ Bethlen Mikl. II. 154.

nyok sorába léptetessék. A bécsi követeket tehát arra utasíták, hogy e pótlékokkal el ne fogadják; Bethlen Miklóst, Daniel Mihályt és Mikes Pált pedig Scherffenberg tábornokhoz küldék, megizenvén, hogy a mig e pontok iránt tisztába nem jönnek, a hódoltság határát át ne lépje. Négyszer járt Bethlen a tábornokhoz és vissza, mig végre kiderült, hogy a bécsi kötés még ünnepélyesen aláírva nincs, hogy most várja annak leérkezését: azonban kijelenté, legyen benne bár mi, felette alkuba bocsátkozni felhatalmazva nincs. ¹⁾

Mig ezek ide lent így küzdenek, Bécsben a fennebb látott kötetst követeink aláírták; de azon írásban is kikért fennhagyással, hogy a Kolozsvár és Déva átadását illető pontot elfogadni vagy elvetni, az országnak fenntartották.

Ezen jun. 28-án aláírt szerződés, azon idő közlekedéséhez képest, csak is 8 nap alatt érkezhett Scherffenberg tábornok kezébe; azonban a tábornok ismeretlen okokból, tán mert meghallá, hogy jul. 2-án Szebenbe a fejdelemhez egy lengyel követség jött, ki a szövetség el nem fogadását tanácsolja; ²⁾ vagy talán mert a követség is, mely 400 ember kíséretében akart Szebenbe nyomulni, a tábornok kezére játszott: Scherffenberg Kolozsvár mellől, illetőleg a hódoltság határszéléről beindult, Szeben alatt termett, a fejdelemnek beizené, hogy hozza a bécsi szerződés aláírt szövegét.

Ugy látszik, Szebent meg akarta lepni, s Szeben piacán akarta az erdélyieket vele megkinálni, de elkésett; mert jövetelének hírére, a szász nemzeti kormány, s a szebeni polgárok jul. 6-kán a bástyákra futottak, esküt tettek le, hogy a töröktől el nem szakadnak, a várt senki parancsára ki nem nyitják, a kulcsokat zsebre tették, s Telekinek is egyedül a tábori jelszó kiadását hagyják meg. ³⁾

Ily állapotban találta Scherffenberg tábornok Szebent, a midőn mintegy hétezer emberrel s Csáki László ezredével Szeben falai alá érkezett. Képzelné lehet, mily bizodalmat keltett fel maga iránt, a mikor az általa hozott tractatus 5-dik pontjában az állt, hogy Csákit a császár Erdélybe nem bocsátja, s im Csáki maga hozza az őt kitiltó pontokat; mintha keresve keresték volna, hogy

¹⁾ Bethlen Mikl. II. 28 32. ²⁾ Fundgruben III. 360. Bethl. Miklós II. 39. ³⁾ Fundgruben III. 361. Bethlen Mikl. II. 41.

az erdélyiek el ne fogadhassák. Hogy a közvéleményt mégis előkészítsék, s a Szebenben levő basának szemébe port hintsenek, másnap hajnalán Veteráni és Csáki a Szeben alatt álló Gyulafi által vezényleti táborunkra csaptak, s a békés hírekkel ámitott népből két halomra aprítottak össze, minek főleg a maros- és aranyosszékiek lettek áldozatai; ¹⁾ e történt és a nélkül, hogy erre Bethlen Gergely közel fekvő tábora közelebb huzatott volna.

Sőt Bethlen Gergelynek is, hogy Gyulafi sorsára ne jusson, Parajdtól Görgényig, a Szakadát-erdején ki és be kelle néhányszor megsétáltatnia sergeit, tán hogy haza szökdöshessenek. ²⁾

Scherffenberg erre egyezkedést akart kezdeni. De miután tisztába jöttek, hogy Déva és Kolozsvár átengedése nélkül az aláírt szerződést a tábornok át nem nyújtja, ³⁾ az értekeződés sok akadályra talált. Végre a fejdelem magyar és szász urakból bizottságot küldött ki a várból, egy majorba, Csáki is oda jött, s jul. 10. és 12-én a kiegyezést megkísértették.

Mit végeztek együtt, teljes homály fedi... Egyik történészünk, Bethlen Miklós, mint a kit félre való bátyára rendeltek, az egész összejövetelről mit sem tudott, s emlékirata írásáig sem értesült; ⁴⁾ Cserei Bethlen Gergely táborában Medgyes felé volt; de mégis megjegyezte azt, hogy Nagyári József, a fejdelem udvari papja, a rákövetkezett vasárnap felállt, s azon alapigére: „olyan sárba ugrottatok, melyből lábatokat ki nem vonhatjátok!” predikációt mondott, melyet azzal végzett: te hamis hitű fejdelem, s ti hitszegő istentelen urak, hiteteket meg ne szegjétek, különben az Isten mind titeket, mind az országot elveszt... ⁵⁾ Csupán egy krónikásunknál látjuk, mintha beleegyeztek volna, hogy a császári sergek csak hat hónapig quartélyozzanak benn. ⁶⁾

Bár mit végeztek jul. 12-én, annyit látunk, hogy a bécsi egyezményt ezuttal visszautasították; azonban Scherffenberg tábornoknak mégis valami eredményhez kellett jutnia, mert másnap Szeben alól felkelt, táborát Medgyesre vitte. Itt kapta a parancsot, hogy, mivel a török nagyvezér százezer ember élén Buda felszabadítására siet – azonnal hagyja el Erdélyt, rohanjon Buda alá.

¹⁾ Cserei Hist. 158. 59. ²⁾ Cserei Histor. 167. ³⁾ Szász, Sylloge 18. ⁴⁾ Bethlen Miklós, II. 44. ⁵⁾ Cserei M. Histor. 160–2. ⁶⁾ Fundgruben III. 361.

Szebenben aug. 12-kén hongyülés lön. Az itt keletkezett törvényczikkek ez eseményekre csak annyiban vetnek világot, mennyiben azt mondják, „hogy az állapotok kevésbé csendesebbek ... a fejdelem is Szebenből haza igyekszik... de a következő dolgok állapota bizonytalan.” Azonban gyönyörű „csendesedés”, a mikor e gyűlésnek most újra adót, rendkívüli adót kellett kirónia, még pedig a kapukra 40 frtot, az egyházhelyi nemesekre 1 frtot, oly adót egy emberre, mennyit a hajdanidőben egész kapuszám fizetett; e mellett meghatározták, hogy a császár pénzét minden elfogadja; hogy a közvélemény ne nyilatkozhassék, a zajongókat büntetés alá veték; Pekri Lőrinczet és Daczó Jánost, mert Tököly kezére dolgoztak, notázák... ¹⁾ Ezzel a fejdelem, kilencz havi bujdosás után, aug. 27-én, Szebent elhagyá, visszatért székvárosába, – Fejérvárra. ²⁾

Itt állt Erdély ügye, a midőn a török uralma Magyarországon halálos dőfését megkapta... Buda két hónap óta kemény ostrom alatt; a török nagyvezér bár sietett felszabadítására, de az osztrák sánczai s a 80,000 császári s 20,000 magyar fegyvere miatt alája nem hatolhatott. Petneházi, Tököly egykori hős vezére, sept. 2-án megmászta Buda falait, példája magyart, németet lelkesített. Buda be lön véve... a török őrség, magyar lakosság áldozatul esett. ³⁾ Buda elestét egy sereg vár követte, s ez órától fogva nem volt, hová lábát a török Magyarországon megvethetné.

X.

Buda visszavivása következményei. Caraffa inquisitiói. A török Mohácsnál is veszt. Károly loth. herczeg Erdélyt megszállja. A herczeggeli tractatus. Erdély megszállva marad. Moribunda Patria.

A mint Buda a törökök kezéből kiesett, Magyarországon a dolgok egészen új fordulatot kaptak. A kormány és klerus szabad kezet nyertek: többek közt, hol Tököly fészke volt, a Szepesség-re, Csáki István és Károlyi László, mint királyi biztosok, azonnal kiszálltak, s az egykor katolikus templomokat visszaszedék.

¹⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 963. ²⁾ Fundgruben III. 361. ³⁾ Cserei M. Hist. 163. Tud. gyűjt. 1833, IV. 94.

Buda visszavétele s a protestans vallás megtámadtatása Erdélyben is megtette hatását. Világossá kezdett lenni, hogy Tökoly és támogatói elejtése után, Erdély következik. Révpartra jutni, addig is a porta és a császár közt biztos semlegességet biztosítani, ezt tevék feladatokul. Gyulai Ferenczet Bécsbe küldék, hogy mig egyfelől az Erdélyhez tartozó, tiszai megyéket a katonai megszállás ellen védelmezi, igyekezzék rábírni a kormányt, hogy a Haller által kötött bécsi szerződésből Kolozsvár és Déva megszállását hagyják ki. Oct. 19-én pedig, Fejérvártt országgyűlést tartottak, pénzről, s a várak számára borról, gabonáról gondoskodtak; a városokba menekvést könnyebbé tevék; a törökbuza és dohány termelését, használatát megtiltották; s Tökoly már lefoglalt jószágaiból, Küküllővártt, az ilyei és csehi kastélyt s a hunyadvári uradalom annyi részét, mennyi Tökolyt leánytestvéreivel szemben illette, az ifju fejdelemnek adományozák. ¹⁾

Mitől az országgyűlés félt, a katonai megszállás e térről, legalább a Királyhágón belől ez alkalommal csakugyan elmaradt; de nem kis áldozattal, mert annyi gabonát, zabot s egyebet kellett kiküldeni, hogy 1687 januárjában tetemes pénz- és gabonabeli kényszerített kölcsönt kellett az országra kiróni. De megtették, csakhogy a megszállás létre ne jöjjön. A mint tehát ezen tul voltak, a fejdelem Gyulai Ferenczet Bécsből visszahitta: kinek, mielőtt távozott volna, az udvar jan. 16-án tudtára adá, hogy bár a bécsi egyezkedésben változást nem tesz, fenntartja a további egyezkedés folytatását. ²⁾ Gyulai hazajöttére számítva, a fejdelem febr. 13-ára Fogarasba országgyűlést hívott egybe, Gyulai sikertelen követségéről referált, s tán mintegy ellensúlyul, a portának adóküldést szavaztak; ellenben Teleki a fejedelmi tanácsot, mely különben is saját teremtményeiből állott, pártja feltétlen hívével, a 24 éves Bánfi György s más hasonlókcal szaporitá, mig egy Bethlen Miklós a tanácsba be mind nem juthatott; s hogy a hatalomra vergődött párt a közvéleményt még inkább terrorizálja, homoród szt-mártoni Biró Bálintot, udvarhelyszéki uri embert, mert Teleki barátja, Bethlen Gergely zsarolásai ellen kikelt, a szé-

¹⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 973. Bethlen Miklós II. 48. ²⁾ Szász, Sylloge 20. ³⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 985. Bethlen Miklós. II. 52.

kely követek tiltakozása daczára, az országgyűléssel arra ítelteté, hogy fejébe kakas-tollas szalma-süveget téve, Bethlent kövesse meg, s azután a pellengér alatt botot kapjon; ³⁾ mely barbar ítélet körülbelül végre is hajtatott.

Míg a dolgok Erdélyben ily komor szint öltének, Magyarországon a visszatörlesztés nagyban folyt, s ez időben a legmagasb fokára hágott. Caraffa Antal, nápolyi születésű gróf, lovassági tábornok, egyébaránt nagy kormányférfi, azon tervet adá a kormánynak, hogy Magyarországgal «szemben lépjen a rémuralom terére, s annak kivitelére magát felajánlta. Felhatalmazását csak hamar meg is kapta. Kassa, Eperjes tájára, a Tökölyhez annyira ragaszkodó bányavárosok közé jött, febr. 1-én befogatásokhoz, majd az inquisitio kizsákmányozói segítségével vallatásokhoz fogott, s azon ürügy alatt, hogy a Munkácsra zárkózott Tökölyné most is pénzzel s egyebekkel segítik, oly kinszenvedéseket idézett elő, hogy a lefejeztetés s bár mi kínos halál, mit máj. 3-án kezdetett meg, kegyelemnek tekintetett.

Magyarország, sőt a protestáns Erdély is megrémült erre; s minthogy Tököly s a bányavárosok érdeke mellett maga is kiszállt volt, a legsetétebb jövőt látta maga előtt. Ehez járult még az is, hogy a megbántott porta részéről, a nagyvezér újra táborba szállott, Magyarországnak tartott, mi Erdélyt is előntéssel fenyegeté; az annyifelől megtámadott erdélyiek ellen a moldovaiak is felkeltek, mint valamely végveszélyben levő országra beütéseket kísértettek.... A honvédelmi bizottmány tehát Balásfalvára gyűlt, s jul. 4-én határozottá emelte, hogy a török engesztelésére a váradi törökségnek írják meg, hogy a hódoltság terményadója kész, de küldjön utána; a Moldvafelöli beütések gátlására biztosokat rendeltek, kik a szorosokat megvizsgálják; a császárrali kegykeresés érdekében, a császárnak ajándékba paripákat szereltettek; végre táborba szállást, s országgyűlés tartását határozzák. ¹⁾ Ugy látszik hadjáratok készültek, mert a Radnothón jul. 26-án megnyílt gyűlésen kapuszám szerint 65 fjt adót vetettek, s a hidak és utak jó karba állításáról gondoskodtak. ²⁾

Itt e ponton, a törököt Bécs és Budánáli vesztese után, a harmadik nagy csapás is elérte: a Magyarországra jött nagyvezér

¹⁾ Mike; Art. Diet. III. 999. ²⁾ Mike, Art. Diet. III. 1008.

éppen Mohácsnál, augusztus 12-kén, ismét csatát, még pedig roppant csatát vesztett, mit újra egy sereg jelentékeny vár, mint Eszék, Pétervárad elbukása követett. ¹⁾ Ez a török Magyarországoni uralmát ismét gyökereiben támadta meg, s a császári és magyar sereget mindinkább képesekké tévé arra, hogy a törököt a magyar korona területéről teljesen kinyomják.

A mohácsi győzelem után, mint gyanítani lehetett, Erdély megtámadása, illetőleg megtisztítása se soká maradhatott. A császári sereg fővezére, Károly lothringeni herceg gyalogságát hátrahagyva, lovasságával s 8 ágyuval a Dunán átkelt, Erdély határiba jött. Sz.-Somlyótól, oct. 1-én Houchin szathmári várparancsnokat és Tylli nevű titoknokát Radnótra küldé a fejedelemhez; kijelenté, mikép jön, hogy Erdélyt a török járom alól felszabadítsa, küldjenek tehát elébe élelmet s rendeljenek ezredeiknek szállást, s néhány város készüljön német őrseget befogadni. ²⁾ A német titoknok a fejedelem mellett maradván, a deputatio Radnótra összehívatott; oct. 7-én Bánfi Györgyöt és Alvinczi Pétert, két pompásan szerelt ajándék paripával, pénzzel a herceg elé bocsáták; de már késő volt, mert a herceg 40,000 ember élén oct. 16-án már Kolozsvár alá ért, bele akart szállni; mire a kolozsváriak a város kapuit megnyitni vonakodtak, ágyukat vonatott elé, hogy ostromolja: ugy nyílt meg a herceg előtt Kolozsvár, oct. 19-én. ³⁾

E megszállás, Erdély e tekintélyes városának, a bécsi tractátában át nem engedett Kolozsvárnak erőszakos lefoglalása, roppant levertséget idézett elő az országban. S mire oct. 22-én tisztába jöttek, hogy a herceg Kolozsvárt meg nem áll, hogy a kiszolgáltatandó élelem utólagos megfizetéséről szó sincs, sőt a herceg a katonaság zsoldját is Erdélylyel akarja fizettetni, mi végre a fejedelem biztosaitól 900,000 firtot s a 18,000 emberre lealkudott katonaság számára 24,000 részlet élelmet s 16,000 részlet abrakot kívánt: a futás újra megkezdődött, a fejedelem oct. 23-án udvarával, tanácsosaival újra Szeben falai közé futott.

A herceg erre Kolozsvárról megindult, Szebennek tartott, s tudtára adatá, hogy készüljön német őrseget venni falai közé. Szeben, bár falai elég erősek, s a mellett a törökkel szakasztani nem

¹⁾ Cserei Histor. 174. ²⁾ Bethlen Mihály II. 58. Cserei 176. ³⁾ Chronicon Fuchsio II. 232.

akart, a kényszernek tovább ellentállni nem mert. A fejdelem látva a dolgok komoly állását, Bánfi Györgyöt, Alvinczi Pétert és Meltzer Györgyöt felhatalmazá, hogy újra a herczeg elé menvén, egyezkedjenek, feltételül szabván, hogy a herczeg és katonaság az ország kormányzásába ne elegyedjenek. Teleki nekik különösen hármat hagyott meg: hogy a megállítandó katonatartási összeget portiónak ne nevezzék; hogy azt ne rhenens, hanem magyar forintba számítsák; hogy Csáki László Erdélyből eltávoztatását bármi áldozattal kivigyék. Erre a német tábor Balázsfalván, a herczeg Küküllővártt megállott. A tracta, mit utközben kezdettek vala meg, tovább folyt. Végre 700,000 rhenens, vagyis 840,000 mfrtban s a kivántató gabona mennyiségben megegyeztek: Csákit, hogy az országnak eleget tenni látszassanak, eltávolíták; ¹⁾ s oct. 27-én létre jött az okmány, mit, mert Balázsfalván irtak alá, balázsfalvi, vagy a lothringeni herczeggeli tractának szoktunk nevezni. Mely egész terjedelemben magyar nyelvre téve, itt következik:

„Miután az isteni titkos gondviselés a kereszténység szövetséges fegyvereit a török és a hűtlenekkel szemben annyi szerencsés eredménnyel tetézte, hogy már a kereszténység biztosnak tartatná azon szerencsés időpont jelenlétét, melynél fogva a török porta járma alól kimenekedhetik: nem akart császár ő felsége ily közjóban semmit elmulatni, hanem a jelen alkalmat használván, a szerencsésebb utókorról is gondoskodni magát elhatározta; mely hasznos cél könnyebb és jobb elérésére, megfontolván mind a két részről a fennforgó okokat: egy felől a lothringeni herczeg, mint a császári sergek főhadparancsnoka, a császári felség nevében, más felől a fejdelem és erdélyi rendek követei között, e következő egyezménypontokat irták alá:

Első szakasz.

1. A fejdelem a császári és királyi felséghez és a kereszténység közös ügyéhez mind nagyobb hűséget akarván bizonyítani, a nagyságos fejdelem a császár hadainak egyik részét a jelen télre szállásra veszi, mit az alább megirt módon fog élelmeztetni; mely hadi nép a haza biztonsága tekintetéből állomásokra osztatva,

¹⁾ Bethlen Miklós II. 68. Cserei 177.

a jó hadi rendszabályok megtartása mellett, Szeben, Kolozsvár, Besztercze, Fejérvár, Szászsebes, Szászváros, M.-Vásárhely, Déva, Szamosujvár, Somlyó, Monostor és Tövisre szállásoltatnak el.

2. Az erdélyi fejdelem és rendek a császár hadainak egész téli élelmére 66,000 négy vékából álló erdélyi köből búzát vagy buzalisztet; 39,600 mázsa hust, mázsáját száz fontba számítva; 7000 negyvenes hordó bort; 120,000 köből zabot; a hat téli hónapra 144,000 mázsa szénát; 480,000 kéve szalmát ad.

3. Mely élelmiszerek a főhadi biztos által intézendő kivetés szerint hónaponként a katonaság szállása helyére szolgáltatódnak be; és pedig oly módon, hogy a katonaság bejövetele után mindgyárt, a szükséges kellékeket a szomszéd helységek előlegezzék; mi azután az ígért summából le fog számíttatni. A mi pedig a fát, sőt és gyertyát illeti, ezeket a gazda a katonával tartozik megosztani.

4. Azonkívül a fejdelem és rendek kötelezik magukat, hogy az egész téli időre pénzsegítséggépen 700,000 német forintot adnak; még pedig, hogy a katonaság első szükségei fedezve legyenek, nov. 15-ke előtt, mint első részletet, fizetnek .

	75,000 frtot.
A második határidőben, jan. 1-n	150,000 „
A harmadikban, febr. 1-én	125,000 „
A negyedikben, mart. 1-én	100,000 „
Az ötödikben, apr. 1-én	100,000 „
A hatodikban, máj. 1-én	100,000 „
A hetedikben, jun. 1-én	50,000 „

5. Azonban világosan kifejeztetik, hogy mind az, a mi pénzben, mind az, mi élelmiszerekben ezen egyezésben, erre a téli időre ígértetett, csak egyedül Erdélyt, nem pedig egyszersmind a hozzá kapcsolt magyarországi részeket is illeti; minthogy a jelen téltre mindenik külön fogja saját terhét hordozni; azonban azon nyílt feltét alatt, hogy a szállásolás elkülönítéséből az igazgatás elkülönítésére következtetés vonatni nem fog, sem az Erdély jogai-ba csorbitást nem tesz.

6. Mely pontok teljesítése iránt a fejdelem és erdélyi rendek készségében nem kételkedvén: az erdélyiek kérésére és a protectio megszilárdítása tekintetéből, a lothringeni herczeg maga is ő felsége nevében, az erdélyiektől elébe tett következő feltételeket és pontokat fogadta el szóról szóra.

Má s o d i k s z a k a s z .

1. A nságos fejdelem maga, ugy a fejdelem asszony és ifju fejdelem, ugy szintén minden Szebenben levő tanácsurak, követek, főrendek, nemesek, katonák, házoknépével és minden javaikkal együtt, hogy elkerüljék az ő felsége jövő hadaival való érintkezést, Szebenből kimehetnek, utazások bátorságáról jó keresztény hit alatt bizonyosokká tétetnek; melyre nézve a fejdemi ház kiindulása előtt az előcsapatok visszahuzatnak. Ugy szintén azoknak is, kik nem a fejdemi házat kísérik, hanem egyebüvé mennek, bátorságos utazás engedtetik.

2. A fejdelem és fejdelemné, a tanácsurak, követek, főrendek, nemesek, szebeni tisztviselők, tanácsbeliek házaiba és a tanácsházba katonák nem tétetnek: ugy mindazonáltal, hogy a császári hadak parancsnoka s más tisztek számára illendő szállásról legyen gondoskodva: melyeknek elrendelése a szebeni tanácsra bízatik.

3. Egész Erdélyben a bevett négy vallás, azok papjai, iskolái, szentegyházai, isteni tiszteletök szabad gyakorlásában és jövedelmök vételében semmi uton nem háboríttatnak meg, hanem bevett és szokott törvényeik s szokásaik szerint élnek, semmi törvényteleniséggel, vagy károsítással nem illetetnek; a papok, tanárok és iskolák épületei, valamint egyebütt az országban, ugy Szebenben sem tartoznak szállásadással.

4. A mostani idősb Apaffi fejdelem, ugy az itju Apaffi Mihály fejdemi méltósága az erdélyi törvények értelmében meg fog tartatni, uralkodásuk és kormányzásukba senki sem fog elegyedni; ugy az országgyűlések, fejdemi jövedelmek, várak, városok, harminczadok, só-kikötőhelyek, arany-, ezüstbányák és vámok jövedelmeihez semmi igény sem formáltatik.

5. A fejdelmek, tanácsurak, táblai assessorok, fő- és alispánok, főbirák, kapitányok, városok királybirái, polgármesterei, ugy a más székely és szász tisztviselők, magok hivataluk és tisztségükben meg fognak tartatni; nem különben a várak és városok a magok törvényeikben, kiváltságaikban és igazgatásukban, melyekbe semmi ürügy alatt sem fognak belé elegyedni; hanem a

haza fiai eddig használt törvényeikkel, szabadságaikkal, kiváltságaikkal és rendszabályaikkal bántatlanul fognak élni.

6. A régi, mostani s következő erdélyi fejedelmek adomány, ajándék, kiváltságos s jóváhagyó levelei szentül és illetlenül megtartatnak; sőt az erdélyi fejedelmek ezután is adományozhatnak, s kik Erdélyben, vagy a kapcsolt magyarországi részekben a fejedelmek adománylevelei mellett iktatásokat kívánnak véghez vinni, abban meg nem akadályoztatnak.

7. A káptalanok, konventek a magok egész szabadságokban és biztonságokban hagyatnak.

8. A hazafiak, ugymint tanácsurak, főrendek, nemesek és mások, ugy a kerített és mezővárosok, faluk s azok tisztjei jövedelmébe nem elegendnek, és azokat magokévá tenni nem igyekeznek.

9. Senki ingó és ingatlan javait, gabonáját, borát, s házi butorát, Szebenben, Kolozsvártt vagy más katonák által megszállt erősségekben, el nem foglalják, kinek-kinek meg lesz engedve, hogy sajátja körül szabadon rendelkezessék, ha akarja eladhassa, vagy kivitethesse. A megszállt és szállandó helyek, ugy azok szomszédságában fekvő területek, kerített- és mezővárosok, faluk, Erdélyben vagy a magyarországi kapcsolt részekben az erdélyi polgári közigazgatás alól ki nem vétetnek; különben a megígért pénzt, gabonát s egyebeket beszolgáltatni képesek nem lévén.

10. A fenn említett két fejedelem és azok udvara, nem különben akármely honfi, főrend és hadi ember kerített és mezővárosokbeli, a maga jószágán és házánál szabadon és bátorságosan lakhatik; s azok utazhatása akadályozva nem lesz.

11. Ha a két fejedelem és a fejdelemné, a főrendek, nemesek, vagy hadi nép, magokat a megszállt erősségekbe, várakba, kerített városokba akarnak bevenni, oda bebocsáttatnak, becsületes bánásban részesülnek, semmi kárral vagy törvénytelenséggel nem illetetnek és alkalmas szállással fognak elláttatni, kivált ha a török vagy tatártóli félelem miatt kénytelenítettnek erősségekbe vonulni; ezen esetben a várórségek az erdélyiekkal együtt hitkötelezetten tartoznak azokat védelmezni.

12. A fejedelem ő nagysága, ugy az urak, nemesek és városok hamis árulói helyet ne találjanak, s azoknak hitel ne adassék; ha-

nem azok ő nagyságának és a tanácsuraknak bejelentessenek; a hazafiai közül senkit is üldözni s elfogni nem fognak, egyiknek a másik ellen pártját nem fogják.

13. Senki jószágát, annál kevésbé a fejedelmiházét meg nem rohanják, gabnájához, borához, barmához, szénájához, szalmájához, szóval semminemű portékájához nem nyulnak, el nem viszik; a jobbágyokat sem kényszerítik magok szolgálatjokra.

14. Fuvarozások alkalmával a szekereket, ökröket nem veszik el, nem tartóztatják le.

15. Minden rendű és állapotu embert illetőleg, haladéktalanul örök és általános amnestia adassék.

16. Se Szebenbe, se máshová szükségfeletti várőrizet nem tétetik.

17. Erdélyben és a kapcsolt részekben a szabad kereskedés meg nem háboríttatik, az itteni harminczadok, vámok, jogok törvényeibe magokat nem elegyítik; a görögök, örmények és más kereskedők az országban háboríttatni nem fognak.

18. A megszállt vagy szállandó helyeken a fejedelmek, főrendek, nemesek vagy hadi emberek, hol tulajdont vagy tisztséget birnak, ha ott akarnának maradni, méltatlansággal nem illetetnek; és a hol magok lesznek, vagy javaikat s házok népét tartják, szállókkal nem terhelik, sem jövedelmökben meg nem rövidítetnek.

19. A jövő tavasszal a hadi nép minden megszállt helyről, a haza lakosai bántódása nélkül, kivitetik, és azután affélékkel nem fognak terheltetni. Ha talán ezt égető hadi ok meg nem engedné; a császár ő felsége a fejdelem ő nagyságával arról barátságos uton fog egyezkedni.

20. A városokban és várakbani hadi készletekhez, legyenek azok bármineműek, hozzá nem nyulnak, haneha legnyomasztóbb szükség idején.

21. Az őrségek az urakat, nemeseket, hadi népeket és polgárokat nem nyugtalanítják és nem károsítják; ugy semmiféle ingyengazdálkodásra nem kényszerítik, a nőken erőszakot nem tesznek.

22. A városi polgárok a kapuk, tornyok s bástyákra való vi- gyázástól el nem rekesztetnek, és a szászok privilegiumához képest

a kulcsok őrizete a polgármesternél marad: de a midőn a császári parancsnokok úgy kívánják, a kapukat akadály nélkül kinyitattják és bezáratják.

23. Senki a fejdelem ő nagysága hűségétől el nem idegenítetik; a fejedelmet vagy más hazabelit hamisan áruló jelentéseknek hitel nem adatik, hanem ő nagyságától az affélékről tájékozás fog kéretni.

24. Azokat, kik egyik vagy más részről a másikkhoz menekülnek, mind ő felsége, mind ő nagysága egyaránt kiszolgáltatják.

25. Szászvárosra, Szászsebesbe, Beszterczére, Kolozsvárra, Monostorra, Fejérvárra, Dévára, Szebenbe, Vásárhelyre, Tövisre katonák fognak szállásoltatni; a más helyek, ha eddig megszállva nem volnának, terheltetni nem fognak, haneha ezután tetszenék másképpen egyezni.

26. Ha mikor a császári felség és török között békeség köttetnék, maradjon a dolog azon kinyilatkoztatás mellett, melyet tett ő felsége Gyulai urnak.

27. Ha a fejdelem országgyűlést hirdet, az nem akadályoztatik.

28. Mivelhogy a városok és erődökben élelmiszerek vannak letéve, azok felhasználását a fejdelem megengedi.

És mind ezen előadott pontok oly módon állittatnak meg, hogy a fejdelem ő nagysága és a rendek a magok részökről mindeneket pontosan megtartsanak és teljesítsenek, a császári felség ellen se titkon, se nyilván ne cselekedjenek és azt másoknak se engedjék.

Melyek kölcsönös keresztény és őszinte hitelesítésére, ez okmány két hasonló párban állittatván ki, azt a császár ő felsége nevében a lothringeni herczeg maga tulajdon keze aláírásával és nagyobb pecséttel; az erdélyi fejdelem ő nagysága és a karok részéről pedig az ezen egyezkedésre küldött követ urak tulajdon kezök aláírásával s pecsétökkel erősíték meg, és mindkét résznek kiadattott. Kelt a Balázsfalva mellett táborozó császári táborban, oct. 27-dikén 1687. ¹⁾

Ez a lothringeni herczeggel kötött ugynevezett balázsfalvi tractatus. Mint láthatni, ennek kiindulási pontja az,

¹⁾ Szász, Sylloge 24. Balia, Erd. Törvényi. 297.

hogy a császári sereg ezen télre Erdélyt a török ellenében megszállják; de azon ötletből, hátha a megszállás hosszasabbra nyulnék, a p. Dunod által hozott, s Hallerék által Bécsben kötött, de el nem fogadott egyezmény főbb pontjait is belefoglalák. A Dunodféle ajánlatnál jobb, de már a bécsi kötésnél hátrányosabb. Meghagyatik ugyan benne a fejedelmi kormányzás teljes mértékében; benne még az ifjabb fejedelem, sőt a II. Apaffi után következhető fejedelmek is elismertetnek: azonban a megszállás körüli pontok oly rugonyos szerkezetűek, hogy a megszállás megszüntetéséről semmi garantiát se nyújtottak. Ennél fogva kevéssel nézhetjük többnek, mint egy győztes hadvezér szerződését, melybe a politikai pontokat írni engedék a mint tetszik, s csakis a katonai szempontot tarták komolyan szem előtt. Innen keletkezett aztán az, mit Bethlen Miklós megjegyzett, hogy Bécsben később e szerződést, mintha nem is kelt volna, olybá szerették volna venni; s az akkori ellenzék megjegyzése szerint, a bécsi kötéshez oly arányban állt, mint a jég a gyémánthoz, mely a tavaszi meleg szelet sem fogja kiállani. ¹⁾

Az egyezmény aláírása után, Bánfi György Szebenbe sietett, megvinni a fejedelemnek a herczeg azon izenetét, hogy készüljön Szebent elhagyni. Oct. 29-én délelőtt Scherffenberg táborával már Szeben előtt állott, s a fejedelem távozását annyira sürgeté, hogy ebédjét sem hagyá elkölteni: és mig egyik kapun a fejedelem s különösen a zokogásra fakadt fejedelemné kivonult Fogaras felé, addig a más kapun a német ezredek bedoboltak. ²⁾

Kolozsvár és Szeben után a többi város minden ellentállás nélkül meghajolt, minden erőd kezökbe ment; csupán Brassó maradt megszállatlan, s csak a fejedelmi várak maradtak a fejedelem rendelkezése alatt.

A könnyü győzelem után Károly herczeg kiment Erdélyből, a főhadi parancsnokságot Scherffenberg tábornokra bizta, s Szeben ez órától az erdélyi katonai főhadparancsnokság székhelyévé változott. Alvezérei, Stahremberg és Veterani tábornokok a katonákat az országban szerte elhelyezék, s e percztől Erdély megszállva maradt.

¹⁾ Bethlen Mikl. II. 59. ²⁾ Fundgruben III. 362. Cserei 177.

A megszállás végre lón hajtva, s Erdély kezében még semmi ratificált diploma. Mély aggodalom szállt meg minden kebelt, mert mit tehetett már Erdély a győztes fegyverek ellenében, mikor Magyarországon szintén ez időben, oct. 18-án, Pozsonyban országgyűlés nyílt meg, s a magyar szabadság garantiája, melynek alapján Tököly mintegy jogosan harczolt, az Andreanum diploma XXXI. pontja, mely szabadsága mellett fegyverfoghatási jogot adott a nemzetnek, eltöröltettek; s I. Leopold kilencz éves fiát, I. Józsefet, királynak választatván, s dec. 9-én megkoronáztatván, a magyar királyság királyválasztási joga az osztrákház részére mintegy megszűnt. ¹⁾ A dolgok ily állásában Erdélynek uszni kellett az árral, úgy kellett révpártot keresni. Nov. 18-án tehát Fogarasban országgyűlést tartottak, a kapukra 200 ftot, 35 köből gabonát, 2 hordó bort, 4 vágómarhát, 15 szekér szénát vetettek ki, a székelyeket székenként szintén megrovák, élelmi biztosokat neveztek, s a katonákat ellátni megkezdették. ²⁾

A beszállásolt 27,000 ember a népre megtette hatását, annyival is inkább, mert Telekinek a volt kívánsága, hogy a szász és székelyföld ment maradjon, s így a Maroson belől szállásoltatás ne történjék; a főbb emberekre Teleki közvetlen folyt be, mert Fogarasba gyűjté őket, s nem engedé házukhoz hazaszállni, hogy saját engedelmes teremtményein kívül mással, a katonatisztek ne érintkezzenek. ³⁾ De voltak mégis bátor férfiak a hazában, kik szemébe mertek nézni a hatalomnak; s ezek közül Bethlen Miklós, ki Béli Pál bukásával hivatalát elvesztette, s így az ellenzék fejének tekintődhetett: emlékiratot szerkesztett, s azt titokbantartás ígérete mellett Scherffenberg katonai parancsnoknak Szebenben benyújtotta. ⁴⁾

Ezen emlékirat bár magános embertől származott, mégis nevezetesebb okmányaink közé tartozik. Moribunda Transilvania ad pedes augusti Imperatoris Leopoldi projecta – volt a czime emlékiratának, melyben előre bocsátva, hogy miként egykor Croesus néma fia, az apját megölni akaró katona fegyvere villogására megszólalt: úgy ő is esedezik a császárnak, ne vesse Erdélyt katonáinak oda zsákmányul; továbbá előadja, hogy három baj alatt nyög

¹⁾ Cserei Hist. 178. ²⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 1025. ³⁾ Bethlen Miklós, II. 66. ⁴⁾ Bethlen Miklós, II. 641.

Erdély: a szomszédos török és tatártóli félelem, némely hatalmasok zsarnokoskodása, s a katonaság miatt ránehezült szenvedések alatt; s felkérte a kormányt, hogy ezek orvoslására küldjön egy teljhatalmu, de közkedvességü biztost be, és adja ki a diplomát, mit egykor visszautasítottak: abban a vallásszabadságot, egyesek személy- és vagyonbátorságát, ugyszintén az ország törvényeit biztosítsa; és akkor hívjon össze országgyűlést, titkos szózatolás útján választasson egy directoriumot, bizza arra, hogy a szükséges reformokat az vigye át, még pedig a hazai törvények alapján. ¹⁾ Ez az ismeretes Moribunda Transilvania rövid tartalma, mit Scherffenberg felterjesztett, mi azonban a Bethlen nézetével sokban ellenkező eredményt idézett elő: mert Teleki erre vele kibékült, s gr. Caraffa Erdély szervezésében ennek nyomán indult, s írta azon emlékiratát, melyben Erdély elnyomása tervét letette. ²⁾ Bethlen emlékiratából a kormány irányt kapott, a nélkül, hogy Bethlen hazafiúi ohajtásai is teljesezésbe mentek volna.

XI.

Caraffa Erdélybe jó, a tanácsosokat Szebenbe hivatja. Hűség nyilatkozatot irat alá. Ugy diploma projectumot készítnek. Apaffiné, utána Apaffi is meghal.

Bethlen egyik vezérelve az volt, hogy jöjjön be egy biztos, s mentse meg a hazát Teleki dictatorságától; másik, hogy adjon az udvar ki diplomát. Ezt kétség kívül az ország is ohajtá, mely a fegyveres erő beférkeződése után boldognak érezte volna magát, ha I. Leopold legalább a bécsi pontokat ratificálta volna. E végre Gyulai Ferencz, Inczédi Mihály s ezek pennája Donát Mátyás személyökben uj követséget indítottak fel, hogy a katonák visszahuzása sürgetése mellett, az említett szerződés kiadását munkálják; de 1688 jan. 4-én fájdalommal kelle megérteniök a kedvetlen választ, hogy miután Erdély már katonai erővel meg van rakva, a dolgok állása egészen megváltozott. ³⁾

Ugy is volt. Mert Erdély megszállása bevégzett tény lett, és e mellett a törököt szerencséje egészen elhagyá. Hiába sinoroztaták

¹⁾ Ez emlékirat Szalai kiadásában hiányzik, kézirati példányainkban benne van. ²⁾ Archiv. d. Vereins. N. F. I. 167. ³⁾ Cserei, Hist. 175.

egymásután a nagyvezéreket, hiába tevék le a jancsárok IV. Mahomedet s állíták helyébe II. Szulejmant: a magyarhoni várak egyre buktak el. Gr. Caraffa, Tökölyné hive, Absolon Dániel áthajlásával oda vitte Munkácsot, mit Tökölyné három éven át oly hősileg védett, hogy a vár jan. 14-én capitulált: Tökölyné, Zrinyi Ilona, I. Rákóczi Ferencz, első férje javait megtartá ugyan, de gyermekeivel együtt Bécsbe felebbezett. ¹⁾

Tököly végső vára s a magyarhoni elégiületlenek középpontja, a Szepesség is le levén tehát sujtva, gr. Caraffa rendeletet kapott: jöjjön Erdélybe, s I. Apaffi közlőnek hirdetett halála esetére, Erdélyt készítse elő. A mint a hir megjött, a mondhatni permanens országgyűlés Fogarasban jan. 24-én az adó szorgalmas felhajtására új rendeletet szerkesztett, s a már kirótt mennyiséghez még 15,000 köből zabot vetett ki. ²⁾ E mellett biztosokat nevezett ki, kik Caraffa elébe menjenek, kikhez Teleki Vay Mihályt adá 2000 arannyal, kik Caraffát Dézsen találták. ³⁾

Gr. Caraffának, mint az eperjesi véres napok intézőjének jövése, hogy rettegéssel tölté el az országot, felesleges is mondanunk. Rémes hire előre jött, s hogy a nép mivel rémitette magát megemlítjük, miként azon hir terjedt el, hogy egy egész szekér spanyol vascsizrát hoz, melyet, mint Eperjesen, hevitve fog a vállatásoknál a lábra vonatni... Február elején érkezett Kolozsvárra. Bár egész ménes postalóvat küldtek elébe, oly cynismussal lépett fel, hogy ökrökkel vonatá hintóját. Az Erdély észak-nyugoti felébe összezsufolt hadakat, azonnal az egész országra kiterjeszté, s Szebenben egyenesen a fejdelem, eddig lakatlan hagyott, szállására szállott be. ⁴⁾

Munkához kezdett. Legelőbb is a katonaság számára megígért pénz és élelem mikénti beszolgáltatását vette számba, s e tárgyban már febr. 20-ról ő, Teleki, Bánfi, Bethlen Elek, Alvinczi és Apor István egy munkálatot irtak alá. Ennek következtében, mart. 10-én Fogarasban gyűlést rögtönöztek: a katonaság számára még 30,000 köből buzát szavaztatott, s mert a pénzek befolyásával nem volt megelégedve, az urak, polgárok ezüstjeiket hozzák össze, s hogy hamarább pénzzé verethessék, Segevárnak és

¹⁾ V. ö. Kemény Diplomatar IX. 503. és Cserei. ²⁾ Mike, Art. Diet. III. 1039. ³⁾ Bethlen II. 67. Cserei 189. ⁴⁾ Bethlen, II. 73. 85.

Brassónak pénzverde állítási jogot engedtek. ¹⁾ E gyűlésnek ennél kényesebb tárgya is volt: átírt a fejdelemnek, hogy a tanácsosokat hozzá küldje, mi nem kis rémületet keltett fel. Az átíratot a rendeknek Teleki adta elő, utasítást és felhatalmazást kért adatni; de mily utasítást adhattak volna, midőn az áthívás czélját nem tudták. Huzás-halasztáshoz folyamodának, de Teleki, Apor István és Gyulafi László az átmenetelre oly készségezt mutattak; hogy menetelöket akadályoztatni nem kívánták. Teleki végrendeletet írt, s mintha eszébe jutott volna, hogy Castaldo Martinuzzit, Básta Mihály vajdát felhasználván, megölette, aggodalmak közt hajtattott Szeben felé: hol meglepetésére, a szt-erzsébeti hegyen, két század tisztelgő katonaság s gr. Caraffa segéde fogadá, s az elébe küldött diszhintóba ülteté. ²⁾ Így érkezett be apr. 27-én gr. Caraffához, ki a három átment tanácsurat ebédre hivatá; ebéd után Telekivel hosszasan társalgott, este szállására ment, hol négy óráig beszélgettek. ³⁾

Másnap reggel Caraffa kemény parancsot íratott, hogy a többi tanácsos is Szebenbe érkezzék. A rendek ezt megkapván, máj. 3-kán tehát Teleki Mihály, Bethlen Gergely, Elek és Miklós, Székely László, Frank Bálint comes, Szabó Keresztély, Apor István s a két ítélő mester, Alvinczi Péter és Sárosi János és Filstich Mihály nevére felhatalmazást irtak alá, melynélfogva az ország nevében gr. Caraffával végezhessenek. ⁴⁾ A felhatalmazással a többi tanácsos is Szebenbe érkezett, hol tán számitásból, a tábornok épen az nap akasztatott fel egy németet, s az az egész nap a Székely László ablaka alatt függött.

Az értekezlet és egyezkedés igen rövid volt, mert a mint gr. Caraffához mentek, egy nyilatkozatot nyujtott át, melyet a Tökölynét kézbe adó, most gr. Caraffa mellett hadititoknokoskodó Absolon Dániel fogalmazott, s melyet Teleki és a hivebbek előre átnéztek vala. A szerkesztményt Teleki terjeszté a tanácsurak elébe, de minthogy a tábornok előszobája adatott tanácsstermül, azt mély hallgatás fogadta, egyedül Bethlen Miklós és Apor István nyilatkoztak oda, hogy az országot átadni felhatalmazásuk nincs,

¹⁾ Mike, Art. Diet. III. 1051. ²⁾ Cserei, ki Telekit lide kísérte, hitesebbnek látszik. Hist. 180. V. ö. Bethlen, II. 74. ³⁾ Cserei, Hist. 181. ⁴⁾ Szász, Sylloge, 39.

terjesztessék az ország elé. ¹⁾ A kérdés eldöntése másnapra haladt ugyan el; de mint Bethlen írja, ki állhatott volna ellent a két Caraffának. És a mire megérték, hogy addig Szebenből ki nem mennek, sőt különben a fejdelem is Szebenbe hozatik: ²⁾ máj. 9-én, miután gr. Caraffa kiadá nyilatkozatát, hogy a városok őrségei fegyvereiket és vagyonukat bántatlanul kihozhatják, – meghajoltak; ugyan e napról ők magok is egy nyilatkozatot irtak alá, mely által Erdély a már örökössé lett ausztriai házat, fejdelmének fogadta el. Mely nyilatkozat magyarra téve, némely azon időkre vonatkozó passus kihagyásával, így következik:

Mi, széki Teleki Mihály tábornok, Bethlen Gergely és Elek, borosjenői Székely László, Frank Bálint szebeni királybíró, Szabó Keresztély, szebeni polgármester, erdélyi fejdelem ő nagysága tanácsosai, Bethlen Miklós, altorjai Apor István, Alvinczi Péter és Sárosi János ítélőmesterek, Filstick Mihály brassói bíró, a fejdelem ő nagysága s az erdélyi karok teljhatalmu követjei, adjuk tudtul és emlékezetül.

Visszatér Erdély Magyarország királyához, a honnét a balsors irigysége s némelyek büszke merészsége szakasztotta volt el, és felveszi biztos oltalmát a nagy, boldog, igaz és győzhetlen I. Leopold császár és Magyarország örökösödött királyának, és következőjének I. József királynak, kinek életét és trónát isten gonosztól oltalmazza, ugy szintén a több örökös magyar királyokét, az utolsó pozsoni országgyűlés értelmezéséhez képest, a karok közönséges egyezéséből s egy szívü kívánságából, mely boldogságot régen kérünk az isteni kegyelemtől.

A mi azért közönségesen kívánatos, az istennek kedves ezen percztől fogva örök időkre boldog és szerencsés, mind a most élőknek és ezután következőknek kinyilatkoztatva legyen: hogy a reánk bízott teljhatalom erejénél fogva a fejdelem ő nagysága és az ország statusai közmegegyezéséből, önkéntes hajlamukból s keresztényi buzgalmukból, a török védelméről és minden vele való érintkezésről, ajándékok s adófizetésről, és mindenről, a mi a török portával, hozzátartozóival, barátjaival, társaival, és a római császár ő felsége s törvényes következői akárminémü ellenségeivel való

¹⁾ Bethlen Miklós II. 80 ²⁾ Cserei 182. Tört. Eml. a m. nép életéből II. 13.

közlekedést foglalna magában, lemondunk felségsértés büntetése alatt, mi napfényre jövén, az erdélyi törvények szerint rovatik ki.

Elfogadjuk ellenben tiszta és igaz hittel a fennkijelelt mód szerint, fenttiszelt ő felsége atyai védelmét magunk és Erdély minden maradékaira; melynek biztonságára, feljebb említett teljhatalmunk, bizonyosságunk erejénél fogva, cselekedetünk és végzéseinknek a fejdelem ő nagyságától s a statusoktói jóváhagyása mellett azon helyiségeken kívül, melyeket már megszállt ő felsége hadi népe, Kővárra, Husztra, Görgénybe és Brassóba is befogadjuk; a midőn ő felsége rendelendi a török ellen, ki a kereszténység közellensége, és mások ellen is fegyvert fogni hajlandók vagyunk; alázatosan kérvén, hogy a győzhetetlen császári felség vele született kegyelmességéből szabadságainkat, kiváltságainkat, nevezetesen bevett vallásaink szabad gyakorlatát kegyelmesen erősítse meg; minket és maradékainkat azokban oltalmazni és megtartani méltóztassék. Nem is kételkedünk, hogy generalis urunk ő nmlga gr. Caraffa, fejdelmünk ő nagysága és az egész ország kérését ő felségének hathatósan ajánlani fogja; melyet ő nmlga eddig is hozzánk kinyilatkoztatott hajlandóságától bizodalmason kérünk és remélünk; ugy szintén maga a generalis ő nagysága is jogaink és kiváltságainkban meg ne háborítson; addig is a lothringeni herczeggel való szerződés maga erejében megmaradván.

Melynek nagyobb hitelességére és erejére, és hogy ezen biztosítás tudomása és a török fensőségtől elállásunk minden maradékainkra átszáljon, azt a három erdélyi nemzet pecsétjeivel megerősítettük. Kelt Szebenben, máj. 9-én, 1688. ¹⁾

E szerint a három nemzet pecsété alatt okmányt adtak ki, melyben kinyilatkoztaták, hogy Erdély ezennel ismét visszamegy a magyar királyhoz, ennél fogva a török szövetséggel felmondanak; kötelezék egyszersmind magokat, hogy a már átadott várakon kívül, a többi várakba is német őrséget bocsátanak; s végre hogy a török ellen, ha kell, harczolni fognak: ezek ellenében azon kivánságokat fejezik ki, hogy gr. Caraffa polgári és vallási szabadságait ne zavarja; a lothringeni herczeggeli tractát pedig érvényben hagyák. ²⁾

¹⁾ Szász, Sylloge. 40. ²⁾ Okl. Szász, Sylloge 40.

A mint a hüség esküje elhangzott, gr. Caraffa Fogarasba küldött, s az esküt a fejdelemmel is letétette. ¹⁾ Telekit pedig drága ezüst-teritékkel ajándékozta meg, melylyel nagyszerü diszebedet adott. Ezzel be levén Caraffa szerepe végezve, néhány ezredet vett maga mellé, magának 500 társzekeret rendeltetett, ²⁾ gr. Veterani Frigyest főhadiparancsnoknak hagyván, a csatatérre indult, utjában Lippát máj. 19-én bevette. ³⁾ Ugyane napról az ország Teleki részére felhatalmazást irt alá, hogy gr. Caraffához menvén, az általa kilátásba tett diploma, ugy a függő kérdések felett egyezkedjék.

Veteráni pedig hozzáfogott a fejedelmi s több ujonnan átbo-csátott várak átvételéhez. Kisebb nagyobb zajjal mindenütt sikerült, azonban a brassói fellegvár megszállásában egész váratlanul akadály adta elő magát. A tanács itt sem állt volna el-lene, hanem a polgárság bort és élelmet szállított fel, oltalomra készült: Veterani s vele a fejedelmi biztosok megjöttek, s a felleg-vár máj. 26-án néhány órai ostrom után magát feladta, miért a főbbek fejöket veszték. ⁴⁾

Ily jelenetek szövődtek a fogarasi, mondhatni folytonossá lett országgyűlés folyamába, mely a töröktöli függést felmondá... A homagium le volt téve, de az ellendiploma még sehol sincs. Az aggodalom folyvást nőtt, a rendek sehoggy sem akartak lemondani a reményről, hogy a kormány az annyiszor ígért diplomát, mely a bécsi és balásfalvi traktákat formulázta, ratificálva ki fogja adni. Hogy annál könnyebben célhoz érhessenek, diploma pro-jectumot szerkesztettek, ezt jun. 1-én aláírták, gr. Caraffához küldék, hogy ígéretéhez képest az udvarral kiadassa. Mely pro-jectumot magyarra téve, szintén egész terjedelemben közlünk; mint következik:

1. A bevett négy vallás soha semmi módon és semmi ürügy alatt a maga szabad gyakorlásában meg ne háborittassák, hanem minden ekklésia, templom, iskola, papiház maga szokásaiban, szertartásaiban, határaiban, jövedelmeiben, kiváltságaiban, eddig

¹⁾ Cserei 182. Bethlen Miklós II. 83, ²⁾ Az 1688. máj. 10. art. Mike, Art. D. III. 1063. ³⁾ Cserei M. Hist. 185. Bethlen M. II. 96. ⁴⁾ Bethlen M. II. 94. Cserei 183. Chronicon Fuchsio II. 125. Lefejeztettek 1689. sept. 17. Archiv. d. Vereins N. F. I. T23.

gyakorolt szokásos törvényeiben, úgy az egyházi szolgák szolgáltatásokban, tisztökben és szabadságokban illethetetlenül megtartassanak, a mint erről a lothringeni herczeg is velünk végzett vala.

2. A mostani fejdelem ő nga idősb Apaffi Mihály, úgy a tőlünk választott ifjabb Apaffi Mihály magok fejdelemségökben, méltóságokban, czimökben, jelvényeikben, szabad kormányzásokban, akár mi névvel nevezendő jövedelmeikben meg ne háboritassanak, hanem az erdélyi törvények és szokások szerint azokban megtartassanak; és holtuk után is a fejdelemválasztásának szabadsága ő felsége kegyelmes ígérete szerint is az erdélyiek kezében maradjon, mely fejdelmek azon hatalommal és szabadsággal élhessenek, mint a mostaniak; és senkitől, csak is a császári királyi felségtől függenek, s méltóságra nézve minden időben és helyen Magyarországnádora felett álljanak.

3. Hogy Erdélyben egyházi jog soha se állitassék, mint ezt ő felsége már kegyelmesen megígérte.

4. A régibb, mostani és következő fejdelmek kiváltságai, ajándék és adománylevelei, úgy szintén a káptalanok, konventek, a hazának eddig használatban volt törvényei és szokásai, minden ujítás nélkül szentül és sértetlenül magok erejökben megtartassanak, és az ország határai se csorbittassanak.

5. Azon jószágok, melyek az Erdélyhez kapcsolt magyarhoni részekben a törököktől eddig visszafoglaltattak, vagy ezután visszafoglaltatnak, ha azok erdélyi birtokosokat illetnek, azoknak visszaadatnak.

6. Az erdélyieknek Magyarországon igaz követelésekhez képest, ő felsége kegyelmesen elégtételt szolgáltat.

7. Az erdélyieknek mindenütt szabad kereskedés engedjessék.

8. A szökevények és árulók mind a két részről visszaadassanak, minden váltságdíj nélkül; és a nagyobb csendesség megtartásáért a csalárd és haszontalan árulók be ne fogadtassanak, hanem inkább megneveztessenek és vádaskodásaik tudtul adassanak, hogy a kik vétkeseknek találtnak, az erdélyi törvény szerint büntetessenek.

9. Minthogy az egész ország ő felségéhez és a keresztény közönséghez buzgóságát ereje felett bebizonyította, és azért ne-

hány esztendei kvártélytartás s a nagy adófizetés által ki van merítve, méltóztassék ő felsége született kegyesség- és atyai indulatból a további kvártélytartástól, élelmezéstől Erdélyt megmenteni, és a tőlünk ajánlott ötvenezer tallér összeggel évenként megelégedni.

10. A törökkel való békekötés alkalmával Erdély jó biztosíték mellett befoglaltassék; és az ő felsége katonái Erdélyből kivitessenek, az erődök az őrsergektől kiürítettessenek, és minden hadszerekkel az erdélyieknek visszaadattassanak; és addig, míg kiürítettének, kiknek az erdélyiek közül az erősségekben vagy egyebütt akárhol javaik volnának, vagy javaikat bevinni vagy kihozni akarnák, semmi kár- és akadálylyal ne illettessenek; és a míg az ő felsége tisztjei vagy bármely rendü katonái Erdélyben maradnának, Erdély közigazgatásába és jövedelmei kezelésébe magokat ne avassák.

11. Az ellenség elől a fejdelem és fejdelemasszony egész udvarokkal, ugy bárminemü honlakosok az erődítvényekbe javaikkal együtt bebocsáttassanak, és becsülettel fogadtassanak.

12. Az erdélyiek közül akárki, ha ő felségét irással vagy cselekedettel megbántotta volna, azokat ő felsége örökös közböcsánatban részeltesse.

13. Mitől az Isten őrizzen, a két fejdelem és fejdelemasszony, a főurak és nemesek Erdélyben nem maradhatnak: méltóztassék ő felsége Magyarországon vagy más országában bátorságos menedéket, védelmet és élelmet parancsolni azoknak, kik oda menekülnek.

Kelt az erdélyi és magyarországi kapcsolt részek három nemzete, karai és rendei közönséges gyűlésében, Fogaras városában, jun. 1-én, 1688. ¹⁾

Még e projectum irásánál az erdélyiek mind nagyot reméltek, nem kevesebbet kértek, mint az Apaffi fejdelemsége folytatását, halála esetére fejdelem választást, a katonák kivitelét, a várak kiürítését, az adó 50,000 tallérbani megállapítását. Még ekkor Erdély rendei azon jó hiszemben ringaták magokat, hogy csak a protector változott, különben, ha a háboru elcsendesül, minden a régi marad, a boldog fejdemi kor még tovább fog folyni. E szerkesztményt gr. Caraffának magküldték, azonban mekkora volt csa-

¹⁾ Szász, Sylloge Tractatum 45.

lódásuk, a midőn jun. 17-ről diploma helyett, leiratot kaptak, melyben a vallásszabadság megőrzése s a katonák féktelenségének megszorítása mellett, a többiekre leendő határozat a hadjárat befejezése utánra lőn elhalasztva; ¹⁾ mig ellenben ugyancsak jun. 17-ről Teleki Mihály I. Leopoldtól, maga s családja számára egy protectionalist kapott, mely tény Erdély Ausztria alá menetelére világot vet. ²⁾

Erre a legvérmesebb reményűek is megütköztek, bár a Telekinek küldött okmányról senki sem tudott. A szászok, hogy legalább magokat megmentésük, Caraffához követséget küldöttek, s felkérték, mint teljhatalmu biztost, hogy őket a császár nevében jogaik, vallásokbani megtartásában biztosítsa: miről jul. 2-án tőle csakugyan okmányt is nyertek. Sejtve az erdélyiek izgatottságát, jul. 5-ről, Szeged melletti táborából az országnak is irt, minden áron megkivánta nyugtatni, de azért a helyzet válságosságát tovább leplezni nem lehetett. A bizonytalanság minden hazafit bántott, de a fejedelmi házat teljesen lesujtotta. A fejedelmi háznak jövője felett oka lőn kétségbeesni. Apaffiné, az erélyes s mondhatni miniszteri szerepet játszott, Bornemisza Anna, sorsával kibékülni nem tudott. Csakhamar gr. Caraffa azon fenyegetésére, hogy a fejedelmi párt Bécsbe fogja küldeni, betegségbe esett, s rövid időre, aug. 8-án, ebesfalvi kastélyában meghalt, ³⁾ mi a fejdelemre buskomorságot s végső csapást hozott.

E gyászszesetre az országot még nagyobb aggodalom szállta meg. Mit kétszeresen nevelt az, hogy a császári sergek sept. 6-n Belgrádot is bevették, már csak Várad és Temesvár vala hátra, s győzelmesen nyomultak le Szerbián: méltán félhettek, hogy minél nagyobb lesz a vivmány, annál csekélyebb lesz, mit alkotmányunkból fenntarthatnak. Petki Nagy Pál tanácsost tehát az udvarhoz inditák, ez nov. 19-én egy hosszas és hat pontra osztott emlékiratot adott be, melyben a roppant katonai terütöli felmentés s a diploma kiadásán kívül: a váradi püspök, a nádor, az országbiró erdélyi ügyekbe lett beleelegyedése ellen tüzetes szót emelt. De a

¹⁾ Szász, Sylloge. 52. 54. ²⁾ Kemény Adversariája szerint meg van Szebenben a fisc. Archivumban 498. fasc. B. betű alatt. ³⁾ Almakeréken a luth. templom sirkertjébe temették sept. 8-án. Tört. eml. a m. nép életéből II. 14. Fundgruben III. 362.

sergek ily győzelmes állásában fellépésének mi sikere lehetett volna: dec. 9-ről azon üres vigasztalással bocsáttatott vissza, hogy jelenleg a török portávali békélődéssel vannak elfoglalva, de azért az udvarnak Erdélyre is gondja van; a diploma tárgyában pedig a törökkeli ügy bevégezéséig legyenek türelemmel. ¹⁾ Mi annyi volt, mint a diplomának bizonytalan időre lett elhalasztása.

A diploma kiadásának bevallott elhalasztása, Erdély alkotmányos helyzetét a lét és nem lét kérdései közé készült sodorni. A fejdelem már is csak árnyék; az országgyűlés már is csak élelmező biztosság; legfőlebb pipatilalom- s verébfogásról hozott törvényeket. Téltre újra bejött a katonaság, ezt élelmezni kellett, s a mellett még Caraffa Lippánál álló tábora számára is élelmiszert kellett külön kiróni. ²⁾ Oly adó kezdé nyomni az országot, hogy 1689 jan. 5-én a segesvári országgyűlésen egy-egy kapura már 250 ftot, s minden egyházhelyi nemesemberre 25 ftot kellett kivetni. ³⁾ Mindenki belátta a botlást, melyet a bécsi tractatus el nem fogadása által elkövettek: mint írják maga Teleki is könyezve vallá meg, hogy bánja, mért utasította vissza, mikor Scherffenberg tábornok meghozá. ⁴⁾ Így voltak hangolva a kedélyek, a midőn Vay Mihályt, a Teleki vejét újra Bécsbe küldék, de ő sem volt szerencsésebb; mert a válaszban, mit máj. 11-én kapott, a diplomáról szó sincs, az általa visszabocsáttatni kért, eddig Erdélyhez tartozott, s most a töröktől visszafoglalt várakat: mint Jenőt, Temesvárt, minthogy a császári fegyver foglalta vissza, teljesen megtagadák; csupán annyit birt kivinni, hogy a 700,000 ft katonatartási évi díjból 50,000 ftot, s annak is felét az apr. 21-kén majdnem egészen leégett Brassó részére, elengedték. ⁵⁾ De mi volt ez a bajok akkora tengerében, a midőn a nép a nagy adó miatt telkeit pusztán kezdte hagyni; s annyi adóhátrálék halmozódott össze, hogy jul. 15-én pótlékadót kellett vetni azokra, kik még birtak fizetni; s négy hó mulva, nov. 24-én, hogy a jövő évi 700,000 ftot befizethessék, újra következett kapujától a 200 ft. ⁶⁾

¹⁾ Szász, Sylloge. 53. 54. ²⁾ L. Az 1688. sept. 27- és nov. 3-diki radnóthi, dec. 1-i ebesfalvi cikkben. Mike Art. Diet. III. 1079–93. ³⁾ Mike Art. Diet. III. 1099. ⁴⁾ Bethlen Mikl. II. 85. ⁵⁾ Pethő kronikája, folyt. Kálnoki S. 51. Bethlen Mikl. II. 193. Archiv. N. F. II. 119, ⁶⁾ Mike, Art. Diet. III. 1115–28.

Azonban, midőn a törökök kétsége legnagyobb, egész váratlanul új remény sugár merült fel, melyből, mint látni fogjuk, Erdélyre is fog háromlani annyi, hogy a szerződésben kijelölt kívánások egyrésze csakugyan létre fog jöni. Mikor már Ausztria Albaniáig hatolt vala le, s azon gondolkozott, hogy Drinápolyt, s ennek megvétele után Konstantinápolyt vegye ostrom alá: a francia udvar, mint a török szövetségese, megtörve a császárral kötött fegyverszünetet, azon ürügy alatt, hogy az elűzött fürstenbergi herceget akarja visszavinni, Németországba rontott, kiáltványban tudatá, hogy fegyvert fogott. Erre Ausztria hosszas vívmányának nagy része, egyszerre összeomlott. Sergeit az Alduna tájától a Rajna mellé kellett vonnia. A meghódított albaniaiak, bolgárok, kiket a német tisztek sarczolásá elkeserített vala, azonnal török és tatárért küldöttek, magok is fegyvert fogtak, a császáriakkal szembeszálltak. S jóllehet, Veterani tábornok máj. 5-én Erdélyből szép sereggel ment segítségre, s bár a helyébe főhadikormányzó-ságra lépett Heusler tábornok később szintén oda sietett: Albaniát, Szerbiát végül is elvesztették; s ősszel, a midőn Heusler tábornok Oláhországban akart téli szállást venni, az eddig hűséget színllett vajda szintén tatárokért küldött s a császáriakat Erdélybe visszanyomta. ¹⁾

A francia fellépéstől segítettve, a török tehát újra Magyarország visszafoglalására gondolt: 1690 tavaszára nagyszerű beütést tervelt. A fejedelmet e hírek buskomorságából felvillanyozták. Radnóthról, hol a nyarat oly lelki kinok közt töltötte volt, hogy enni sem mert, félt, hogy megégetik, s Telekitóli félelmében hiveivel csak titkos ajtókon érintkezett: ősszel Ebesfalvára ment, orvosai tanácsára kedvencz időtöltését, a zenehallgatást újra elkezdette. Mire a török készülődésének hírét vette, apr. 4-ére, Fogarasra országgyűlést hirdetett. Maga is ide jött... még apr. 10-én vadászatot rendeztetett... Másnap rosszul érezte magát, de még templomba ment, s párnap mulva, apr. 15-én már halva feküdt... nem minden gyanuja nélkül a méregtőli halálnak. ²⁾

¹⁾ Cserei Histor. 188–90. ²⁾ Almakeréken temették el 1691-ben. Cserei, Histor. 194–6. Szász, Sylloge. 37. Tört. emlékek a magyar nép életéből. II. 14. Bethlen Miklós, II. 108. Hogy 1691 febr. 18-án Almakeréken temették el I. Thaly, Tört. kalászkok. 118.

Igy végzé be pályáját a jobb sorsra érdemes I. Apaffi Mihály, kit, mintegy Zápolyát, oly divatos volt eddig csak is árnyoldalairól rajzolni. Mindkettő az osztrákház benyomulása ellen küzdött, s e miatt a zsoldos történetírók azt hitték, hogy a történeti igazságnak soha se lesznek felelősök; amaz alatt a reformatio lábra kapott, emez alatt a protestansok husz évi forradalmat üztek, a történészek egy része előtt e volt egyik főhibájok: holott ha mindent megtagadunk is Apaffitól, a haza szent földé, a haza szent szabadsága szeretetét tőle elvitázni nem lehet. S be kell vallanunk, hogy reá is illik, mit Stuart Máriáról szeretnek mondani: hogy jobb volt hírénel.

Mint embernek fel szokták róni a gyakori poharazást: de a ki az egész Európában akkor divatozott dobozódás, időtöltéséül üzött poharazásról olvasott, be kell hogy vallja, hogy Apaffinak e nem volt szenvedélye, s hogy kortársainál nem vala roszabb; fel szokták hozni, hogy a fejdelem gondok helyett, óraigazításokban, könyvek olvasásában, fordításában, muzsikában, gyönyörködött: ¹⁾ de ha elgondoljuk, hogy alkotmányos monarchia fejdelme volt, kinek mondhatni felelős miniszterei voltak, kiért e szerint tanácsosai és illetőleg Teleki nagyrészt a felelős; ha elgondoljuk, hogy XIV. Lajos korában uralkodott, Apaffi hibái egészen más világításban tűnnek fel.

A Báthoriak politikai, a Bethlenek vallásos erőszakoskodása, a Rákócziak fősvénysége, a Barcsai és Kemény ingatagsága nem jelenik meg jellemében: minden baja, hogy mikor trónra lépett, nem tartozott a hon főbbjei közé, hogy fejdelmeink között leghosszasabban s legválságosabb időben uralkodott.

¹⁾ Chronic. Fuchsio II. 246.

II. Apaffi Mihály és Tököly Imre.

(1690 apr. 15–1691 dec. 31.)

II. Apaffi M. fellép. Status consiliumot alkotnak. Fejdelem-ségét keresik. Tökölyt a porta ellenfejdelemnek nevezi. Beüt. Zernyestnél fényes győzelmet viv. Az ország meghódol neki.

I. Apaffi hirtelen halála, mint nagyszerű kérdőjel állt a dolgok folyamában. Heusler tábornok a hirre Porumbákra sietett, Telekit magához hivatta... s hirtelen futott, hogy Teleki fejdelemséget keres. ¹⁾ Az éppen egybegyűlve volt rendek a megboldogult fejdelem fiának, a 14 éves Apaffi Mihálynak, mint választott fejdelemnek homagiumot akartak letenni, de Heusler ellenzésén megtörtött. ²⁾ Azonban, hogy a kormányzás fenn ne akadjon, az eddigi 40 tagú honvédelmi bizottmányból, Teleki elnöksége alatt status consiliumot állítottak, a kormányt annak adák kezébe... Hogy a halálhírt megvigye s az ifjú fejdelem megerősítését kérje, consiliarius Nagy Pált Bécsbe indíták, felküldék egyszersmind a megválasztásáról szóló törvénycikket is, melyben nyíltan ki volt téve, hogy II. Apaffi 20 éves koráig trónra nem léphet.

Mint fennebb látók, őt a rendek még 1681 jun. 13-án atyja következőjének választák; a török porta még 1684 sept. 18-kán elismerte: de változván a souzärain, még hátra volt I. Leopold beleegyezése.

Hogy az udvar beleegyezését ki fogják nyerni, nem volt valami ábránd, mert trónra léphetését eddig soha egy szerződés sem hozta kétség alá. Az 1686 jun. 28-án létre jött bécsi trakta, melynél fogva a cs. és k. felség Erdély oltalmát felvette s fegyveres segítséget ígért: az 1-ső pontban a segítség mikénti használatát, „a mostani, úgy a következő fejdelmekre” bizta; a 3-dik pontban a mostani és következő erdélyi fejdelmeknek „frigyszerző hatalmat” biztosított; a 8-ik pont „II. Apaffi meg-

¹⁾ Cserei M. Histor. 197 ²⁾ Bethlen Mikl. önéletir. II. 113.

választását elismerte, ennek halála utánra az erdélyi rendeknek fejedelmválasztást hagyott fenn.”¹⁾

Az 1687 őszen téli szállásra bejött lothringeni herczeggel, a balázsfalvi táborban oct. 27-én kötött szerződés alapján, Apaffi a császár hadait téli szállásra elhelyezvén; ezzel szemben a herczeg I. Apaffi s a következő ifju Apaffi Mihály fejedelmi hatalmát ujlag biztosítá, megígérte, hogy a haza belügyeibe nem elegyedik, s a katonák tavasszal az országot ide hagyják.²⁾

Csak is az említett két trakta után hozta Caraffa létre 1688 máj. 9-én az ugynevezett protectiót elfogadó nyilatkozatot, „mely által Erdély visszatért Magyarország királyához” s az e végre kinevezett biztosok „a török védelméről” lemondának.³⁾ Mire jun. 1-ről a fogarasi országgyűlés, a fennebbieket formulázva, egy diploma feltételül szolgáló szerkesztményt küldött fel Caraffa által I. Leopoldhoz, melynek 2-dik pontjában „az akkori fejdelem Apaffi Mihály, ugy a tőlük választott ifju Apaffi Mihály fejdelemségét, hatalmát, czimét, czimerét, szabad uralkodását, jövedelmét, s holtok után a fejdelem választásának szabadságát, ő felsége önkénytes ajánlása szerint fennhagyták magoknak”; a 9-ik pontban a védelemért évenként 50,000 tallért ígértek; a 10-dikben kiköték, hogy a mint a törökkeli béke helyreáll, a katonák kivitessenek, s a várak ürittessenek ki.⁴⁾

Mint az elősoroltakból láthatni, a fejdelemség folytatását egy szerződés sem hozta kétség alá, II. Apaffi uralkodását ország és udvar egyaránt érvényesnek tekintette.

Azonban, mig az erdélyiek a jó reménnyel így táplálkoznak, a török porta, ki Erdélyhezi jogát feladni hajlandó nem volt, egy nagyszerű sakkhuzást tett: a magyarhoni elégületlenek fejdelmét, gr. Tököly Imrét, Erdély fejdelmévé nevezte s serget adott melléje, hogy behozzák.

Hogy e nagy gondolat horderejét egy tekintettel beláthassuk, egy pár sort kérünk Tököly jellemzésére.

Tököly Imre, a forradalmár gr. Tököly István s az ik-

¹⁾ Balia, Erdély közönséges törvényei. 289, ²⁾ Okl. Balia. 297. ³⁾ Okl. Balia. 310. ⁴⁾ Okl. Balia, 314 s a fennidézettek.

tári Bethlen Annától született gr. Gyulafi Mária fia. Ez időben még csak 33 éves, ¹⁾ tehát a legjobb korban levő férfi; de különben is, mint elbeszélte viselt dolgaiból látók, azon nagy jellemek közé tartozott, kikben az ész szilárd jellemmel, a jellem kitartó tevékenységgel, s a tevékenység önfeláldozásra kész hazaszeretettel párosul. Ő mint 13 éves gyermek elvesztvén a Wesselényi-mozgalmak miatt atyját s magyarhoni birtokait, anyja jószágaira, Erdélybe menekült; mint 21 éves fiataalt a magyarhoni békétlenek fővezérékké választák, három évi küzdelem után Zrinyi Ilona, I. Rákóczi Ferenc özvegye kezével a Rákóczi-jószágok birtokába jutott; a török porta őt Magyarhon fejedelmének nevezte ki; s mint ilyen, a nagyvezért Bécs alá követte... jelszava levén: szabadság vagy halál!

Mire I. Apaffi Mihály, apr. 15-én meghalt, a bécsi udvar még mind nem volt tisztában magával, minő kormányzási reformokat hozzon be Erdélybe, a diploma kiadása s II. Apaffi elismerése még mind kérdés tárgya volt. Ellenben a török, a mint I. Apaffi halála hírére vette, Tökölyt felkaftányozta, Drinápolyból Erdély felé indítá, hogy a fejedelembe behelyezze. ²⁾

E híre a status consilium, Heusler tábornok átírására, Radnóthon, hol az ifju fejedelem székelt, jul. 17-én gyűlést tartott: melyben többek közt meghatározzák: hogy a consilium egy része az ifju fejedelem mellett maradjon; hogy a bodzai szorost megerősítsék; hogy Fejérvárra 5000 köből gabonát szállítsanak; s végre mi legfontosabb, hogy az ország Gyulafi László vezérlete alatt insurgáljon. ³⁾ Később Tököly beütési akarása híre mind bizonyosabbá levén, aug. 2-án, aug. 21-kére Szebenbe országgyűlést hirdettek. ⁴⁾

Ez alatt Tököly Oláhországon át Erdélynek, a harcziás nagyvezér, Koprugli Musztafa pedig Szerbián át Magyarországnak, tartott. Károly lothringeni herceg, a magyarhoni hadak fővezére, apr. 18-án meghalálózván, a fővezérséget Lajos badeni herceg mig augusztusban átvette, a magyarhoni sergek meglehetősen zavarba

¹⁾ 1657-ben született, I. Kemény, Suppl. Dipl. 303. ²⁾ E beütés leírását I. Kemény. Fundgruben II. 238. Ennek kivonatát S. Provincialblaetter I. 217. Bethlen Mikl. sl. 113. Cserei 197–208 ³⁾ Mike, Art. Diet. III. 1161. ⁴⁾ J. Kemény, Adversaria III. 1690.

jutottak volt, mert üres pénztár mellett, szélesen kiterjedő, s mindenfelől megtámadott határ-vonalt kellett fedezniök. Az erdélyi hadakat felültették. Gr. Veterani Belgrád felé a nagyvezér elé sietett; Gyulafi László, az erdélyi hadak egy részével szintén e tájra a Vaskapuhoz volt rendelve, a verestoronyi szorost a vármegyei s aranyosszéki hadak kísértették elzárni, Heusler Donát pedig, a Veterani helyébe léptetett erdélyi főparancsnok a benmaradt hét ezredből hármat a vaskapui, négyet a bodzai-szorosra állított.

Tököly júniusban Csengesz Akmet, basával, néhány ezer törökkel, tatárral Oláhországba érkezett; a porta az oláhhoni vajdát is melléjek rendelvén, jul. elején Erdély határán megjelent. Heusler tábornok jul. 7-én a Barcaságra sietett, a bodzai s a töröcsvári szorosakat sánczoltatni kezdette, maga pedig az előbb említett szorosnál szállott táborba.

Néhány hétig táboroztak itt, Tököly beütése, mintegy bizonytalanná kezdett válni, mig nem aug. 15-én estefelé, mikor Heusler tábornok a gazdag genuai marquis Doria ezredessel, gr. Magni és Nordkerner ezredesekkel kártyázzván, kalapját tallérral s aranynyal telve látta, ¹⁾ veszi a hirt: hogy Tököly a töröcsvári-szorosra helyezett németek- és marosszékiekből álló őrséget szétverte, s a sánczokat és ágyukat elfoglalta.

Heusler tábornok e meglehetősen váratlan tudósításra a csiki-ujtozi- és bodzai-szorosokon fedezetet hagyva, táborát nagyhirtelen a töröcsvári-szoroshoz tette át. A csendes napok ismét megújultak. Itt vette Tököly második nyiltlevelét, melyben Erdélyből kivonulásra szólítá fel; ide érkezett Macskási Boldizsár a felültetett nemességgel; idehozta ősz szakálát, Heuslertől mintegy kényszerítve, Teleki Mihály is, mint Erdély főtábornoka. A kedélyes tábori élet újra kezdetét vette; előőrsi csatározáson kívül egyéb nem mutatkozott. A töröcsvári szorost tarták szemmel: midőn aug. 21-én jön a még meglepőbb hír, hogy Tököly, mint egy Hannibál a járatlan Alpeseken, mászva, lovai farkára fákat köttetve, minden podgyászát, ágyuját hátrahagyva, 16,000 emberrel, a határszéli Kárpátokon át, Töröcsvár és Zernyest közé, a völgybe ereszkedett. ²⁾

¹⁾ Cserei M. Hist. 197. ²⁾ Cserei M. Hist. 199. Fundgruben II. 244.

Heusler belátva a helyzet veszélyeit, azonnal trombitát fuvat, sergét, mely előtt két jesuita feszületet vitt, a berontott tábor elébe vezérlé: de már ekkor Tökölyt Zernyesten felyül, harczy sorban találta. Tököly előcsapatát tatárság, utócsapatát jancsárság, hadzömét meneküllek, törökség s Brankován Constantin oláh vajda serge képezé. Mindkét rész csatára készült. Henslerrel négy gyalog német ezred, feles magyar és székely lovasság, mely utolsók a Tököly mellett levő magyaroktól megkülönböztetés végett, karukat keszkenővel kötötték vala át; jobb szárnyát Doria marquis ezredes; a balt tábornok gr. Magni, a hadzömét gr. Nordkerner vezette. Teleki Mihály Housler mellett állott. ¹⁾ A csatát Tököly kezdte, ki jobb szárnyával a cserjés oldalon övéit elényomta; s az alatt a jobbon a tatárság és kuruczság bevágott; hogy ezeket feltartoztassák, Doria ezredes ment elejökbe, hat századdal, de azonnal elvágatott s be lön kerítve. Erre Tököly centrumának rohamot vezényelt, s bár a németek oly sortüzet adtak, hogy kilencz zászló azonnal földre hullt: azért a németek sorait áttörték, s köztök a legvadabb kardcsata támadott.

A székelység, mely a német gyalogok megett volt felállitva, látván, hogy Tököly sárga nadrágos, veres magyarkás kuruczai oroszlán módra küzdenek, megbomlának, meg utánok a nemesség. A hadrendnek egyszerre vége lett. Heusler megpillantva, hogy a bekerített Doria még mind harczol, néhányad magával visszaszárguld: de már késő, mert a testes Nordkerner elesett, Doria marquis tatár kézbe került, oda Heusler tábornok is, kiket Tököly a tatároktól magához váltott. A főtisztek közül egyedül Magni menekült, ki nehéz sebekkel Hermányba ment, hol a szászok sujták le; Balacsán oláhhoni vajdajelölt szintén oda veszett; a magyarok közül többek közt Bethlen Samu maradt csatatéren; Teleki Mihályt, Kálmán nevü lova, megbotolván, török üldözők kezébe juttatá, s annyi sebet kapott, hogy Komáromi János, fogságba esett titoknoka, másnap csak nagy nehezen ismeré fel, úgy küldé meg Tököly Telekinének Görgénybe. ²⁾

Tököly győzelme teljes volt, s helyzete biztos, mert bár

¹⁾ Fundgruben II. 244. Chronic. Fuchsio II. 247. ²⁾ Cserei, 199–205. Bethl. Mikl. II. 116. Chronic. Fuchsio II. 248. Gernyeszegi templomba temettetett el 1691 febr. 22-n. Tört. Eml. a m. n. életéből II. 17.

ágyu nélkül jött, nyolcz ágyunak jött birtokába. A német sergek tönkre voltak verve. Hogy a csatatérnek teljes ura legyen, Daróczi gyalog kapitányát a brassói németőrség bezárására indítá, melyet gr. Guttenstein Venczel alezredes, a csatavesztés hallatára, a fellegvárba vitt vala fel. Mig kapitánya Brassót lezárta, maga aug. 25-én Földvár mellé szállt... az országot fegyverre szólítá... pár nap mulva egy moldvai küldöttség is érkezett, ¹⁾ mely szerencsését üdvözölte... Az ország nemesei, a székely székek, a közel fekvő szász székek követei azonnal megjelentek s hódolattukat bemutatók.

II.

Tököly hongyulést tart. Fejedelemnek választják. A status consilium Bethlen Miklóst diplomáért küldi. Gr. Caraffa emlékirata e tárgyban. A diplomát fenn aláírják. Tökölyt kiverik.

Tökölyt a zernyesti csata szerencséje tetőpontjára emelte. A közvélemény, mely a biztosító diploma ki nem adásáért folyvást zugolódott, egyszerre feléje fordult. Mert a török támogatásában teljesen bizott, mint fejedelem lépett fel. Azonban, azon nagy hibát követte el, hogy győzelmét hirtelen nem használta, a szétszort császári serget nyomban nem követé, s a Heusler helyébe lépett Castelli tábornoknak időt engedett, hogy magát Erdély határain összeszedje. ²⁾ E helyett, mert hihetőleg a székelyekkel tisztába akart jöni, mielőtt háta megett hagyná, Földvárnál néhány napot töltött; s hogy az ország üterét is kikémlelje, innen Fejérvárra, sept. 9-ére országgyulést hirdetett. Mielőtt Földvárról megindulna, Petróczi Istvánt, fővezérét Fogarasnak indítá, hogy utjában a vidéket Heusler serge romjaitól megtisztítsa; maga serge más részével sept. 7-én megindult; a székelyföldön, Segesváron át, Fejérvárnak tartott.

Mire ide ért, már az erdélyiek egész tábora volt kíséretében, de már a magokat rendbeszedett császáriaktól a gyulést nem látta tanácsosnak itt tartani, azt Szeben mellé, Kereszténysziget térségére tette át. Az erdélyieknek a volt nézetök, hogy hagyjon fel az or-

¹⁾ Fundgruben II. 250. ²⁾ Chronic. Fuchsio II. 248.

szágyulással, siessen ki Vaskapu felé, egyesítse magát a nagyvezérrrel s elébb verjék meg a badeni herceget; de ez a magyarhoni menekültek, főleg Petróczi és a negédes szlavinczai Sándor Gáspár ellenzésén teljesen megtört: megnyilt tehát sept. 15-én a nevezetes országgyűlés, mely Tökölyt, a multak feletti hangos panaszok között, Erdély fejedelmének választotta, és mint lutheranust Hermán Lukács lutheranus püspök által sept. 22-én beigtatá ¹⁾; s melynek végzéseiből megemlítjük: hogy egy sereg törvényczikket hozott, mely Tököly fejedelmi condition s a kölcsönösön letett eskün kívül, Tökölyt és hívét Daczó Jánost a nota alól felszabadítá; a Tökölyvel bejött magyarhoni menekülteket honfiusitá; a portára követküldést határozott; a szászok privilegiumát megtartatni kötelezé; s végre a német nemzetet s honvédőből honvesztővé lett deputatiot ejurálta ugy, hogy a deputatiónak soha hire se hallassák az országban, ²⁾ mit Tököly sept 29-én erősített meg. S mint fejdelem pénzt kezdett veretni.

Míg ezek folytak, Tököly hadai egész Erdélyt elönték, egész Kolozsvárig portyáztak, ugy, hogy a kolozsvári parancsnoknak, Lichtenstein hercegnek a kapukat be kelle záratnia, mert a nép Tökölyhez csatlakozott. ³⁾

Míg Tököly az erdélyi fejedelmek tróna helyreállítását Erdély déli részeiben karddal próbálja; a status consilium az ifju fejdelem bátorságba helyzetetésében, s az alkotmányos élet diplomatiai utoni helyreállításában fáradozott.

A mint Tököly beütésének híret vették, Bethlen Miklós, Naláczi István, Székely László az ifju fejedelmet Radnóthról bátorságosabb helyre, Kolozsvárra kísérték; később, Haller János, Bánfi György, Apor István tanácsosok, Alvinczi és Sárosi ítélőmesterek is ide érkeztek; s miután a zernyesti ütközet, illetőleg Tököly győzelme hire hozzájuk érkezett, tanácskozáván, háromban állapotnak meg: ezek elsője volt, hogy az ifju fejedelmet Kolozsvárnál is biztosabb helyre szállítsák; második a volt, hogy boros-bocsárdi birtokos, óvári Keszei Jánost, a fejdelem első

¹⁾ Fundgrnben II. 255. III. 362. Cserei 206. ²⁾ Törvcz. Mike, Art. Diet. III. 1171. ³⁾ Tört. Eml. a m. nép életéből II. 16. l.

nevelőjét küldjék Bécsbe, ki a segélykérés mellett, az ifju fejdelem fejdelemsége megerősítését sürgesse; harmadik a volt, hogy az angol és porosz udvart a bécsi követségek útján, mint protestans udvarokat felkérjék, hogy az ifju fejdelem ügyét támogassák. ¹⁾ Keszei felment, azonban a vállalkozó szellemű Bethlen Miklósnak azon ötlete jött, hogy maga is felmenjen: mint emlékiratában megjegyzi, biztosítékot akart szerezni, nehogy a forradalomba vegyült Erdélylyel a győzelmes császár, majd mint hódítmányynyal bánják; ha pedig Tököly győz – gondolá magában – akkor könnyű lesz hazajöni. Ezen gondolatot a tanácsurakkal közölvén, egyelőre őt, mint országos követet, nem voltak hajlandók megbizni, de később beleegyeztek: aug. 31-én 8 pontu utasítást irtak elébe, melyben különösen a diploma kiadása s Apaffi megerősítése munkálását tették kötelességévé; ²⁾ egyszersmind írást vettek tőle, hogy utasítását át nem lépi; utjára 300 aranyat adtak. Azzal Bethlen Miklós aug. 31-én megindult, sept. 8-án Bécsben volt.

Bethlen e követségét „Sudores et Cruces” czimű kisebb emlékiratában hosszasan eléadvá, ³⁾ elbeszéli, hogy felérkezvén, egy diploma projectumot készített, azt gr. Kinszkinnek, az államkancelárnak beadá, egy projectumot, mely az ország alkotmányos szabadsága biztosítását, II. Apaffi fejdelemsége megerősítésétől különválasztá, mennyiben ez utolsót egy más diploma tárgyává tette. E mellett Dankelmann Miklós, porosz, s lord Paget angol s más protestans államok bécsi követeihez fordult, mindent megmozgatott, hogy célhoz jusson: mert Keszei sept. 4-ről azon kurta felelettel utasított volt el, miszerint nincs most ideje diploma kiadás kérdésének, mert előbb az ország csendjét kell helyreállítani. ⁴⁾

Bethlen felmenetelének szükségessége már is indokolva volt, s ügyességének csakhamar sikerült a könnyeden elnapolt ügyet újra szőnyegre hozni, miben annyival könnyebben boldogult, mivel ugy látszik, a kurta felelet sokaknak, s még gr. Caraffa tábornoknak sem tetszett, mert mikor Bethlen Miklós, őt az indu-

¹⁾ Bethlen Mikl. II. 117. ²⁾ Okl. Bethlen Mikl. II. 375. ³⁾ Czime: Sudores et Cruces Comit. N. de Bethen. A Szalay által eszközölt kiadásban hiányzik. Kézirati példányainkban birjuk. ⁴⁾ Bethlen Mikl. II. 120.

lófélben levőt felkereste, egész biztatólag mondá, reméljen, mert ő a magát a császárnak megmondotta.

És ugy is volt. Gr. Caraffa egy emlékiratot szerkesztett és nyújtott be arról, „hogyan lehessen Erdélyt osztrák fennsőség alatt tartani.” Mennyiben ez emlékirat gr. Bethlen Miklós „Moribunda Patria” czimű már említett beadványát vette alapul, s mennyiben az udvar politikájának Erdélylyel szemben egész korunkig kiható irányt adott, nem lesz felesleges ez emlékiratot ismertetni. Gróf Caraffa azon tételre: vajjon Erdélyt, ha Lajos badeni herceg Tökölytől visszafoglalja, megtartsák-e szabadságában saját fejedelmek alatt, vagy osztrák intézmények szerint kormányozzák? egy hosszú értekezést tett megfontolás tárgyává, melyben, kivonatilag adva, következőket ajánlja az udvar figyelmébe:

1. Azt, hogy Erdély német igazgatás alá menjen, bajos lesz kivinni, mert Erdély semmit sem szeret ugy, mint szabadságát, mit Tököly folyvást ajkán hord; s vallásszabadságát félti, mint szemfényét.

2. Figyelmébe ajánlja a kormánynak, hogy az elfoglalás óta, ahoz képest, mint az a fejedelmek alatt volt, súlyos adózás nehezült az erdélyiekre, s ezért fordulat után sohajtoznak; mi annál inkább tekintetbe veendő, mivel Magyarhon is tele van titkos békétlennel, mi rosszabb a nyitnál; már pedig Erdély leigázása nélkül Magyarhont féken tartani nem lehet.

3. Így jelezve a kórjeleket, gyógyszeről kívánt gondoskodni. Kétféle gyógszert ajánlt: rögtönit és későbbit. Rögtön fogatba veendőnek ajánlta, hogy az adót könnyítsék; Erdélyben csak annyi serget tartsanak, mely Tökölyt visszatartóztassa; a többi sergeket pedig csak Erdély közelében kell elhelyezni, de ugy, hogy minden perczben mint segítség benn teremhessen.

4. A jövőre nézve ajánlta, hogy az Erdély körüli eljárásban, politikai és katonai szempontból, határozott elveket kell felállítani, s azokat minden időben szem előtt tartani; e végre felhitta a kormányt, hozza tisztába, vajjon Erdélyt ő flge közvetlen uralma alá akarja-e hozni, vagy pedig fejedelmek által akarják kormányoztatni? Minthogy ez a dolog sarka, azt javaslá, hogy Bethlennel minde- nek előtt e kérdést döntsék el.

5. Ha a fejedelmeket meghagyják, akkor csak a katonai

szempontbóli biztosítás marad fenn: mire nézve a várakat merőben német katonai őrsegekkel javallá megrakni, mit azonban költségesnek tartott; de költségét az ország adójával kívánta fedeztetni. Azonban a fejdelmek kormányzását nem tartván tanácsosnak.

6. Azt ajánlta, hogy vegye a császár közvetlen uralma alá, minthogy az erdélyi fejdelmek magukat meg nem védhetik; de ha megvédhetnék is, figyelmezteté, hogy a ki a fegyver ura, az ura az országnak is.

7. Azonban eszélyes eljárást ajánlt, mert mint mondá, megállított axioma, könnyebb egy szabad országot elnyomni, mint egy alkotmányos szabadságában meghagyottat szolgaságban tartani: mert a félig elnyomott nép mindig szabadsága helyreállításán dolgozik. S előnyül hozta fel, Bethlen M. Moribunda Patria-jából, hogy itt a köznép már el van nyomva, csak a főbbek élvezték a hatalmat és kiváltságokat.

8. S mind ez annál is inkább megfontolandó, mert Erdély új vivmány, s a birodalom szélén fekszik; a mellett, mint a történet mutatja, népe nyugtalan természetü: folyvást törekedni fog, hogy a kevesebb adóval beérő török alá visszamenjen.

9. Erdély fekvése fontos, de veszedelmes levén, mint a monarchia és kereszténység előbástyája, szélbeli fekvésénél fogva sokkal szelidebb bánásmódot igényel, mint a közben eső tartományok: mert míg egyfelől népe forrongó természetü, a hűtlen lengyel s a két Oláhország, továbbá a török és tatár fenyegető szomszédsága miatt máskép nem biztosítható.

10. Mindezen körülményeket megfontolván, az a véleménye hogy ide az absolut császári uralom behozatalára oly utat kell választani, melyen a timor és amor egyesítve legyen: a rettegést a fegyverek előidézik; a szeretet megnyerésére a vallásokat nem kell bántani; s még a katolikus javak visszavételével is késlekedést ajánlt.

11. Ezért, míg a császári kormány gyökeret nem ver, a nép szeretetét nem kell megtámadni; de azért a birodalmi terhek bevitelére az utat egyengetni kell: bár törvényeikre fognak hivatkozni, protestálni fognak, a fiscus számára hol lehet jóságokat kell foglalni, Fogarasba kapitányságot kell állítani, de mit sem tesz, a kormány szép csendesen haladjon.

12. Minthogy, a ki egy országot akar lefoglalni, annak a befolyással bíró egyéneket kell legelőbb is megnyerni: e végre jutalmazásokhoz kell fogni, levén ott elég feldarabolt fiscalis jószág; a szászoknak szintén juttatni kell; de e mellett azon elven, divide et impera, az egyenetlenséget, mi a két nemzet közt van, éledésben kell tartani; az eszmék kivitelét az erdélyi főhadi parancsnokságra javaslá bízati.

13. Minthogy a törvényeket egészen eltörölni, a kormányt a hazafiak kezéből teljesen kiragadni nem lehet: a szászokat a katonai parancsnokság útján folyvást legyeztetendőknek mondá; de úgy, hogy a más nemzetek észre ne vegyék. A gubernium consiliariusaira nézve a volt tanácsa, hogy egyenetlenséget kell köztök előidézni, s kezökben csak a kormány füstjét hagyni; és a mikor ezek kihálnak, ajánlta, hogy engedelmességgel töltsék be helyüket. Azonban szerinte, ezen tervezett katonai fensőség csak akkor lenne leleplezendő, mikor keletfelőlről többé vész nem fenyeget.

14. A II. Apaffi fejdelemségét úgy kívánta megoldani, hogy Bethlenéknek hagyják fenn a reményt; de a fogalmazás úgy essék ki, hogy a beleegyezés kifejezve ne legyen.

Ez a gr. Caraffa tábornok projectumának politikai része, a többi a katonai szempontot illeti. Erre nézt, hogy rövidek legyünk, csak a következőket említjük meg:

A 15-ik pontban azt ajánlta, hogy Apaffitól a kamara-jövedelmeket rendre szedjék el, s az erősségeket, mint Fogarast, Görényt, Dévát és Kővárt állítsák jó karba; Szebent és Brassót, mert az elsőt megerősíteni költséges, az utolsót éppen nem lehet, lássák el citadellával; Szamosujvárt jó pontnak jelelvén, jó karban tartását, Besztercze elébe sánctvonatást ajánlt.

A többi pontban a katonai igazgatóságnak jobb gazdálkodást kívánt kötelességévé tételni; s végül arról értekezik, mint lehet Erdélyben, ha kell, hadjáratot folytatni; s ha elfoglalják, hogyan lehet legkönnyebben visszafoglalni...¹⁾

Ezek fővonalai a Caraffa tábornok projectumának... Minden diplomatiái homályossága mellett igen fontos Erdélyre nézve, mert mint látni fogjuk, nagy része foganatba vétetett. Erről mondható

¹⁾ A nevezetes okmányt l. Archiv N. F. I. 162–88.

Bethlen Miklósnak, reméljen, mert ő a császárnak véleményét már megmondotta. ¹⁾

Mindamellett, hogy mind Bethlen Miklós, mind a Caraffa tábornok diploma körüli munkálata a kormány asztalán feküdt, ez ügy még nem akart komoly lendületet venni. Azonban egy szerencsés véletlen a Bethlen által képviselt ügynek rendkívüli protectori támasztott: azon minden kedélyt fellázító hír futott Bécsbe, hogy a badeni herczeg hadastul elveszett, s Erdélyt a törökség és tatárság előntötte... ²⁾ Volt is valami belőle, mert a mint a badeni herczeg, az Erdélybe jött Tököly ellen jövendő, sergeit a Duna mentén öszszevonta: a török Szerbiát visszavette, oct. 8-án, Belgrádot, iszonyu mézszárlások között megvívta, s Orsova, Brod, Pozséga s egy sereg vár szintén elesett, és a mi a magyarhoni szerbek betelepülését előidézte, az osztrákházhoz hű Csernovics Arzén 30,000 szerbvel hazájából Magyarhonba szorult.

Tököly Erdélybe lett becsapása, zernyesti győzelme s Belgrád megvétele, hatalmasan szónokoltak Bethlen mellett, ki a helyzet előnyeit nem is késett felhasználni: azonban az udvar igényeinek is sok részben elég volt téve. Eddig Erdély a jogait biztosító diplomában a fejdelemség folytatását mindig beletevé; benne volt minden eddigi szerződésben, az 1688 jun. 1-ről Caraffa útján felterjesztett utolsó szerkesztményeknek szintén második pontját képezé; most Bethlen s illetőleg II. Apaffi tanácsosai belenyugodtak, hogy II. Apaffi leendő megerősítését csak az ország diplomája előzményeiben említsék meg, azt külön diplomára hagyják; s ha két diplomát nem nyerhetnek, egyet is vegyenek el. Az udvar az egyik diplomának a másik nélküli elfogadásában a beállt kétes körülmények közt félgyőzelmet látva, a Bethlen által szerkesztett s az ország szabadságait biztosító diploma tárgyalását e hírekre megkezdette; s azon csekély változtatással, hogy az első pontba, a katolikus püspök és jezsuiták kirekesztését tartalmazó kifejezést el nem fogadván, helyette „alterius quam nunc est cleri” ment; s a 9-ik pontba tantum tres catholici consilarii helyett saltem tres tétetett – egészen elfogadta. Azon különbséggel mégis, hogy a Bethlen által kért angol, svéd s más protestans fejedelmek garan-

¹⁾ Bethlen Mik. II. 121. ²⁾ Beth. Mik. II. 123.

tiája merőben kihuzatott. Hogy mily sebesen folyt a tárgyalás, nem felesleges megemlitenünk, hogy a diploma Belgrád bevétele után nyolcz napra, oct. 16-án alá volt írva, s azt a Tökoly-pártiak részére egy általános amnestiát ígérő nyílt rendelettel kézbesíték Bethlennek, kit 200 aranyat nyomó aranylánczczal, – s miután a gubernátorságot, lent tanácsos társainak tett ígéretéhez képest el nem fogadta, a mármarosai főispánsággal tisztelték meg... s azzal arra lőn utasítva, hogy az amnestiával és diplomával minél előbb itthon legyen. ¹⁾

Erdély alkotmánya a diploma által, legalább papiron, meg lőn mentve. Azonban Tökölyre nézve, kinek a diplomát nagyrészt köszönhetjük, a koczka megfordult. A Kolozsvárra huzódott status consiliumnak nem volt elég az, hogy Bethlen Miklóst Bécsbe küldé; de egyszersmind, Apaffi fejedelemiségét féltvén, a Zernyestnél szétvert sereg küldöttével magáét is egyesíté, hogy Lajos badeni herczegnek, mint a császári seregek fővezérének Tököly beütését hirül vigyék. A herczeg, ki a mult év decemberében Erdélyben járt, a helyzetet jól ismerte, azon gondolat alapján, hogy jobb Serviát, mint Erdélyt elveszteni: az aldunai csatáért sept. 21-én ott hagyá, mintegy tiz ezred lovassággal villámgyorsan benntermett. Sept. 30-án már Szász-Sebesnél járt; másnap Szebennek indult, ²⁾ oct 5-én kiáltványt bocsátott ki, melyben tudatá Erdélylyel, hogy a császári oltalmi sereg megjött, s az elfutottak bizton térjenek hajlékukba. ³⁾ Mi nem kis meglepetést idézett elő.

Tököly belátva, hogy a tulnyomó erőnek ellent nem állhat, Keresztényszigeten bezárván a hongyulést, Medgyesen, Segesváron, Udvarhelyen, Erdővidékén át visszahuzódott oda, honnan kiindult volt, a Barcaságra: oct. 11-én Brassó mellett, Hermánynál táborozott. Itt akart volna csatát kísértetni; de az oláhboniak s a zsákmánynyal rakodott tatárság haza készült; a törökség sem sok kedvet mutatott: képzelhetni Tököly, a haza szentföldén megállhatásért 20 év óta harczoló szabadsághős keserű fájdalmát, midőn belátta, hogy fejedelemisége nem több, mint egy pünkösti királyság

¹⁾ Bethlen Miklós önéletirata II. 122. ²⁾ Chronicon Fuchsio II. 249.

³⁾ Kemény Cap. Alb. I. 161.

dicsősége. Mert a tatárság, minek Várad felül szintén be kellett volna rontania, meg nem jött, nem akarván övéit koczára vetni: mire a herczeg ezredeivel, Tökölyt nyomban követve, oct. 24-én szintén a Brassótól pár órára fekvő Földvárhoz érkezett: ő oct. 25-én Heusler tábornokot, mint hadi foglyot magával vive, Doria marquist becsületszó mellett családjánál Brassóban hagyva, kísértetve egy sereg erdélyi menekült által, kik között Kálnoki Sámuel, Gyulai Ferencz, Horváth Ferencz és Miklós, Mikes Pál, Cserei Mihály s más hasonlók valának, a bodzai-szoroson Oláhországba ment ki...¹⁾ két hónapi belléte s egy havi fejdelemkedése után, ide hagyá Erdélyt – örökre.

III.

Tököly uj beütéseket kísért. A leop. diploma feletti vita. Elfogadják. Gubernátort stb. választanak. A diplomát kiadják. A diploma szövege.

Tököly kivonulása után Erdély kormánya ismét a status consiliumra bíratott, melynek Teleki eleste után Bethlen Gergely lón a feje. A dolgok ismét visszamentek régi kerékvágásukba.

Mig Tököly huzódott, Bethlen Miklós a kapott diplomával Erdélynek tartott, de a kóborló kuruczok s tatárok miatt, Kővár felé kerülve, csak nov. 12-én érkezett Enyedre, hogy itt a győzelmes badeni herczeggel találkozzék. Átnyujtá a hozott amnestiát, hogy kihirdettesse. Azzal Szebenbe sietett, mint a hová II. Apaffi és tanácsa magát vont a maga. Onnan az ifju fejedelmet Fogarasba kísérik, hogy a diploma felett szabadon tanácskozhassanak.

Azonban a tanácskozás folyama még mind nem lehetett nyugodt, mert mit Tököly nov. közepén megkísértett, az ujra beütést, most még combináltabb erővel próbálta: mert hogy a császári sereget a Barczaságról elvonja, a megjelenésével elkésett Galga tatár szultán Várad felől csakugyan beindult, előcsapatával egész M.-Vásárhelyig nyomult, s Tordánál Herbeville lovasait szétverte. ²⁾ Azonban Tökölynek a másodszeri beütés nem sikerült, mert Galga szultán ellen maga a herczeg szállt ki, s Gyalunál történt csekély

¹⁾ Cserei M. Hist. 207–10. ²⁾ Chronic. Fuchsio II. 250.

csata után visszanyomta; Tököly elébe pedig az erdélyi főparancsnokul itt hagyott Veterani tábornok állt. De azért Tököly dec. 30-án harmadszor is beütést kísértett, előcsapata már ismét Zernyestig nyomult: azonban Veterani, ki főhadiszállását Sepsi-Szt-Györgyön ütötte volt fel, oly résen állott, hogy egy összecsapással, melyben a hannoveri herceg elesett – újra kiverte. ¹⁾ Mire Tököly Oláhországba belebb huzódott, lemondott a beütés reményéről, katonáit téli szállásra szétbocsátá.

A császáriak tehát urai maradnak a helyzetnek. Veterani kiáltványt bocsátott ki, felszólítá a népet, ne higgyen Tököly machiavelli barátságának; felhivta, hogy adják kézbe a bujdoklókat, s a bünbocsánatot újra kihirdette. ²⁾

És e szelid fellépés nem is téveszté hatását, benn minden lecsendesült; sőt még a Tökölyvel kibujdosottak egy része is, a szintén kibujdosott Csereivel tartva, hogy inkább a kutyák igyák meg véröket itthon – haza szállingoztak, az amnestiát szintén igénybe vették. ³⁾

Lecsillapulván tehát a Tököly-féle viszály, II. Apaffi tanácsosai is eljöttek láták az időt, hogy országgyűlést hívjanak össze, s a diplomához minélelőbb hozzá szóljanak.

E gyűlés 1691 jan. 10-én nyílt meg Fogarasban. Hogy a gyűlés folyamára némi fényt derítsünk, nem lesz felesleges megemlítenünk, hogy az országban tiz ezred német lovasság táboroz; gr. Veterani főhadparancsnok a gyűlés helyétől néhány mértföldre, S.-Szt-Györgyön szállásol; s hogy királyi biztosnak gr. Falkenstein Frigyes, a császári sergek főhadibiztosa jelent meg. A tanácskozás megkezdődvén, felolvassák a diplomát, melynek előszava, előrebocsátván azon reményt, hogy a badeni herceg Tökölyn győzedelmeskedni fog; prologjában megemlíti: hogy Apaffi még csak 14 éves, s a törvények értelmében csakis 20 éves korában kezdheti fejdelemségét, aggodalmak közt fejezé ki, hogy most a Tököly által megzavart időkben e törvényen változtatni, azaz mint kiskorut a kormány élére állítani, még nem látja tanácsosnak: de hogy az országot jogai, törvényei felőli féltékenykedésében meg-

¹⁾ Fundgruben II. 264–66. Bethlen Mikl. II. 129. Cserei 212. ²⁾ J. Kemény, Append. Diplom. XIX. ³⁾ Cserei M. Hist. 208. 215.

nyugtassa, ezzel az országot illető diplomát a kormány Bethlen Miklós által küldi, mint következik... Erre megkezdődött a hossz-
 szas és heves vita: az egyik rész elfogadását II. Apaffi megerősíté-
 séhez akarta kötni; a másik rész mitsem akart a diplomáról tudni,
 csak II. Apaffi megerősítéséről; a harmadik el akará fogadni a
 diplomát, de gubernator nélkül, tanácsosok kormánya alatt...
 Vitakoztak, nézet nézet ellen küzdött, de abban, hogy a hon sza-
 badságából a mennyit lehet minden áron meg kell menteni,
 mindnyájan egyetértettek. Végre is belátták, hogy Erdély a hat
 évtől annyiszor újra irt diplomák pontjaival úgy van, mint Róma a
 Sybillakönyvekkel, minél hosszasan alkudozik, annál keveseb-
 bet s mégis csak a régi árban kapja: megállapodtak abban, hogy
 a lehozott diplomát elfogadják, de gubernator nélkül; s ily szel-
 lemben jan. 18-án a rendek I. Leopoldnak s utódának I. Józsefnek
 a hűségesküt le is tették: ¹⁾ és ez által, az eddig török által birt
 souzärenitast az ausztriai házra, mint Magyarország királyára egész
 ünnepélyességgel átruházták; azonban ünnepélyesen kijelentvén,
 hogy: a küldött diplomát országul elfogadták ugyan, de választott,
 urok és fejedelmök II. Apaffi mellé három tanácsost rendeltek.

Azonban a felterjesztésben kijelentett megállapodás nem soká
 tarthatá magát. A kül befolyások mind nagyobb hatást gyakoroltak.
 A gyűlés tovább folyt, a gubernátorság eszméje, mert azt hitték,
 hogy a kormány az uralkodó párt ohajtása ellenében Bethlen
 Miklóst akarja betenni, miután jelöltjöknek, Bánfi Györgynek hat
 szózat többséget biztosítottak, néhány napra elfogadhatóvá nőtte
 ki magát: ²⁾ a diplomát, gr. Falkenstein közreműködésére, egész
 terjedelemben elfogadták, s febr. 5-én, tekintetes nagyságos
 Bánfi György uramat gubernátornak, tekintetes nemzeti Beth-
 len Gergelyt ország főgeneralisának, tekintetes nemzeti Beth-
 len Miklóst ország kancelláriusának, tekintetes nagyságos Hal-
 ler Jánost főkincstartónak; továbbá Gyulafi László, Gyerő-
 fi György, Kereszturi Sámuel, iklódi Toldalagi János
 uraimékat tanácsosoknak választák.

A diploma nem csak elfogadva, de a II. Apaffit háttérbe szo-
 rító záradék a választás által egyszersmind teljesezésbe is levén

¹⁾ D. Fundgruben II. 270. ²⁾ Bethlen Mikl. II. 131.

vétetve, követséget határoztak, mely Bécsbe felmenvén, különösen hármat igyekezzék kivinni: egyiket a diploma ünnepélyes kiadatását; másikat, hogy a míg az ifju fejdelem felnő, az udvar a kormányzást hagyja a status consilium kezén s akkor a fejedelmet erősítse meg; harmadikat, hogy a pereket ne kellessék az udvarhoz fellebbezni, s a consilium a tiszteket szabadon állithassa be.

Szép remények, de hogy kivihetésében biztak, mutatja az, hogy Bethlen Gergely, Gyulafi László és Klokner György Bécsbe menendő követeknek 21 pontból álló utasítást adtak, mely egész értekezés azon elv felett: hogy mióta Erdély a magyar koronától elszakadt, még két versen volt Ausztria alatt, de minthogy fejedelmet nem rendeltek élére, ezen uralom mind a kétszer megbukott; s hogy mióta Erdély elszakadt, annyi gubernator közül csupa három volt, ki alatt az ország nem romlott, s azok alatt is azért nem, mert Báthori István, Bocskai és Bethlen Gábor nyakukon ültek; ezek mellett az utasítás a diploma azon pontját illetőleg, hogy a felebbezések az udvar elé menjenek, hivatkozott arra, hogy ezt már Maximilián Báthori Istvánnal szemben ide engedte; utasították továbbá, hogy a fejdelem megerősíttetését mi módon fogadják el; végre meghagyák, hogy okvetlen tanácsot nyerjenek a fejdelem mellé, mert ha két-három ember kapja kezére a kormányt, azok vissza fognak élni vele. ¹⁾ Ily utasítást kapva Bethlen Gergelyék, májusban, Bécsbe indultak. ²⁾

Felmentek. De a mint a tavasz annyira nyílt, a hadjárat a török és Ausztria között újra kezdetét vette, mi az erdélyi követséget háttérbe szorítá. A nagyvezér Magyarországnak tartott. Tököly pedig, ki a francia udvartól 100,000 tallér segélypénzt kapott, Erdélyben újra szerencsét akart kísértetni. Egyelőre a veres-toronyi-szoroson indult be, de reménytelen ellentállásra találván, júliusban a Bánság felé huzódott, hogy Lugos felől törjön be. Már a vaskapui-szoroson akart zörgetni... midőn vette a leverő rendeletet, hogy a török főszereghez csatlakozzék. Csatlakozott, apróbb nagyobb csatákat vívtak, mignem aug. 19-én a badeni herczeg ellenében elveszték a nagyszerű salánkeméni csatát, hol 145 ágyu mellett a nagyvezér Koprugli is ott maradt a csatatéren...

¹⁾ Okl. Szász. Sylloge 84. ²⁾ Fundgruben III. 363.

Ily körülmények közt semmi csuda, ha a diploma ünnepélyes kiadása kérdésében felment követségnek nyolcz hónapig kellett várakoznia... a protestans külföldi követségeket rendre segítségül hívni... mignem két oly hozzáadással, mely az egészet fel-forgatással fenyegette: I. Leopold dec. 31-én aláírta a diplomát, s függő pecsét alatt Bethlen Gergelyéknek kezébe adák. ¹⁾

A diploma, mi leopoldi diploma név alatt ismeretes, mely Ausztriát s illetőleg a magyar koronához viszonyunkat s Erdély belkormányzatát rendezé, s mely legnevezetesebb két oldalú szerződéseink egyike – egész terjedelemben, magyarul így hangzik:

Mi Lipot, Isten kedvező kegyelméből választott felséges római császár, és Német-, Magyar-, Cseh-, Horváth-, Dalmat, Totstb. országok királya; Ausztria főhercege, Burgundia, Brabant, Stajer, Karantán, Krajna, Luxemburg és Alsó- meg Felső-Szilézia, Würtemberg és Tessen hercege; Svábhon fejedelme, a római szent birodalom, Burgau, Morva, Felső- és Alsó-Luzsatia örgrófja; Habsburg, Tirol, Ferretum, Kiburg és Göröz grófja; Elzassi tartománygróf; s Slavon örvidék, a naoszi rév és Salins ura stb. stb. Nagyságos, vitézlő, tisztos és nemes, okos és ovatos, őszintén kedvelt hűveinknek, az erdélyi tartomány minden rendjeinek és a többi, mind egyháziaknak, mind világiaknak, kiket illet, császári királyi kegyelmünket és minden jót. Kegyesen megértvén azokat, miket Erdély küldöttje, vitézlő hű kedvelt Betlen Miklós bőven előadott, ²⁾ s arra nézve, a mit az 1686 jun. 28-kai ohajtott oklevél megerősítése, az ama vidékeken gyakorlott vallások, a kiváltságok, méltóságok és hivatalok, az adók és teletetés terhei könnyebbitése, a tartománynak hajdani virágzásábani visszaállítása, és a más közboldogságra sokat szolgálók tekintetében, irántunk tartozott tiszt-

¹⁾ Szász, Sylloge 118 Az mit az ország a fogarasi gyűlésen elfogadott. I. Syll. 67. És gr. Kemény S.-féle Cartofilaceumban a muzeum gyűjteménye közt. VI. 57. Kemény József, App. Diplomatar. XIX ez év. A különbséget a Bethlen-féle s ezen diploma közt: Schuller, Rechsgeschichte I. 78. ²⁾ Mint fennebb említők, Bethlen Miklóst, II. Apaffi tanácsosai, az Apaffival Kolozsvárra huzódott tanácsosok küldötték Bécsbe 1690 aug. 31-én; míg a nemzet más része Tököllyel mellett nyilatkozott.

telettel és hűséggel esedezve kért; legfelsőbb királyi tisztünknek ismerjük, (melytől, midőn a sergek ura az idők viszontagságai szerint segédkedik, szerencsés javulások szoktak előfordulni) e legdrágább erdélyi tartományt, mely századok előtt tekintetes Magyarországhoz jutott, mind inkább s inkább lelkünk gyanánt magunkhoz ölelni. Mellőzve ugyan is más, a keresztény név közösleges ellensége ellen rendelt, hadi működéseket, Lajos badeni örgróf ő kedvességét, a Tököly és az őt követő lázadók, nem különben a törökök és tatárok berohanásai meggátlására, sereggel oda küldöttük; azon erős reményt táplálva, hogy az, ki által a királyok uralkodnak és a mi igazságos, azt végezik, karjának erejében, igazság kedviért, császári fegyvereinket és az erdélyi katonaságét isteni áldásával segitendi, s királyi szándékunknak szerencsés fogamatot nyujtand. A már elébb nekünk átküldött hűségi esküt... soha nem enyésző dicséretességgel letéve, a bármely eshetőségekben tetteleg s erőhöz képest tanusított hűséget (melyet igazság szerint becsülünk), a jövődőségnek átadni, s minden igyekezettel lelkesen oda munkálni buzdítand, nehogy az ellenségek, a hegyek, mintegy korona által körülfogott tartományt, rablás és prédálással, tüzzel és vassal dulják, az öröktől fogva egy lélekben egyesült nemzeteket, a cselek gonosz ármányai és izgatásaival szétosztatván, a barbarok súlyosabb szolgáljarmá alá vessék, s a nemzetet, az összes kereszténységnek eddigi bástyáját megrontsák.

A mi az Apaffi Mihálynak a fejedelemségben következésére nézve ohajtott oklevél megerősítését illeti: ¹⁾ miután az, mint tizennégy éves ifju, a törvények szerint, (melyek iránt a nemes rendek szent engedelmességgel viseltetnek) huszadik esztendeje előtt a kormányra serdültnek nem tekinthetik; ezen, a Tököly hűtlensége által háborgatott időkben, ²⁾ nagy kegyesen sem Erdély érdekére, sem a haza javára szolgálónak nem itéltük, ha az említett törvények áthágásával valami ujítás történnék. Ennek következé-

¹⁾ II. Apaffi Mihályt, mint eléadtuk, a rendek 1681-ben atyja következőjének választák, a porta 1684-ben megerősíté. Az itt kérdésbe jött megerősítés, mint látni fogjuk, soha sem következett be. ²⁾ Értetik gróf Tököly Imre és a vele menekültek, néhány év óta, tartó évenkénti beütése, melynek következtében, 1690 aug Erdélybe ütven, mig Bethlen Miklós a diplomáért fenn mulat, sept. 21-én erdélyi fejedelemnek választott.

sében a kiskoru az ur félelmében, azon belső tanácsosoknál, kikre a tartomány közigazgatása bizva van, illő erényekben, a fejdelem-ségben következtetésre, a serdülség idejéig, nevelendő, a benne feltünendő lelki adományok jelei bevárandoók, végre a haza előmenetelére a császári királyi kegyelem készségesen fogadandó. Nehogy pedig az alatt is Erdély összes rendének legkisebb okuk legyen kétséges elmével lenni, vagy legkisebbet is egyebet gyantani atyai szándékunknál: a hűséges karokat és rendeket egyetemleg úgy maradékaikat is, kik iránt, hogy királyi koronánk hűségében teljesen megmaradandanak, bizodalunk van, királyi szavunkkal s a legőszintébb hittel biztosítjuk a következő czikkelyekkel:

Először. Az ott bevett vallások, ¹⁾ templomok, ²⁾ iskolák, ³⁾ parochiák, vagy más mint a mostani papság és egyházi személyek behozatala ügyében, semmi sem másittatik meg; ⁴⁾ bármely ellentmondás, akár papi, akár világi részről, soha az ellen nem nyomván semmit is; úgy mindazonáltal, hogy a katolikusok, önköltségökön, és így minden más vallások terheltetése nélkül, Kolozsvártt, ájtatoskodások jelen helyén, magoknak templomot építhessenek; úgy Gyulafejérvártt is a kisebb templomot, mely hajdan

¹⁾ Bevett vallás négy volt: a r. katolikus, reformatus, lutheranus és unitarius vallás (Approb. I. R. I. Tit. 2. Art.) A három protestans vallásnak superintendense, a r. katolikusoknak eddig vicariusa volt. A görög vallás nem számított a bevett vallások közé, de azért püspöke volt, ki Fejérváron lakott. Ez időben a szászok mind lutheranusok; a magyar és székely reformatus és unitarius, katolikusok csak Csikban voltak tömegesen. ²⁾ A katolicus templomokat a helységek magokkal együtt protestans vallásra vitték át, úgy hogy a megyéken csak – Kolosmonostoron, Sz.-Fenesen, Szent-Lászlón, Szent-Benedeken és Fejérváron volt templomok; a szászok közt egy se vala; a Székelyföldön Csikon kívül csupán Udvarhelytt találunk. Kolostor az összes Erdélyben kettő maradt volt, egyik Csik-Somlyón, a más Mikeházán, a Szent-Ferencziek kezében. (Archiv. N. F. I. 278–89. ³⁾ Nagyobb iskolák ez időben: a reformatusok enyedi és a fejérvári ugynevezett s.-pataki iskola; a lutheranusok szebeni és brassai, az unitariusok kolozsvári, s a rom. katolikusok kolosmonostori, udvarhelyi és fejérvári iskolája, melyek mellett 1660-tól két-két (magát jesuitának nem nevező) jesuita pater és két-három magister működött. (Archiv. N. F. I. 279.) ⁴⁾ A jesuiták be nem hozatalát érti, kiket 1588. 1607. 1610-ben hozott t. czikkék kirekesztettek; de azért világi s más papi ruhában folyvást benn lappangottak.

Báthori Kristóf által emeltetett, s el van pusztulva, újra felépíthessék; ugyanazon katolikusok, minden helyen, ha kevesen vannak és jövevények, magánlag, ha pedig sokan, vallásuk nyilvános gyakorlatával és templom építés jogával birjanak úgy, mint más Erdélyben bevett vallások birnak oly esetben, ha t. i. valamely helyen számra nézve erősebbek.

Másodszor. Megerősítjük a hűséges karoknak minden magyar királyok, hasonlóképpen Erdélynek Magyarországtól külön válása óta, fejedelmi adomány-leveleit, jószágadásait, kiváltságait, nemesítéseit, az általok adott czimeket, tisztségeket, méltóságokat, dézmákat, s végre mindennemű javadalmakat és jószágokat, akár magánosok, akár városok és községek, és czéhek, akár a bevett vallások közül bármely egyház, parochia vagy iskola részére adattak, mind Erdélyben, mind Magyarország részeiben, a Székelyföldön és Debreczenben, ha bár egykor valamely egyházhoz, conventhez vagy káptalanhoz tartoztak is; úgy, hogy senki, sem tőlünk, sem más egyházi vagy világi rendű férfiutól, megtámadás vagy pör által ne háborgattassék; hanem hogy mindenki azt, mit most vall és bir, jövendőben is vallhassa és birhassa, az említett királyok és fejedelmek adománylevelei szerint; kivévn, ha valamely adományaikat azon fejedelmek saját végzeményeik által eltörölték volna. ¹⁾

Harmadszor. Azon haza Approbata ²⁾ Compilata Constitutio czimű törvényes könyveit, ³⁾ Verbőczi Hármas könyveit (kitudva mégis ebből András király kilenczedik cikkét, mely az utolsó pozsonyi országgyűlésen eltöröltetett, ⁴⁾ a constitutiókat, a szász nemzet hatóságát, sérthetetlenül megmaradónak nyilatkoztatjuk ugyan... De minekutána magok a rendek,

¹⁾ E pont által a fejedelmek minden adománylevelei egyszerre, s nem mint a D.-féle projectum ohajtá, külön biztosítva lőnek; mi által leginkább az 1556-ban a secularisált papi javak eladómozgatása érvényben maradására czéloztak. ²⁾ Ar. Approbata czimű törvénykönyv az 1541–1653 közt hozott törvénycikkeket codificalta; 1653. mart. 15-én erősíté meg II. Rákóczi György. ³⁾ A Compilata az 1654–69 közti törvénycikkekéből van alkotva; megerősítette I. Apaffi M. 1669. mart. 4-én. ⁴⁾ Értetik a Verbőczi I. R. 9-ik tit. 6. §-a, mely az Andr. diploma 31-ik pontja alapján a törvénytapodó király alatt a fegyverrekelést megengedi. Erdélyben az 1744. 6. t. cikkbe foglalák be.

mind a vallás, mind végzeményeik és kiváltságaikra nézve, egymás közt egyet nem értenek, s a katolikusok a fennirt 1. és 2. cikkelyekben magokat sérelmezetteknek tartják; a szászok pedig régi kiváltságaikat s azok használatát és szokásos jogukat a 3-ik cikkelyben jobban oltalmaztatni kérelmezik; magoknak a rendeknek érdekében levőnek tartjuk, hogy ama három cikkely körül forgó nehézségeiket, barátságos kiegyenlítéssel és megegyesüléssel, császári királyi helybenhagyásunk mellett, elintézni törekedjenek; ez pedig nem sikerülvén, a felekezetek meghallgatása, s erdélyi tanácsosaink e feletti véleményök megértése után, magunkra háromlik császári királyi tisztünk szerint elhatározni, a mi jogosnak és igazságosnak fog találtatni. ¹⁾

Negyedszer. A bevett szokást, tudniillik, melyet a legfőbb hatalomnak nem ítélünk kisebbségére szolgáltnia, a kormány szék, titkos tanácsosok, országgyűlése véleménynyilatkozati rendjére és szabadságára, a törvényes tábla, az ítélőmesterek és közbirák, ugy szinte az alsóbb és felsőbb törvényeszek tekintélyére, az igazságszolgáltatás szokott rendje gyakorlatára nézve (mindezeket, fenmaradván a fontosbakban a királyhoz folyamodhatás) sértetlenül fenntartatni rendeljük. A gazdaságiakban is, a királyi haszonvételekre és fiscust illetőkre nézve, a hűséges rendek előleges őszinte értesítése nyomán, oly okkal és móddal élünk, hogy kamarai bizottmányok által, vagy egyéb uton, senkit a nemesek, polgárok vagy magányosok közül, terhelni ne lehessen vagy kelljen. ²⁾

Ötödször. Minden, akár a közrend, akár az igazságszolgáltatás vagy a gazdaság ellátására szükséges hivatalokban erdélyi születésűekkel, magyarokkal t. i. székelyekkel és szászokkal fogunk élni, vallásukat nem tekintve; sem külső nemzetek, vagy a kik velünk együtt azoktól külsőknek és képteleneknek fognak ismertetni, méltóságokban és tisztségekben, valahányszor olyanok megüresülni találnának, nem nyernek elsőséget; ³⁾

¹⁾ Ezen pont utolsó fele, elkezdve onnan: „de minekutána magok a rendek” Bethlen M-féle fogalmazásban, mit a kormány leküldött – nem volt benne. ²⁾ A cameratica commissio Magyarhonban már divatba volt, ettől féltek; 1700-ban ide is behozák. ³⁾ Ezen pont azon félelmen alapszik, hogy mikor még kétszer Erdélyt Ausztria átvette volt, Martinuzzitól s Bá-

fennmaradván mindazáltal az ő beleegyezésök mellett azoknak a hazafiúsításra fel vagy fel nem vétel végett, ajánlási jogunk.

Hatodszor. Magszakadás vagy hűtlenségi vétékből, a királyi fiscusra szállandó jószágokra hajlandók leszünk érdemeket szerzett erdélyieket, u. m. magyarokat, székeleyeket és szászokat méltatni. Magányosok azon jószágai pedig, melyek a mi fegyverünkkel szereztettek vissza az ellenségtől, régi birtokosaiknak vagy azok maradékainak csupa királyi kegyességből vissza fognak adatni. ¹⁾ Mely végre valamely Erdélyben levő törvényszéket, vagy hadvezérünket fogjuk, e külön esetben, királyi megbizással, kegyesen utasítani, hogy az okmányok megvizsgálása után, a mint igazságosnak fog láttatni, ugy intézkedjék.

Hetedszer. Legfelsőbb állam-igazgatónk at, kit régente vajdának neveztek, vagy annak helyettesét, Erdély bennszülött nemesei és főrendeinek sorából fogjuk kiszemelni, nem tekintve katolikus-e ²⁾ vagy más ott bevett vallásu, ha hűséggel és érdemmel tündöklék. Ugyanaz tartatik meg az erdélyi hadak parancsnoka, ³⁾ a főkancellár, ⁴⁾ a belső tanácsosok, ⁵⁾ a főispánok székely kapitányok, ⁶⁾ az ítélőmesterek és más az előtt divott méltóságokra nézve is. És ezeket

thori Zsigmondtól, azonnal idegeneket raktak be, főleg a pénzügyhez; alapszik továbbá azon, hogy Magyarországnak e tárgyban több törvényczikket kellett hoznia. Mindezen kikötés daczára, a fiscalítások kezelése 1700-ban bejövén Tavonat. német kézbe esett. S a magyarokat a kamarai szolgálatból annyira kiszorították rendre, hogy, mint Apor Péter írja, 1735-ben egy kamarispán se volt magyar. ¹⁾ Értetnek a török kézben levő bán-sági jószágok, melyek azonban vissza nem adattak. ²⁾ Katholikus főbb családok ekkor, a Kornis, Haller, Csáki, Torma, Mikes, Kálnoki: a most élő főbbek mind protestansok voltak. ³⁾ Folytatása lett volna a nemzeti katonaság eddigi szervezetének; előbb Bethlen Gergely, végül Apor István neveztetett ki, de kiűtvén a Rákóczi forradalom, nem igtaták be, s így a magyar generalisság Apor 1700-ban nov. történt halálával megszűnt. ⁴⁾ Eddig csak egy kancellár volt, ezáltal a második, azaz udvari kancellár ki-nevezésére van ut nyitva. Előbb a főkancellár a gubernium mellett volt, 1742-től az udv. kancellár lett fő. ⁵⁾ A fejedelmek idejében 12 tanácsos, consiliarius volt, 13-ik volt a fejdelem. Egyelőre a kormány 11-et nevezett, 12-ik volt a gubernator; 1792 óta a kincstárnokot s más sarkalatos hivatalokat ide értve, 15 van. ⁶⁾ Minden székely széknek főkirálybírája mellett egy főkapitánya is volt – mi később megszűnt.

Nyolczadszor. Oly módosítással adjuk meg legkegyelmesebben, hogy a kormányzó, az erdélyi hadak parancsnoka, a kancellár, belső tanácsosok hivatalaira s az ítélőmesterségre kijelöltek, valahányszor azok betöltendők, megerősítés végett előnkbe terjeszszék; hogy a különböző nemzetek állása annál csendesebb maradjon, a veszedelmes ármányok és tisztvadászások távol legyenek, s mindenik elméjében, egyező kívánsággal a közboldogság, a kormányzás legjobb céljául, mely felé kell törekedni mindnyájoknak, begyökeredzve maradjon... A mi pedig a más tiszteket illeti, u. m. a királybirákat, a szászok és székelyek közt, a szolgabirákat, alispánokat a vármegyékben, a birákat, polgármestereket és hasonló tiszteket a városok- és mezővárosokban, melyek a községek szabad választása által szoktak nálok betöltetni, ezek ugyanazon szabadságban és törvényes szokásban maradjanak meg jövőre is; a mi megerősítésünk mindazáltal, valamint az előbeniekben ugy hasonlókép a mondott esetek mindenikében kikérendő levén. ¹⁾

Kilenczedszer. A közboldogság tetemes öregbedését hittük kegyelmesen onnan következtethetni, ha a tizenkét személyes belső tanácsban legalább három katolikus leszen, a tizenkét személyes királyi táblánál hasonlóképpen három katolikus, a többiek más bevett vallásból vétetvén; és pedig a belső tanácsban legyen a szebeni királybíró is a bevett törvények szerint a szász nemzetből, az ítélőmesterek közül pedig egy katolikus legyen, a mostaniak közül mindazáltal mindenik, hivatalában megmaradván. ²⁾

Tizedszer. A közügyek tárgyalására, az igazság szolgáltatására, s a királyi előadásoknak, ha volnának, meghallgatására szükséges esztendőnkénti országgyűlések; nem különben az octavalis törvényszékek ³⁾ kihirdetését. Kormányzónknak és

¹⁾ E pont utolsó fele, onnan kezdve: „A mi a más tiszteket illeti” miként a 3-ik pont vége, szintén utólagosan fenn tétetett bele. ²⁾ Itélőmester eddig kettő volt, egyik reformatus, másik unitarius, ekkor mindkettő reformatus vala: pár év mulva a harmadikat állíták, a katolikusok részére. ³⁾ A kir. tábla összeülését érti, melyet így neveztek, mivel évenként kétezer, rendszeren valamely ünnep után, mint Vizkereszt, Szt.-György Szt Lukács után 8 nappal kezdtek, s 40 napig tarták.

belső tanácsosunknak hagyjuk meg, ¹⁾ fenntartván magunknak mindazoknak, mik itt történnek, királyi megerősítését.

Tizenegyedszer. Legfelsőbb állam-igazgatóknak legyen meg a különben is tartozott hatósága, állapotja és elsőbbsége, mindig a tartományban jelen legyen, s mind az egyháziakban, mind a világiakban szokott esküvel a hazai törvényekhez kötve; illő évdíjakat is rendelünk kegyesen neki, és a belső tanács- és királyi táblabelieknek, királyi kincstárunk- és fiscusunkból. Ha-hogy a közhaszon, s a különféle ott lakozó nemzetek csendes állapotja annak évenkénti megváltoztatását javasolná, a rendek szabadságában áll mielőbb másra adni szavazataikat, azt a mi további legkegyelmesebb elhatározásunk alá terjesztvén. ²⁾

Tizenkettődször. Béke idején, (melyet a béke Istene mielőbb közelítsen meg) ötvenezer tallérnyi adóval, Magyarország és Erdély ellen folyó háboru idején pedig négy-százezer rajnai forint adózásával, a termésbelieket is ide töldva, elégszünk meg; a kivetés és beszédés módját a tartomány hűséges rendei- és tiszteinél hagyván, mely általok részrehajlás nélkül helyes arány szerint leszen intézendő; ³⁾ a többit, mik a mondott summákon felül, béke vagy háboru idején, a haza védelmére szükségeltetnének, a hűséges rendek szeretetétől, s az összes nép könnyítésétől vezettetve, a királyi és fiscusi jószágokból, nem különben a sóaknák és többi érczbányák, harminczadok, szászok tizedei, a vármegyei tizedek haszonbére, s más jövedelmekből pótlándók. ⁴⁾

Tizenharmadszor. Ajándékok és más, nálok szokatlan sarczok nemei nem hozatnak be, a vámokat és harminczadokat fel nem emeljük. ⁵⁾

¹⁾ Az országgyűléseket egyelőre a főkormányzó hívta egybe; az 1791. 10. t cz. csak kihirdetését hagyá a főkormányzónál ²⁾ Az évenkénti választás soha se fordult elő. ³⁾ A portai adó a fejedelmek alatt egyelőre 10,000, később II. Rákóczi Gy. idejétől 15,000 arany volt. A 50.000 tallérból már 1700-ban egy millió forint lett. Egyik országgyűléstől a másikkig szokták volt kivetni, hogy a fejedelmeket ezáltal is országgyűlés s sérelmek orvoslására kötelezzék. A kiróvás kapuszám szerint történt, 10 gazda tett egy kaput; de 1699-ben e mód eltöröltetett, 1750-ben az országot conscribálák, s 1754-ben egészen más, azon adórendszer hozatott be, mely 1848-ig divatozott. ⁴⁾ E pont végén az első fogalom s leküldöt, diploma szavai közt, szintén stylaris változás történt. ⁵⁾ Kegyes ohajtás maradt.

Tizennegyedszer. A székelyek, e legvitézebb nép, minden adó, minden téli és nyári szállások alkalmatlanságai, a tizedek, s felkelés terhével járó, birtokaiktól való fizetendőségek alól, valamint eddig, úgy jövődre nézve is, ki legyenek véve. Ellenben a haza védelmére saját költségükön katonáskodni maradjanak kötelesek, mindazonáltal ide nem érve a székely parasztokat és jobbágyokat.¹⁾

Tizenötödször. Minden áruk szabad adásvevését, vagy is azokkal kereskedést engedünk, miképpen az a fejedelmek alatt volt; kegyesen akarván, hogy a nemesek előjogai és kiváltságai is e részben megtartassanak.

Tizenhatodszor. A nálok divó szokás szerint haszonbérlet által megváltatni szokott dézmákat is a földesuraknál meg hagyjuk, a haszonbért mindazáltal a fiscusnak fenntartván,²⁾

Tizenhetedszer. Nagy és nem szükséges őrségekkel, részben tartományi katonaságból kiállítandókkal, s a mi kincstárunkból fizetendőkkal, a tartományt nem fogjuk terhelni. Parancsnokot mindazáltal és főnököt németet adunk nekik, a kinek is a kormányzóval, az államtanácsossal s az erdélyi hadak parancsnokával minden hadi ügyekben közlekedése leszen; egyéb, az említett állam- vagy kormányzékhez tartozókba, magát be nem avatandja.

Tizennyolczadszor. Levezzük a szász nemzet, és mindenütt a szegény nép nyakáról, a visszaéléskép megrögzött ingyenes élelmezését nagy állapotu utazóknak, a lovak és mindennemű igásmarha szolgáltatását és szállásokat, úgy más egyéb hasonló, főképp a nevezett szász nemzetén az utazók által gyakorolt visszaéléseket;³⁾ legkegyelmesebben javallva és parancsolva, hogy

¹⁾ A székelyek eddig nem adóztak, hanem tartoztak fejenként csatára szállni. Ez megszűnván, a primorok és azok, kik czimeres levelet vettek, mentek maradtak, a többi 1714-ben adó alá esett; mignem 1764-ben felállott a szélbeli katonaság: kik fegyver alá estek, az adó alól felmentettek. ²⁾ A dézma az 1556-beli secularisatio után a papságtól a fejedelmi tárházra szállt, kivéve a szász földet, hol a Báthoriaktól meg hagyott rész a papoknál maradt; ezt a földesurak a kormánytól pénzfizetés mellett haszonbérbe vették volt ³⁾ A fejedelmek alatt az utazó akárhol járt, kinyitattá a kaput behajtatott, szívesen lön fogadva; ez később is így volt, de a szászok már ekkor sem szerették: innen eredt e pont.

a posták, ¹⁾ udvarunkhoz előleg felterjesztendő értesítés után, az államtanácstól, a fogadók pedig, a barátságosan elfogadandó, illő pénzen és áron élelmezendő utasok számára, a földesurak és városok által rendeltessenek el. ²⁾

Mi tehát, kik legkegyelmesebb királyi tisztünk teendőit kézbesítendő, összes és egyes népeink boldogságát, közjavát, az országos nyugalmat, a kereszténység öregbedését, s e drága Erdélyországot, az Isten segedelmével soha többé a török Minotaurus labirintusába be nem bonyolítandót, szívünkre vettük; látván és megvizsgálván a mondott czikkelyeket és pontokat, azokat a karok, rendek és minden lakosok, ugy az összes keresztény egyetem becsületére, nyugalma és javára szolgálóknak tartván, azokat minden részeikben és fejezeteikben helyeseljük és örökkéig érvényes törvényül szentesítjük ezen sorainkkal; igérvén királyi szavunkkal, s az általunk és fenséges házunk által soha meg nem sérthető hitünkkel, hogy azokat szilárdul és bántatlanul megtartjuk, mind nagyobb és nagyobb jótéteményeket hajlandók e leghűségesebb nemzettel éreztetni. Kelt Bécs városunkban, dec. hó 4-én, az Ur születése után az 1691-ik, országlásunknak a római birodalomban 34-ik, Magyarországon 37-ik, Csehországban 36-ik esztendőjében. ³⁾ Lipót s. k. Gr. Strattmann T. A. Henrik. Ő szents. cs. k. felsége parancsára Verdenburg István András s. k.

Ez az annyit emlegetett két oldalú szerződés, melyet Bethlen Miklós szerkesztett, a kormány és nemzet elfogadott, s most I. Leopold diploma alakban kiadott. Attól, mit a rendek 1688 jun. 1-én felterjesztettek, merőben más; azonban a Bethlen által szerkesztettől is messze esett, mennyiben nem említve a 12-ik pont

¹⁾ Rendes postahivatalok nem állottak, a közügyi leveleket rézpléhvel ellátott, ugynevezett czimeres posták hordták. Egy postamester volt, ki az udvarnál lakott, nőtelennek kellett lennie, s rendszeren a portára járásokat végzé. (Archiv. N. F. I. 284.) ²⁾ Apor Péter szerint szemeket szájakat tátották 1687-ben – a német katonaság bejövetele után – mikor Kolozsvárt az első vendéglő megnyílt, ugyanez okból nyílt az első ut melletti fogadó, Miriszlón. ³⁾ Eredetije a főkormányzék levéltárában őriztetik. Latin levén, Toldi F. fordítása szerint adtuk. Magyar birodalom alaptörvényei Budán 1861. 133. l. Ez nagyobb leop. diplomának is neveztetik miután 1699. sept 5-ről egy pótlék diploma jött, mely a róm. kath valóság ügyét szabályozza. L. e dipl. J Kemény, Suppl. Dipl. XI. 401.

végéni változtatást: a 3-ik végére fenn záradék tétel, mely a szászoknak és katolikusoknak új követelések tételét engedte; s mennyiben a 8-ik pont szintén hozzáadást kapott, mely a megyei és széki tiszteket is fensőbb megerősítés alá vonta; mely hozzáadás s különösen azért, mi a katolikus vallás és szász nemzet érdekében tétel, mint látni fogjuk, csakhamar a diploma sarkkövében mozgatták meg. Mindamellett oly diploma volt, hogy méltán felkiálthatott a conservatív Cserei: „bizony gyönyörűség diploma! békekészen élhettünk volna, ha a három nemzet s négy vallás közti surlódás ki nem forgatott volna belőle.”¹⁾

Mely napon a diploma Bécsben az erdélyi követségnek kézbesített, ugyanaz napról, szintén dec. 31-ről, mellék tárgyu, 10 pontos kérelmükre is megkapták a végzést, mi azonban a Tököly párt részesei részére biztosított amnestián kívül, teljesen tagadólag hangzott.²⁾ Mi a II. Apaffi fejedeleméről szóló diploma kiadását tárgyzó kérelmeket illeté, arra ismét csak az lón a felelet, hogy ő felsége ennek kiadását is igéri, s a felterjesztett diploma szövegét elfogadja.³⁾ mi azonban most is csak annyit tett, hogy II. Apaffi nagykörösége messze van, s majd ha Tökölyt leültetik, akkor intézkednek e tárgy felett... Kimondatott egyszersmind, hogy a követek nincs miért ok nélkül tovább fenn mulassanak.

Jóllehet a két ígért diplomáért csak egyet kaptunk, mégis meg volt azon kíváncsi, hogy Erdély, miként egyelőre terelve volt, nem mint hódítvány ment át, s nem olvasztatott be az örökös és hódított tartományok módjára:⁴⁾ hanem mint Magyarország egykori része a magyar koronához ment vissza, ahoz csatoltatott, s alkotmányát diploma alakban biztosítva vitte magával. Mi ha nem történik, eddig alkotmányunknak hirepora se lett volna.

És ezzel Erdélynek a magyar koronához visszacsatoltatása be lón fejezve.

Hogyan szüntetik meg a nemzeti fejedelem, hogyan fejlík ki ebből a gubernátorság, a következőkben fel fog derülni.

¹⁾ Cserei M. Hist. 225. ²⁾ Okl. Szász, Sylloge 99. ³⁾ Okl. Szász, Sylloge 111. ⁴⁾ Cserei M Hist. 222.

Tököly és II. Apaffi soha többé trónra nem jöhettek. Mennyiben játszanak be tovább is történetünkbe, nem mulatjuk el elbeszélni.

Kiegészítésül Tökölyről megemlítjük, hogy nejét, Zrinyi Ilo-nát 1692 jan. 25-ki szerződése alapján Heusler tábornokkal kicserélte; hadjáratait a török mellett tovább is folytatá; az 1699-ben kötött karlóviczi béke következtében, mikor a török Erdélyről lemondott, Tökölyre is rászabatott a belebbezés; a porta kegyéből fejedelmi módon élt; mignem neje 1703 febr. 18-án, ő maga 1705 sept. 13-án elhalt – mint menekült.

II. Apaffiról szintén megemlítjük, hogy őt, kinek a választási törvénycikk és a leopoldi diplomához képest 20 éves korában kellett volna a fejedelemséget átvenni, élte 20-ik évét 1696 oct. 13-án érte el; de ekkor fejedelemség helyett, fegyveres fedezet alatt Bécsbe vitetett; s miután a karlóviczi békekötésben a porta Erdélyről végkép lemondott – Apaffit is 1701-ben lemondatták; hercegi czimmel ruházzák fel, de honába jöni nem engedék; így halt el Bécsben, 1713 febr. 1-én, – sirba vivén magával családját s az erdélyi nemzeti fejedelemséget.